

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ) ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI'DA DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİNE BİR ÖRNEK: 112
Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727)**

Yüksek Lisans Tezi

Gül Yörük

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ) ANA BİLİM DALI**

**OSMANLI'DA DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİNE BİR ÖRNEK: 112
Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727)**

Yüksek Lisans Tezi

Gül Yörük

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hülya Taş

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YENİÇAĞ TARİHİ) ANA BİLİM DALI**

Gül Yörük

**OSMANLI'DA DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİNE BİR ÖRNEK: 112 Numaralı
Atık Şikayet Defteri (1727)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hülya Taş

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (02/07/2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Gül YÖRÜK

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
TABLOLARIN VE GRAFİKLERİN LİSTESİ	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: TARİHYAZIMINDA HAKİM PARADİGMALAR	13
I.1. GERİLEME PARADİGMASI	14
I.2. MERKEZİYETÇİLİK-ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK.....	17
I.3. AYANLAR ÇAĞI.....	26
I.3.a. Askeri Devrim.....	31
I.3.a.i. Vergi ve Vergi Toplama Biçiminde Yaşanan Değişim	35
II. BÖLÜM: MEŞRUIYET, ADALET, ŞİKAYET	43
II.1. KAMUSAL ÖRGÜTLENME VE ADALET ANLAYIŞI.....	44
II.1.a. Otoritenin Temsilcisi ve Yönetici Olarak Kadı	52
II.2. HÜKÜMDAR İMGESİ VE ADALETLİ PADİŞAHIN MEŞRUIYETİ	59
III. BÖLÜM: 112 NUMARALI ŞİKAYET DEFTERİNİN MUHTEVA ANALİZİ	67

III.1. İMPARATORLUK COĞRAFYASINDA ŞİKAYET HAKKININ KULLANIMI.....	67
III.1.a. Salyaneli Eyaletler ve Şikayet Hakkı Kullanımı	70
III.1.b. Yurtluk-Ocaklık, Hükümet Sancakları ve Şikayet Hakkı Kullanımı	75
III.2. ŞİKAYET EDİLENLER VE EDENLER	83
III.2.a. Şikayet Edilenler	83
III.2.b. Şikayet Edenler	85
III.3. ŞİKAYETE SEBEP OLAN ANLAŞMAZLIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	88
III.3.a. Yöneticiler Arasında Yaşanan Yetki Çatışmaları	92
III.3.a.i.Yöneticiler Arasında Tasarruf Hakkı Üzerine Yaşanan Anlaşmazlıklar.....	93
III.3.a.ii. Hizmet Hakkına Yapılan Müdahalelerden Kaynaklanan Anlaşmazlıklar	101
III.3.b. Yöneten-Yönetilen Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar	104
III.3.c. Muhtelif Konular	112
III.3.c.i. “Mahallinde Bir Vechile İcra-yı Hakk Mümkün” Olamayan Davalar ...	116
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	121
ÖZET	132
ABSTRACT	133

ÖNSÖZ

Yaklaşık altı asır siyasi varlığını sürdürebilen Osmanlı İmparatorluğu, bu varlığını hâkim olduğu geniş coğrafyada farklı zamanlarda farklı bölgelerde yaptığı manevralara borçlu idi. On sekizinci yüzyılda görünür hale gelen bu manevralardan bazıları; bazı tarihçiler tarafından, devletin taşrada güç kaybetmesi biçiminde yorumlanmış ve yorumlanmaya devam etmektedir. Böyle olmakla birlikte; toplumun her zümresinden bireyin devletin kendisine tanıdığı şikayet hakkını kullanarak bizzat ya da kadı aracılığıyla Divan-ı Hümayun'a ulaşması, haksızlığa uğradığını düşündüğü noktada padişahın kapısını çalabileceğini biliyor olması ve bu kapıyı çalması, bu resmin neresine oturmaktadır? İşte bu çalışma; *Bâb-ı Âsâfî* fonunda bulunan *A.DVNSŞKT.d 112 Numaralı Atik Şikayet Defteri* içinde yer alan ampirik bilgilerden bu soruya yanıt aramak için yapılmıştır.

Bu kaynaklara dikkatimi çeken, bu çalışmayı öneren ve her sayfasını kılı kırk yarararak okumasıyla bu çalışmanın olgunlaşmasını ve bu hale gelmesini sağlayan, değerli vaktini ve emeğini hiç esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hülya Taş'a; gerek örnek hocalığı, gerekse samimi dostluğu için müteşekkirim ve hep öyle kalacağım. Ayrıca altı yıllık bu uzun süreçte verdikleri destekle ve varlıklarıyla hayatıma güç ve anlam katan, zor zamanlarda yanımda olan sevgili ablam Sibel Çar'a, dostum Fatma İslam'a; her türlü stresime ve sıkıntıma ortak olan, bu tezin nihayete ermesi noktasında beni daima cesaretlendiren ve her türlü teknik desteği gösteren sevgili Selim Kumcu'ya teşekkürü bir borç bilirim.

TABLULARIN VE GRAFİKLERİN LİSTESİ

Tablo/Grafik No	Tablo/Grafik Başlığı	Sayfa
Tablo 1	: Bâb-1 Âsâfi Fonu'nda Yer Alan ve H.1139 Yılına Ait Verileri İçeren Şikayet Defterleri	10
Grafik 1	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Merkeze Ulaşan Şikayetlerin Eyaletlere Göre Dağılımı	68
Grafik 2	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Salyaneli Eyaletlerden Gelen Şikayet Sayısı	73
Grafik 3:	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Doğu Eyaletlerden Gelen Şikayetler	77
Grafik 4:	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Şikayet Edilen Kişilerin Dağılımı	84
Grafik 5:	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Şikayet Hakkını Kullanan Kişilerin Dağılımı	85
Grafik 6:	: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Yer Alan Şikayetlerin Konu Dağılımı	89

KISALTMALAR

AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
C.	: Cilt
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Çukurova'nın ücra bir köşesinde, kasaba ileri gelenleri yeni atanan kaymakamın gelmesini dört gözle bekliyordu. Nisan ayı gelmişti ve çeltik tohumları bir an evvel toprakla buluşmalıydı. Bu buluşmanın önündeki tek engel ise, çeltik ekimi için gerekli olan ekim ruhsatına atılacak bir imza idi. Devlet bu ruhsatı çeltik ağalarının başına bela etmiş; çeltik ekilecek arazilerin yerleşim yerinden en az üç bin metre uzakta olmasını ve kesik sulama yapılmasını emreliyordu. Yoksa bataklığa dönen arazilerden yayılacak sıtma illetinden, binlerce köylünün kara toprağı boylayacağı biliniyordu. Fakat bunların hiçbirini bilmeyen genç ve toy kaymakam; kasabanın ileri gelenlerinin (yani çeltik ağalarının) kendisine gösterdikleri yakınlık, hürmet ve misafirperverlik karşısında şaşkına dönerek Murtaza Ağa'nın Sazlıdere köyünü de içine alan arazinin ekim ruhsatını imzalamıştı bile. Tohumu toprakla buluşturan Murtaza Ağa, ilk iş olarak dere yatağını tarlalara çevirerek, Sazlıdere köyünü sular altında bıraktı. Çoluk çocuk, kadın erkek, yaşlı genç; baştan aşağı çamura bulanmış bu yoksul köylüler kasabanın yolunu tutarak kaymakamlığın önüne gelene kadar, kaymakam kendisi hakkında çıkan *rüşvetçi* iddialarına bir anlam verememişti. Bu halk diyordu “neden böyle iftiralar atar”. İşte aşağıda gördüğü manzara, henüz ne olduğunu bilmesede, her şeyi anlamasına yetmişti. Ah diyordu, “nasıl kandım ben o hainlere, nasıl”, “peki ya bana çeltik kanununu okuyan komisyon üyeleri”; “ya doktora ne demeli”, “hiçbiri hiçbiri” diyordu bana gerçeği söylemediler. Hemen çeltik kanunu okuyan kaymakam hayretler içinde kalmıştır. En azından her gün kapısını aşındıran, çayını kahvesini eksik etmeyen, akşamları onu Adana'ya yemeğe götüren Okçuoğlu ve Kemal Taşan'ın elde etmek istediğı ekim ruhsatını henüz imzalamamıştı. Eğer bu izinleri imzalamış olsaydı birçok köylünün hali şimdi aşağıda duran ve kaymakama beddua eden bu köylülerinki gibi olacaktı. İşte bu yoksul köylülerin haklarını, zulm karşısında ezilmelerini engellemek ve devlet gücüne

olan inançlarını sarsmamak için, Çukurova'nın toprak ağaları ve kaymakam arasında yaşanacak kavga yeni başlıyordu. Köylülerden her gün başka bir şikayet geliyordu. Bu şikayetlere ehemmiyet veren kaymakam, ağaların zulmünden köylüyü korumak için gece gündüz koşuşturuyordu. Kesik sulama kuralına uymayan Murtaza Ağa'nın tarlalarına giden su bentlerinin başına jandarma dikmek zorunda kalması yetmiyormuş gibi, bir de Okçuoğlu ve Kemal Taşan'ın ruhsat almadan ekim yaptıklarını haber aldı. Bir gün Zeyno Ana çıkageldi ve Murtaza Ağa'nın her gün jandarmalara bir koyun kestiğini, onları yedirip içirdiğini ve jandarmaların da suyu saldıklarını anlattı. Kaymakam jandarmaları değiştirdi ama durum değişmedi. Bu sefer kendisi bentleri gece gündüz denetlemeye başladı. Fakat onca gücün karşısında bir kaymakam! Hırsla sürdürdüğü bu mücadele çatışmanın daha da büyümesine sebep oldu. Çeltik ağaları bunu gibisini görmemişlerdi. Daha önce gelen idari yetkililerle bir şekilde anlaşmanın yolunu bulmuşlardı. Fakat bu genç oğlana bir türlü söz geçmiyordu. Ne yapıp ne edip bu kaymakamdan kurtulmaları gerekiyordu. Çareyi Ankara'ya kaymakam aleyhine telgraflar çekmekte buldular. Her biri gerek kendileri gerekse yandaşlarına çektirdikleri telgraflarda; kaymakamın usulsüzlüklerinden, namussuzluğundan, hırsızlığından, rüşvetçiliğinden yakınıyorlardı. Bir yandan da artık devlet görevlileri ile ilgili bu gibi şikayetlere alışkın olan yetkililerden bir cevap gelmeyeceğinin de farkındaydılar. Bu sebeple çareyi aralarından seçtikleri kişilerden bir heyet oluşturarak Ankara'ya göndermekte buldular. Ankara'ya giden ağalar ve adamları, soluğu Dahiliye nazırının yanında aldılar. Parmak kadar çocuğun zulmü altında inlediklerinden, bu vatanın ordusu için ettikleri çeltiğin bir yeni yetmenin derebeyliği sevdasıyla zarara uğratıldığından, rüşvetçi kaymakamın yapıp ettiklerinden yakındılar. Bu yakınmalar kayda geçirildi mi yoksa bu konuşma çeltik heyeti ve Dahiliye nazırı arasında mı kaldı? Kim bilebilir ki! Sonunda galip gelen çeltik ağaları, kaymakamın başka bir Anadolu kasabasına tayin edildiği haberini aldıktan sonra, onu istasyona götüren arabanın ardına

teneke bağlayarak gidişini kutladılar.¹ Çukurova'nın bir dönem panoramasını yansıtan bu anlatı hiçbir belgeye dayanmıyor; sadece bir kurgudan oluşuyor. Fakat bu hikayede anlatılanların tamamen bir kurmaca olduğu söylenebilir mi? Evet burada bir çelişki var gibi görünüyor. Romanda geçen bu olay; bir kurguya dayanır, ancak ütöpik öğeler içermemektedir. Üstelik yazar, bunun bir tarihi roman olarak kaleme aldığını da iddia etmemektedir. Hikâyenin yazarı; bu anlatıda Çukurova'da daha kârlı olduğu için pamuk yerine çeltik ekimine başlanan süreçte yaşanan sorunların resmini çizmektedir.

Peki ya tarih nedir? Bu gün binlerce şikayetle dolu olan arşivlerimiz, bu anlatıda olduğu gibi çatışmaları anlatan hikayelerle doludur. Tek fark; tarihçi hikayesini anlatırken kanıtlar kullanmak zorundadır. Romancı ise; zihnine, hayal gücüne ve yaşadığı dönemin belleğine sahip kişidir. Elbette ki tarih, bir kurgudan ibaret değildir. Fakat bu hikayede anlatılanlar tarihten bir kesittir ve bu hikaye tarihçinin/araştırmacının belgelerle yaşadığı ilişkide çok dikkatli olması gerektiğini tembihler niteliktedir. Günümüze ulaşan ve yüzlerce yıl önce meydana gelmiş çeşitli anlaşmazlıklar sonucunda ortaya çıkmış şikayetlerin arkasında yatan gerçekliğe katibin belgede özetlediği bilgilerin dışında ulaşmak mümkün müdür? Aslında tarihçi olarak bizler, geçmişten geriye kalan bir tutam veriden hareketle bir tarih anlatısı yaratmıyor muyuz?

Geçmişe dair en çok kalıntıya ulaşabildiğimiz kaynaklar, devlet kurumları tarafından üretilmiş ve kurumsal bir titizlikle muhafaza edilmiş belgelerdir. Bu belgeler tıpkı hikayede anlatılan toprak ağalarının merkeze çektikleri telgraflar gibi belirli bir amaç gütsede, geleceğe bir iz bırakma amacıyla kaleme alınmamışlardır. Bu açıdan güvenilir kaynaklar olsalar da; olayları detaylarıyla açıklamaktan ziyade, standartlaşmış bürokratik kalıplara hapsedilen veriler, tarihçinin detayları görmesini zorlaştırmaktadır. Bürokratik dilin ötesine geçerek, bu belgelere makul sorular sorabilen tarihçi, tarihin

¹ Yaşar Kemal, *Teneke*, Adam Yayınları, İstanbul, 2002.

karanlıkta kalmış birçok noktaya ışık tutabilmektedir. Belgeler, içinde yer alan veriler dışında, yazıya geçirildikleri dönemle ilgili de birçok bilgi sunmaktadır. Lakin birkaç satırla özetlendikleri için tarihçiye çok iş düşmektedir. Yığınlar arasında kaybolmadan, tozlu raflar arasında bir olguyu ya da bir dönemi anlamaya ve açıklamaya çalışan tarihçinin, olanaklar doğrultusunda verilerini çoğaltması gerekir. Kısıtlı bir zaman içinde yapılan çalışmalar, tarihçinin geçmişin sadece bir kesitini ele almasına olanak verir. Fakat yıllarca, binlerce farklı belgeyi mikroskop altına yatıran tarihçinin sağladığı katkı küçümsenmeyecek kadar önemlidir. John Tosh'a göre; usta bir tarihçi, hayat boyu her türden kaynağa başvurarak belgelere hangi soruları sorabileceği hususunda sezgileri gelişmiş tarihçidir.² Bir tarihçinin üzerine düşen en önemli görev; belgesinin gerçekliğinden emin olduktan sonra, belgeler üzerine içsel okumaya önem vermesi ve belgenin içeriğini dönemin konjonktürüne uygun biçimde anlatısına yerleştirmesidir. Bunu yapabilmek için sorması gereken ilk şey, belgenin kaleme alınma nedenidir. Sonrasında ise, dönemin kendine özgü dili ile girdiği ilişkide satır aralarından hikayenin özünü bulmaya çalışmalıdır.

Tarihte ne olduğunu anlamak, ancak neden sorusunu en ince ayrıntılarına kadar, çeşitli açılardan sormakla mümkün olabilir. Bu nedenleri sorgularken, araştırmacının durması gereken nokta ise; bugünden uzaklaşarak dönemin insanının yaşadığı atmosfere ulaşp, soluduğu havayı solumaktan geçer. Bu havayı solumaya çalışırken etrafta olup biten her şeyden haberdar olması imkânsızdır. Ancak gözlerini dört açıp uzak ufukları olabildiğince büyük açıdan görme becerisine sahip olan tarihçi, nedenler deryasında boğulmadan karaya ulaşabilir.

Koca bir deryaya nedensellik arayışıyla yelken açan bu tezin yazarı, bu çalışma kapsamında ancak küçük bir koyda yaşanan fırtınaları ele alma şansına sahip olmuştur.

² John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çeviren: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s.58.

Tezin yazarı; 1727 (1139) yılında toplum içinde yaşanan çatışmaların neler olduğunu, bireylerin bu çatışmalara çözüm bulabilmek için hangi kanalları³ kullandıklarını, devlet kurumlarına karşı olan tutumlarını, devletin bireylere karşı takındığı tavrı Başbakanlık Devlet Arşivi'nin, Bâb-1 Âsâfi kataloğunda yer alan *A.DVNŞ.ŞKT.d* fonunda bulunan *112 Numaralı Şikayet Defteri* verilerinden hareketle, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında devlet-toplum ilişkilerinin mahiyetini anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinden, farklı sebeplerle padişahın adaletine sığınan insanların hikâyelerinden, dönemin sorunlarını ve bu sorunlar karşısında çözüme giden ilk yoldaki arayışlarını, istedikleri sonuca ulaşamadıkları anda Divan-ı Hümayun'a başvurarak ne elde etmeyi amaçladıklarını anlamak, bu dönemde devlet-toplum ilişkisinin de nasıl şekillendiğini gösterecektir.

112 Numaralı Şikayet Defteri verileri; şikayet amacıyla İstanbul'a gelen ya da arzuhal gönderen bireylerin, Osmanlı ülkesinin hangi bölgelerinde yoğunlaştığını, yani daha çok hangi eyaletlerden başvuru yaptıklarını, şikayet hakkını kullanan bireylerin hangi sınıfa mensup olduklarını, şikayetlerin daha çok hangi konuları içerdiğini ve divanın sorunlara getirdiği çözümü tespit edebilmemize imkan vermektedir. Fakat on sekizinci yüzyılda devlet-toplum ilişkisinin nereye oturduğunu anlamak için sadece bu veriler yeterli değildir. Örneğin şikayet gelme yoğunluğunun eyaletlere/bölgelere göre neden oldukça büyük farklılık gösterdiğini, bir davanın neden mahallinde çözülememiş olduğunu, şikayetçinin uzak diyarlardan İstanbul'a gelmedeki motivasyonunu, bu noktada devlete bakış açısı ve devletin tüm zorlukları göze alarak İstanbul'a doğrudan gelen ya da arzuhal yoluyla ulaşan bireyin davasına çözüm bulmadaki katkısının neler

³ Bireylerin aralarında yaşadıkları anlaşmazlıkları çeşitli yollarla çözebileceği bilinmektedir. Bazen bu yol; soruna çözüm getirebileceğine inandıkları diğer bireyler, bazen bir resmi kurum, bazen de devletin en üst mercii olabiliyordu.

olduğu tespit edilmelidir. İşte bu çalışma; *112 Numaralı Şikayet Defterinde* yer alan verilerden yola çıkarak bu ilişkiyi anlamak ve açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır.

Elbette şikayet defterleri verilerinden yola çıkarak yapılan bu çalışma, ilk değildir. Şikayet defterleri üzerine yapılan ilk çalışma H.G. Majer tarafından kaleme alınmıştır. Majer; şikayet ve mühimme defterlerini karşılaştırdıktan sonra, defteri tıpkıbasım halinde yayınlamıştır.⁴ Bunun yanı sıra Halil İnalçık 1988 yılında yayınlanan “*Şikayet Hakkı: ‘Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzar’lar*” isimli makalesinde; şikayet hakkı kullanımının Osmanlı yönetim anlayışı ile örtüştüğüne ve toplumun her kesiminden bireyin, hiçbir aracı kullanmadan padişahı temsil eden Divan-ı Hümayun’a başvurabilmesine dikkat çekerek, şikayet gelen konular hakkında örnekler vermiştir. Ayrıca hukuki uygulamaların rastgele olmadığını, belirli kurallara ve göreneklere dayandığını belirterek, Max Weber’in ‘Sultanizm’ tezinin Osmanlı için geçersiz olduğuna şikayet hakkı kullanımının varlığıyla karşı çıkmaktadır.⁵ Feridun Emecen ise; Divan-ı Hümayun ana defter serileri olan Ahkam, Mühimme ve Şikayet Defterleri’ni gerek şekli bakımdan, gerekse muhteva açısından mercek altına alarak literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Emecen; bu defterlerin tasniflenmesindeki hatalara değinerek, defterlerin yeniden tasnife tabi tutulmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Ayrıca amacının; bu defterler üzerine çalışacak araştırmacılara yol göstermek olduğunu belirtir.⁶ Bu çalışmaların yanı sıra Hülya Taş; şikayet defterlerinde yer alan Ankara ile

⁴ H.G. Majer, (1675) *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikayet Defteri) vom Jahre 1675*, Wien: Verlag Akademie der Wissenschaften.

⁵ Halil İnalçık, “Şikayet Hakkı: ‘Arz-ı Hâl’ ve ‘Arz-ı Mahzar’lar”, *The Journal of Ottoman Studies VII-VIII*, İstanbul, 1988.

⁶ Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005.

ilgili verilerden⁷ yola çıkarak, şikayet hakkının bireyler tarafından kullanımına, devletin bu hakkın kullanımını için sunduğu imkanlara değinmiştir. Şikayet mekanizmasının işlevselliğini, dönemin ulaşım ve iletişim imkanlarını göz önünde bulundurarak değerlendiren Taş; zaman faktörünün yarattığı olumsuzluklara karşın, devletin şikayet yolunu açık tutmaya çalıştığını ve bireylerin de bilinçli bir biçimde imkanlar dahilinde bu hakkı kullandıklarını belirtmektedir.⁸

Literatüre katkı sağlayan diğer bir çalışma, Murat Tuğluca'nın 2010 yılında başarıyla tamamladığı doktora tezidir.⁹ Tuğluca; 1683-1699 yıllarını kapsayan tezinde, toplam beş adet şikayet defterinde yer alan 3681 adet şikayet kaydı üzerinden monografik bir çalışma kalemlenmiştir. Yaptığı çalışmada; şikayet mekanizmasının bir denetim aracı olduğu sonucuna varmıştır. Devlet şikayet mekanizması sayesinde taşrada adaletin nasıl işlediğinden vergi hususunda yaşanan çatışmalara, idari uygulamaların nasıl yürütüldüğünden kişiler arasında yaşanan sorunların boyutlarına kadar, bir çok konudan haberdar olabiliyordu. Bu noktada Tuğluca, tezinde; Divan'ın sorunlara çözüm bulma konusunda belirli bir standart gözetmediğine, farklı zamanlarda farklı çözümler ürettiğine dikkat çekmektedir.¹⁰ Karar alma mekanizmasının keyfi olmadığını, bireylerin ellerinde bulundurdukları belgelerin davanın çözümünde önemli rol oynadığının da altını önemle çizmiştir.

⁷ Hülya Taş, bu çalışmasında 3 ve 9 numaralı Şikayet Defterlerinden ve 82, 85, 90 ve 92 numaralı Mühimme Defterleri içinde yer alan şikayetlerden yararlanmıştı. Bkz: Hülya Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetimi*, Cilt:2, Sayı:3, 2007/3, s.191.

⁸ Hülya Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetimi*, Cilt:2, Sayı:3, 2007/3, s.186-203.

⁹ Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

¹⁰ Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı ...*, s. 232.

Şikayet defterleri verileri üzerinden kaleme alınan diğer bir doktora tezinin sahibi; Saliha Okur Gümrükçüoğlu'dur.¹¹ 1649-1653 yıllarını kapsayan, 1 ve 2 numaralı şikayet defterlerinde yer alan kayıtları ihtiva eden çalışmada Gümrükçüoğlu; dönemin hukuk işleyişini ve adalet anlayışını analiz etmeyi amaçlanmıştır. Askeri sınıf mensuplarının Divan'a daha fazla şikayette bulunduğunu tespit eden Gümrükçüoğlu; bunun sebebini reaya arasında yaşanan ihtilafların kadı mahkemesinde görülebilir olmasından kaynaklandığı kanısındadır. Her iki tezde ve elinizdeki bu çalışmada; şikayete sebep olan konuların başında askerilerin görevi kötüye kullanmaları gelmektedir. Askeriler hakkında en çok şikayette bulunanlar ise reayadır. Bu iki çalışmanın dışında yüksek lisan tezi kapsamında transkripsiyonu ve değerlendirmesi yapılan çok sayıda şikayet ve eyalet ahkam defteri bulunmaktadır.¹²

Bilindiği üzere; gerek idari, mali, askeri konular; gerekse toplu ya da bireysel bazda iletilen şikayet ve arzlar, Divan-ı Hümayun'da görüşülüp karara bağlandıktan sonra, birer hüküm sureti şeklinde kaleme alınır ve on yedinci yüzyılın ortalarına kadar mühimme defterlerine kaydedilirdi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, bürokratik yapının gelişmesi sonucu, bu hüküm suretleri idari ve adli konular olarak ayrılarak, toplumun farklı kesimlerinden çeşitli konularda Divan'a yapılan başvurular, *Şikayet Ahkam Defterleri* ya da *Şikayet Defterleri* olarak tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu tasniften geriye Bâb-ı Âsâfi katoloğunda kayıtlı *Atik Şikayet Defteri* adı altında

¹¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *Şikayet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

¹² Mesut Demir, *1686-1687 (1097-1098) Tarihli Atik Şikayet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010; Fatma Atabey, *4 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı, 2014.

ciltlenen 213 adet defter günümüze ulaşmıştır.¹³ Mühimme-ahkâm-şikayet defterleri üzerine detaylı bir araştırma ortaya koyan Feridun Emecen; “*bu defterlerin erken tarihli olanlarının şikayet defteri olup olmadığının*”,¹⁴ sorgulanması gerektiği kanaatindedir. Çünkü tarih ve kayıt tutma biçimi olarak mühimmelere benzemesinin yanı sıra; muhteva bakımından da şikayet defteri verilerinden farklı olduğunu iddia etmektedir.¹⁵ Emecen’in belirttiğine göre; “*kuyûd-ı ahkâm-ı şikâyet*” başlığını taşıyan ilk şikayet defteri Mühimme Defterleri tasnifinde yer alan H.1069-1071/M.1658-1660 yıllarına ait defterdir. Emecen, ilk şikayet defterinin 1059/1649 yılına ait olduğu söyleminin defter üzerinde hiçbir analiz yapılmadan sadece kapak kısmında yer alan bilgiye dayanılarak ortaya atılmasını ve literatürde kabul görmesini eleştirmektedir.¹⁶ Bu sebeple şikayet defterleri üzerine çalışma yapacak araştırmacıların bu konuda dikkatli davranması gerekmektedir. 213 adet defter dışında yine Bâb-ı Âsâfi tasnifinde A.DVN.ŞKT. kodu ile Şikayet Defteri adı altında 38 adet defter parçası bulunmaktadır. Fakat bu defter parçalarının tam olarak şikayet defteri formunda olmadığı, defterdeki hükümlerin çeşitli toprak meseleleriyle ilgili hükümleri içerdiği Emel Soyer tarafından tespit edilmiştir.¹⁷ 1253/1837 yılına kadar varlığını sürdüren şikayet defterleri dışında H.1155/M.1742 yılından itibaren yine şikayet kayıtlarını içeren *Eyalet Ahkam Defterleri* ortaya çıkmıştır. Bürokrasinin gelişmesi ve iş yükünün artması sonucunda kayıtlara daha hızlı erişebilmek için böyle bir tasnife gerek duyulduğu muhtemeldir.

Bu tez; *Bâb-ı Âsâfi* fonunda bulunan *A.DVNSŞKT.d 112 Numaralı Atik Şikayet Defteri* içinden 1686 belgenin analizi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tezin ana kaynağı

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul, 2000, s.25-30.

¹⁴ Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri ...”, s.19.

¹⁵ Emecen, “Osmanlı Divan’ının Ana Defter Serileri ...”, s.18.

¹⁶ Emecen, “Osmanlı Divanı’nın Ana Defter Serileri ...”, s.18.

¹⁷ Emel Soyer, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Divan Bürokrasisindeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 80.

olan bu defter, Nisan-Ekim/Kasım 1727 (Evasıt-ı Şaban 1139-R.Evvel 1140) tarihlerini, yaklaşık olarak 7-8 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu tarih aralığı; dönemin mevsimsel ulaşım koşulları göz önüne bulundurulduğunda, bireylerin seyahat etmesi için uygun bir dönemdir. Fakat 1139 yılına ait hükümlerin tamamı *112 Numaralı Şikayet Defteri* içinde değildir. Arşivde, 1139 yılı verilerini ihtiva eden, toplam 6 defter bulunmaktadır.

Defter Numarası	Tarih
108	Recep 1138-Muharrem 1139
109	Recep 1138-Muharrem 1139
110	Muharrem 1139-Şaban 1139
111	Muharrem 1139-Recep 1139
112	Şaban 1139-R.Evvel 1140
113	Zilkade 1139-Muharrem 1140

Tablo 1: Bâb-ı Âsâfi Fonu'nda Yer Alan ve H.1139 Yılına Ait Verileri İçeren Şikayet Defterleri.

Yukarıdaki tablo; Divan-ı Hümayun'da görüşülen konuların kayıtlarının öncelikle varaklar halinde muhafaza edilip sonrasında ciltlendiği tezini doğrular niteliktedir.¹⁸ 112 numaralı defter içinde ilk 10 sayfada yer alan kayıtlar/hükümler, 1139 yılının farklı aylarını kapsamaktadır. Bir varak üzerinde farklı iki aya ait verilerin yanı sıra; bir sonraki varakta üst üste aynı aylara ait kayıtlar bulunmaktadır ya da belgeler Şevval ayına ait iken sonrasında gelen birkaç varak Ramazan ayına ait hükümler

¹⁸ Emecen bu defterlerin 18 ve 19. Yüzyıllarda ciltlendiği kanaatindedir. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri ...", s. 15.

içerebilmektedir.¹⁹ İncelenen birçok şikayet defterinde görüldüğü üzere; defterler içerisinde farklı yıllara ait verilere rastlanması, bunların yıllara göre düzenli olarak tutulmadığını göstermektedir.

112 Numaralı Şikayet defterindeki verilere dayalı olarak yapılan bu çalışmanın *ilk bölümünde*; tarih yazımında döneme hakim olan paradigmlar ele alınarak, on sekizinci yüzyılın tarihçiler tarafından “gerileme çağı”, “adem-i merkezileşme” ve “ayanlar çağı” olarak yorumlanmasının ardında yatan etkenler irdelenecektir. Bu irdelenenin ardından on yedinci yüzyılın değişen koşulları karşısında merkezi yönetimin aldığı önlemlere, ortaya çıkan yeni uygulamalara ve alınan önlemlerin sonuçları hakkında, genel bilgi verilecektir.

İkinci bölümde ise; Osmanlı yönetim felsefesinin temeli olduğu belirtilen “adalet” anlayışına ve devletin, kendisini teb’asına karşı nasıl meşrulaştırdığına değinmek, davacıların devletin adaletine güveninin nasıl sağlandığını anlamlandırabilmemiz açısından önemlidir. Bu konunun genel çerçevesinin verilme nedeni; imparatorluğun birbirinden farklı idari yöntemlerin uygulandığı farklı bölgelerde devlet-toplum arasında var olduğu düşünülen mutabakatın hangi teorik ve pratik çerçeveye oturduğunu anlamaya çalışmaktır.

Son bölümümüzde ise; 112 numaralı defterin bize sunduğu bilgilerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu değerlendirme içinde öncelikle; imparatorluğun bazı bölgelerinden yoğun bir biçimde şikayet gelirken bazı bölgelerinden neden hiç şikayet gelmediği ya da bazı bölgelere nazaran daha az şikayet geldiği sorgulanacaktır. Bu şekilde yapılan bir sorgulama devlet-toplum ilişkisinin merkezden uzak coğrafyalarda nasıl şekillendiğini ya da devletin toplumsal etkinlik alanının sınırlarını belirlememize

¹⁹ Divanın toplandığı günler ile mühimme-ahkâm-şikayet defterlerinde bulunan tarihlerin uyuşmadığı da bilinmektedir. Konu üzerine tartışmalar için bkz: Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri ...”, s.10-30.

yardımcı olacaktır. Daha sonra, şikayetlerin daha çok hangi zümre tarafından yapıldığı ve hangi zümrenin şikayet edildiği tespit edilecektir. Bu noktada şikayet hakkının kimler tarafından kullanıldığı ve Osmanlı teb'asından bireylerin hangi zümre karşısında devlet adaletine sığındığını belirlemek, toplum içinde yaşanan çatışmaların taraflarının kimler olduğunu tespit etmemizi sağlayacaktır. Bu bölümün son kısmında ise; şikayet konularına değinilerek Divan-ı Hümayun'un gündemine taşınan konuların dönemin koşulları ile doğru orantılı olup olmadığı açıklanacaktır. Veriler tasnif edildiğinde en çok şikâyete konu olan davaların örf mensupları arasında yaşanan çatışmalar olduğu tespit edilmiştir. bu noktada örf mensupları arasında yaşanan yetki çatışmalarının sebeplerine değinilecek ve devletin bu çatışmaları nasıl çözümlendiği açıklanacaktır. Diğer bir konu ise, yönetici-yönetilen arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Bu anlaşmazlığın arkasında yatan sebep ise vergi meseleleridir. Elbette şikayetin büyük çoğunluğunu oluşturan ve ehl-i örfün reayaya yaptığı zulm karşısında şikayet hakkını kullanan sıradan bireylerin şikayetlerine yer vermek teoride var olduğu düşünülen itaat-emanet ilişkisinin pratikte de var olup olmadığını anlamamızı sağlayacaktır.

I. BÖLÜM

TARİHYAZIMINDA HAKİM PARADİGMALAR

*“Tarih, tıpkı ana malzemesini oluşturan zaman gibi, ilk bakışta süreklilik arz edermiş gibi görünür. Ama aynı zamanda değişimlerden de oluşmuştur. Ve uzmanlar uzun süredir bu değişimleri belirlemek ve tanımlamak için, ilk başlarda tarihin ‘çağları’, sonra da ‘dönemleri’ adı verilen bölümleri o süreklilik içinde kesip ayırmışlardır”.*²⁰

Bir ağ düşünün; örüntülerle işlenmiş ve her bir parçası bir diğerinin üzerine örülmüş. İşte tarih, daha önce örülmüş parçaların üzerine örülmeye devam eden bir ağa benzer. Bu uçsuz bucaksız ağın bir parçasını anlamaya çalışırken, aslında tarihçi de o ağın bir parçasıdır ve bunun farkında olmalıdır. Yani geçmiş, yaşanmış ve bitmiştir tıpkı bu günün yaşanıp biteceği gibi, fakat tarih; her dönemde yeniden ve yeniden inşa edilmeye devam etmektedir. Yirmi birinci yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan bu eser, belki de gelecekte tarihe katkı sunan birinci el bir kaynağa dönüşecektir. Kim bilebilir! Burada anlatmak istediğim; üretilen her belge aslında kendi zamanının tarihsel dünyasını yansıtır. Ana kaynağımızın on sekizinci yüzyıla ait bir defter olması sebebiyle, bu dönemin hakkında bir yoruma gidilecektir. Fakat bu yoruma gidilmeden önce on sekizinci yüzyılın tarih yazımı sürecinde farklı zamanlarda nasıl ele alındığına ve bu gün bu anlamda bu tezin hangi bağlama oturduğunu anlamanıza yardımcı olacaktır. On sekizinci yüzyılda yaşananlar bu çalışmadan çok önce çeşitli paradigmlar ön

²⁰ Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?* Çeviren: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.ix.

plana çıkarılarak yazılmıştır.²¹ Hangi perspektiflerle yazıldığı ve yazılmaya devam ettiği aşağıda açıklanacaktır.

I.1. GERİLEME PARADİGMASI

Osmanlı tarih yazımında on sekizinci yüzyıl farklı dönemleştirilmeler içine girse de²² esas olarak “*klasik çağ*” ve Tanzimat dönemini bağlayan, iki dönem arasında köprü niteliği taşıyan bir çağ olarak kabul görmektedir. Bir tarafta “klasik” dönemin kurumlarında yaşanan değişikliklerin sancılarının çekildiği “*krizler çağı*”,²³ diğer tarafta reformlar, batılılaşmanın başlangıcı,²⁴ modern devletin oluşumuna giden Tanzimat çağı. “Klasik” ve “modern” çağ arasında sıkışan on sekizinci yüzyıl tarih yazımına, uzun yıllar “gerileme” paradigması hakim olmuştur. Kanuni’den sonra gelen padişahların zayıf karakterli olduğundan, temel sistemlerin bozulmasına; askeri yenilgilerden toplumsal ahlaki çöküşe kadar pek çok olumsuz bakış açısıyla beslenen gerileme paradigması, sebep ve sonuç döngüsü içinde, gerek Türkiyeli araştırmacılar

²¹ Mesela: Cemal Kafadar; literatüre gerileme paradigmasının hakim olduğu zamanlarda bir kitabın “Gerilemenin Siyasi ve Askeri Unsurları”, “Gerilemenin Toplumsal ve Ekonomik Unsurları”, “Gerilemenin Tezahürleri, 1566-1623”, bu gibi başlıklar taşıyabildiğine dikkat çekmektedir. Cemal Kafadar, “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, Çeviren: Cengiz Şişman, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4 (1997-1998), 1-2, s.105.

²² Dönemleştirme üzerine tartışmalar için bkz: Halil İnalcık, “Periods in Ottoman History”, *Essays in Ottoman History* içinde, İstanbul: Eren yay., 1998; Cemal Kafadar, “The Question of Ottoman Decline”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4 (1997-1998), 1-2, s. 30-75; Linda Darling, “Another Look at Periodization in Ottoman History”, *The Turkish Studies Association Journal* 26:2 (Fall 2002), s. 19-28; Douglas A. Howard, “Ottoman Historiography and the Literature of ‘Decline’ of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asian History* vol:22/1, 1998, s. 53-77; Jane Hathaway, “Problems of Periodization in Ottoman History; through the Eighteenth Centuries”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, vol.20, no:2 (Fall 1996) s. 25-31.

²³ Krizler çağı üzerine detaylı bilgi için bkz: Geoffrey Parker and Lesley M. Smith (Ed.), *The General Crisis of The Seventeenth Century*, London; New York: Routledge, 1997.

²⁴ Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Osmanlı Özel Sayısı, Cogito*, Sayı:19, (1999), s. 192.

gerekse yabancı araştırmacılar tarafından yıllarca işlenmiştir. Son eyrek asırdır sorgulanan bu paradigma; tarih yazımında, kapitalistleşen ve modernleşen batı toplumlarının “ilerlemesi” karşısında doğu toplumlarının “gerilemesi”, fikrinden beslenmiştir. Osmanlı tarihini uzun yıllar gerileme paradigması üzerinden üreten yazarlardan biri Bernard Lewis ve onun takipçileri olmuştur. Bu fikri benimseyenlere göre; Osmanlı Devleti, Viyana yenilgisinden (1683) modern Türkiye’nin kurulduğu (1922) tarihe kadar “gerileme ve çöküş” içindedir.²⁵ Lewis gerileme tezini büyük ölçüde on altı ve on yedinci yüzyıl Osmanlı müelliflerinin nasihatnamelerine dayandırmaktadır.²⁶ Dönemin yazarlarının değişen koşulları ve merkezi yönetici elitin bu koşullara uyum sağlamak için aldığı tedbirleri, kurumsal ve ahlaki “bozulma” olarak değerlendirmesi bu paradigmanın pekişmesine olanak vermiştir. Gerileme paradigması dönemim müelliflerinin yaşadıkları dönemin istikrarsızlığı ve geleneklere olan bağlılığın azalması karşısında idealleştirdikleri “*altın ağ*”²⁷ olgusu ile karşılaştırıp, önyargılı bir biçimde oluşturdukları yazınlardan kaynaklanmaktadır.²⁸ Bunlar kendi idealleştirdikleri fantezilerini²⁹ muhtemelen hiç olmamış bir geçmişe atfetmişlerdir. Osmanlı Sultanlarının ne dereceye kadar mutlak otoriteye sahip oldukları tartışmalı bir

²⁵ Bernard Lewis “Gerileme ve çöküş” tezini birçok çalışmasında ileri sürer. Bkz: “Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire”, *Studia Islamica*, No.9, 1958, s. 111-127; *The Muslim Discovery of Europe*, New York: W.W. Norton&Company, 1982; *What Went Wrong?*, New York: Oxford University Press, 2002; *The Crisis of Islam*, New York: Modern Library, 2003.

²⁶ Bkz: Bernard Lewis, “Ottoman Observers of Ottoman Decline”, *Islamic Studies*, 1962, s. 71-87.

²⁷ Osmanlı nasihatname yazarlarının üzerinde uzlaştıkları bir altın ağ yoktur. Mustafa Ali için ideal dönem Fatih Sultan Mehmet devridir (1451-1481); Lütfi Paşa için Yavuz Sultan Selim devri (1512-1520); Koçi Bey için ise Kanuni Sultan Süleyman devridir (1520-1566). Detaylı bilgi için bkz: Erol zvar, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Divan*, 1999/2, s. 135-151. Ayrıca bkz: Cemal Kafadar, “The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Past—Süleyman Era”, *Süleyman the Second and His Time*, Halil İnalçık and Cemal Kafadar (Ed.), İstanbul: The Isis Press, 1993, s. 37-48.

²⁸ Fikret Adanır, “Balkanlar ve Anadolu’da Yarı zerk Taşra Gleri”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed.) Suraiya Faroğhi, eviren: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, 2016, s. 200.

²⁹ Rıfa’at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 68.

konudur. İmparatorluğun batı yönünde genişlediği on dört ve on beşinci yüzyıllarda bile yönetici grup içinde ciddi çatışmalar mevcuttu.³⁰ Bu çatışmalar “*hanedan ve aristokrasinin değişik kademeleri arasında imparatorluğun nasıl yönetileceği konusunda bir mutabakat*”³¹ sağlanarak giderilmişti. Fakat nasihatname yazarları; “klasik” dönemi idealleştirerek yaşadıkları dönemi aksi bir tasvirle, dönemlerinin “bozukluklarını” vurgulamışlardır. Söz konusu literatür üzerinden söylem geliştiren akademisyenlerin önemli bir kısmı, Osmanlı müelliflerinin bıraktığı eserleri eleştirel süzgeçten geçirmeden aktardıkları için, gerileme paradigması uzun zaman literatürdeki yerini korudu. Yani bu paradigma modern akademik tarihçilere Osmanlı müellifleri tarafından miras bırakılmıştı. Fakat revizyonist süreçte³² tarihçiler; “gerileme”, “çürüme”, “bozulma” tezlerine daha mantıksal sorular sorarak, basitlikten ve kesinlikten yoksun açıklamalara yeni yorumlar getirmişlerdir.³³ Bu paradigma öncelikle on sekizinci yüzyıl üzerine yapılan sosyo-politik çalışmalar ışığında sorgulanmış, fakat paradigmanın büyük oranda geçersiz kılınması nasihatnamelerin bir tür olarak ne oldukları netlik kazandığında ortadan kalkmıştır.³⁴ Nasihatnameler “*yönetici elit için mücadeleyi yansıtan partizan ve siyasi metinler olarak...*”³⁵ incelendiği zaman “*bu metinler için bazı kanıtlar ve onların kaleme alınma nedenlerinin analizi yoluyla, devlet ve toplumla ilgili normların katılığını değil, tam aksine esnekliğini...*”³⁶ ortaya koymaktadır.

³⁰ Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 69.

³¹ Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 68.

³² Cemal Kafadar, “The Question of Ottoman Decline”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4 (1997-1998), 1-2, s. 30-75.

³³ Kafadar, “The Question of...”, s. 38.

³⁴ Adanır, “Balkanlar ve Anadolu’da ...”, s. 200.

³⁵ Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 55.

³⁶ Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 55.

Son zamanlarda gerileme ve çöküş paradigmasına eleştirel yaklaşan yazarlardan Dina Khoury, devletin siyasal ve yönetsel gücünü değişmez bir ekseninde algılamak ve bu lineerlik içinde ilerlemeci bir tarih anlayışı yaratarak İbn-i Haldun tarzı bir “çöküş paradigması” çizmenin modern tarih yazımında artık pek kabul görmediğine dikkat çekmektedir.³⁷ Khoury’e göre tarihsel akış üzerinde zamansal geçişlere ve geçiş dönemi içindeki ilerleme ve gerilemelere, kırılma noktalarına ve geri dönüşlere dikkat edilmelidir.³⁸ Aynı şekilde Karen Barkey de Lewis’in öne sürdüğü gerileme paradigmasına karşı çıkarak, imparatorlukların kırılma süreçlerine yönelmenin onların hâkimiyetlerini yeniden inşa ettiği dönemlerin göz ardı edilmesine sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Barkey’e göre; “*imparatorluklar yükselen ve çöken siyasi mekanizmalar değildir, onlar esas güçlerini değişimden alırlar*”.³⁹

I.2. MERKEZİYETÇİLİK-ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK

“Klasik sistemin” kurumlarında yaşanan değişim, tarihçilerin on sekizinci yüzyılı farklı açılardan yorumlamasına sebep olmuştur. Değişim getirdiği sonuçlar alanda çalışan tarihçiler tarafından adem-i merkezileşme olarak değerlendirilmiş ve tarih yazımında on sekizinci yüzyıl, devletin merkezi otoritesini kaybettiği bir çağ olarak literatürdeki yerini almıştır. On sekizinci yüzyılın, adem-i merkezileşmenin yaşandığı, taşra ileri gelenlerinin güç kazandığı, devletin asker ve vergi toplama becerisini kaybettiği ve bu sebeple taşrada otoritesini yitirdiği tezi sorgulanmakla birlikte hala tarih yazımında yerini korumaktadır.

³⁷ Dina Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999, s. 1-25.

³⁸ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet...*, s.1-25.

³⁹ Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats:The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, 1994, s.v-vi.

Fakat imparatorluk yönetimi merkezi otoritesini farklı dönemlerde farklı stratejiler geliştirerek sürdürmüştür. Barkey imparatorlukların yönetim yapılarının değişkenliği tezine dayanarak, Osmanlı devlet yönetiminin “başlangıçta atanmış görevlilerin doğrudan denetimine dayanan, merkeze yerleşmiş bir örüntüye sahipken, gücün merkez ile çevre arasında paylaşıldığı bir ara dönem geçirdikten sonra, bu dolaylı denetimin yerel ayanlar üzerinden sürdürülmesine dayanan bir sistem geliştirdiğini” belirtir.⁴⁰ Barkey merkezi idarecilerin on altıncı yüzyıldan itibaren yaptığı manevraları adem-i merkeziyetçiliğin kanıtları olarak yorumlamak yerine, devletin denetim gücünü sağlamlaştırmak ve sorunlara çözüm bulma kurnazlığının göstergeleri olarak değerlendirilmesi gerektiği tezini öne sürmektedir.⁴¹ Ayrıca Abou-El-Haj’ın dikkat çektiği önemli bir ayrıntı “Erken modern ve modern merkezileşme biçimleri arasındaki ortak özellikler ve farklılıkların”⁴² gözden kaçırılmamasıdır. Modern tarihçiler yine bir ölçüde nasihatname literatürüne dayanarak, erken modern merkezileşme biçimleri ve modern merkezileşme biçimleri arasındaki farklılıkları göz ardı ederek, devletin on yedinci yüzyıl ile birlikte adem-i merkezileştiği tezini öne sürmektedirler. Barkey on yedinci yüzyıl sonlarında ortaya çıkan yeni uygulamaları devletin bilinçli bir biçimde oluşturduğunu iddia etse de Halil İnalçık,⁴³ Mustafa

⁴⁰ Barkey, *Bandits and Bureaucrats* ..., s. 2.

⁴¹ Barkey, *Bandits and Bureaucrats* ..., s. v-v1.

⁴² Abou-El-Haj, *Modern Devletin* ..., s. 119.

⁴³ Halil İnalçık, merkezi hükümetin 16. yüzyılın sonunda içine düştüğü ekonomik krizle baş edebilmek ve bütçe açığını kapatabile adına üç çözüm yolu ürettiğini belirtiyor. İlk olarak başvurduğu yol; avârız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinin düzenli hale getirilmesi idi. İkinci yol; taşra yöneticilerinin azalan gelirleri ve artan masraflarına çözüm bulabilmek amacıyla imdâdiyelere başvurulması idi. Sonuncu yol ise; dirlikleri mukâtaa birimine dönüştürerek önce kısa süreli ve daha sonra kayd-ı hayat şartı ile iltizama vermek idi. Bu acil önlemler yönetim biçiminde değişime ve adem-i merkezileşmeye sebep olarak taşrada ağa adı verilen bölgesel ailelerin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Bkz. Halil İnalçık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, Thomas Naff ve Roger Owen (der.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale, 1977, s. 27-52.

Akdağ,⁴⁴ Yücel Özkaya,⁴⁵ gibi yazarlar adem-i merkeziyetçi yönetim yapısının on yedinci yüzyıl boyunca yaşanan karışıklıklar neticesinde devletin aldığı önlemlerin bilinçsiz bir sonucu olarak ortaya çıktığı tezini öne sürmektedir. Devletin asker ve vergi toplama ayrıcalığını yerel hanedanlar ile paylaşmasına sebep olan tarihi koşullara ve devletin bu koşullar karşısındaki davranış biçimine bakıldığında, bunun bilinçli bir politika olduğu anlaşılmaktadır. Devlet yöneticileri içinde buldukları koşulları fark ederek, ihtiyaçlarını taşrada sosyal ve ekonomik sermaye birikimi sağlayarak güçlenen taşra ileri gelenleri aracılığı ile giderme politikasına girişmiştir. Donald Quataert, on sekizinci yüzyılda merkez ile taşra arasındaki ilişkiselliğe dikkat çekerek, gücün karşılıklı olarak taşra ve merkez arasında, çıkar ilişkisine dayanarak paylaşıldığı görüşündedir.⁴⁶ Quataert'in dikkat çektiği nokta ise; taşra ileri gelenlerinin, bölgedeki nüfuslarını korumak için devlete isyan etmekten ziyade, sultanın gücünü ve merkezi otoriteyi tanıyarak, merkeze vergi gönderdikleri ve gerektiğinde merkezi orduya asker sağladıklarıdır. Kısacası değişen koşullar doğrultusunda devlet, özellikle asker toplanması ve bu askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması bakımından bölgesel elitler ile işbirliği yapmak zorundaydı. Bölgesel elitler ise ekonomik ve sosyal güçlerinin devamı bakımından merkezi hükümete ve hükümetin verebildiği yasal statüye ihtiyaç duyuyordu.⁴⁷ Devlet ile taşra ileri gelenleri arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin niteliğine adem-i merkezileşme tezi içinde değinmek, karşılıklı yaşanan “uzlaşma”yı göz ardı etmek olacaktır. Bu sebeple on yedinci yüzyıl boyunca yaşanan dönüşüme; dönemin müelliflerinin bakış açısından biraz uzaklaşarak, döneme tarihi koşullar penceresinden bakılmalıdır. Ayrıca adem-i merkezileşme paradigması; bu yerel hanedanların tarihi

⁴⁴ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.8-12, Sayı:14-23, 1970, s. 51-61.

⁴⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara, 2014.

⁴⁶ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 37-54.

⁴⁷ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s. 48.

koşullar sonucu mu ortaya çıktığı, yoksa aslında hep var olan bir durumun daha belirgin bir biçime mi dönüştüğü açısından da değerlendirilmelidir. Yani bir erken modern devleti olarak Osmanlı Devleti'nin merkezileşme biçimleri gözden geçirilmelidir. Bu gözden geçirme sonucunda adem-i merkezileşme söylemi yeniden değerlendirildiğinde başka bakış açılarına sahip olunacaktır.

Osmanlı “klasik” sistemine bakıldığında [II. Mehmet'in padişahlığı döneminden (1451-1481) III. Murat'ın saltanatına kadar (1574-1595) olan süreçte] devlet, taşra idari teşkilatlanmasını kul sistemine önem vermek suretiyle, merkezden atamalar ve rotasyon sistemi uygulayarak sağlamaya çalışmıştır. Yani idari yapı devlet görevlilerinin merkezden atanması ve taşrada nüfuz elde etmemeleri için kısa süre kalmaları üzerinden yürütülüyordu. Ayrıca merkezi temsiliyetin ikili kontrol sistemi üzerine kurulmasıyla bey-kadı yönetim aygıtında dengeli bir idare sistemi sağlanmıştı. Sultanın kapısından “çıkma” kul taifesinden beyler sancaklarda ve eyaletlerde merkezi otoriteyi temsil ediyor, vergileri topluyor, merkezin ihtiyaç duyduğu askeri eğitip besliyor ve bulunduğu bölgenin güvenliğini sağlıyordu. Bu yönetici görevini kötüye kullandığı takdirde azl, hatta idam edileceğini ve mallarının müsadere edilerek merkezi hazineye aktarılacağını biliyordu. Bir taraftan “şikayet hakkı yolunun”⁴⁸ açık tutulmasıyla, diğer taraftan kadı tarafından denetlenmesi sağlanarak, bu yöneticiler merkezi otoritenin istekleri yönünde hareket etmek zorunda idi. Diğer yandan yine merkez tarafından genelde iki yıla yakın sürelerle atanan kadı, padişahın adaletini temsil ediyor, merkezin sözcülüğünü yapıyor, yönetici ve yönetilen arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışan uzlaşmacı bir rol üstleniyordu. Sosyal hayatın düzenlenmesinde, vakıf işlerinin yürütülmesinde, olağan üstü vergilerin toplanmasında önemli yeri olan kadı tüm görevlerini yerine getirirken aynı zamanda ehl-i örf taifesi gibi, İstanbul'da oturan padişahı toplum nezdinde meşrulaştırıyordu. Tüm bu şartlar yerine getirildiğinde merkezi yönetim otoritesini

⁴⁸ Taş, “Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı ...”, s.186.

imparatorluğun her yerinde sağlamış oluyordu. Burada bir bütünlük içinde anlatılan yönetim mekanizması merkezi otorite için gerekli koşullardı. İdeal biçimde tasvir edilen bu yönetim mekanizmasının beyliğin kuruluş döneminden (1300) “ayanlar çağı”na kadar dört yüz yıl boyunca fethedilen tüm topraklarda uygulandığı söylenebilir mi? Bu sorunun cevabını aramak imparatorluğun merkezi-mutlak otoritesinin zaman ve mekan açısından ne denli geçerli olduğu savını sorgulamamıza sebep olacaktır. Tezin ana kaynağı olan şikayet defterinde yer alan ampirik veriler analiz edildiğinde merkezden uzaklaştıkça devlet-toplum ilişkisinin zayıfladığı merkezi-mutlak otoritenin toplum nazarında daha zayıf olduğu tespit edilmiştir. Veriler doğrultusundaki bu değerlendirmeye üçüncü bölümde yer verilecektir.

Devletin on altıncı yüzyıla kadar merkezi otoriteye sahip olduğu düşüncesi, örgütlenme biçimine dayandırılmaktadır. “Klasik” örgütlenme biçiminde yaşanan değişim ise adem-i merkezileşme, yani merkezi-mutlak otoritenin yerel güçler lehine değişimi olarak değerlendirilmektedir. Fakat değişen örgütlenme biçimi ile gelen yeni uygulamalar göz ardı edilmektedir. Örneğin tahrir yoklamalarının yapılması merkeziyetçiliğin bir göstergesi olarak değerlendirilirken, avarız yoklamalarının yapılması aynı kategoride algılanmamaktadır. Ya da taşra yöneticilerinin kapılarında “besledikleri” sekban-sarıcaları padişah hizmeti için savaş meydanına göndermeleri adem-i merkezileşme göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Merkeziyetçilik söyleminin Osmanlı özelinde zamansal ve mekansal açıdan değerlendirilmesi, erken modern imparatorluklar için değişken merkezi-mutlak otoritenin değişkenliğini gözler önüne serecektir.

Osmanlı Devleti üzerine çalışan tarihçiler “merkezi devlet” ve “mutlak hükümdar” algısını, üç temel prensibe dayandırmaktadır: Hükümdarın emrine bağlı yeniçeri ordusu, devlet hizmetlerinin padişah kapısında yetişmiş kapıkullarına verilmesi

ve kadıların merkezden atanması.⁴⁹ Bu örgütlenme biçiminin var olduğu dönem Osmanlı müellifleri tarafından “altın çağ”, modern tarihçiler bakımından “klasik çağ” kavramlarıyla idealleştirilmektedir. Bu ideal çağın ne kadar sürdüğü ise, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumsal ve merkezi yapısına Fatih Sultan Mehmet’in tahtta bulunduğu dönemde ulaştığı tarihçiler arasında kabul görmektedir. Kurulştan bu zamana kadar geçen yaklaşık yüz elli yıllık sürede, devlet politikaları uç beylerini kontrol altına alarak, devşirme ordusu oluşturarak ve yönetimi kapıkullarına geçirerek merkezileşme çabasından ileri geliyordu. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettikten sonra tüm imparatorluğun yönetimini İstanbul’da ve tek elde toplama çabasına girmiştir.⁵⁰ Tarihçilerin büyük bir bölümü; İstanbul’un fethinden Kanuni Sultan Süleyman devri sonuna kadar geçen süre için merkezi-mutlak otoritenin gerek merkezi, gerek taşra kurumları üzerinde etkin olduğunu iddia etmektedir.

Fakat merkezi-mutlak otoritenin temin edilmesi için II. Mehmet’in vakıf ve mülk arazilerine müdahale ederek bu arazileri miri araziye dönüştürmesi, devletin içinde var olan ayrıcalıklı grupların gücünü kırmak için atılmış bir adımdı. II.Mehmet dönemi merkezîyetçi-mutlak otoritenin en belirgin olduğu dönem olarak yorumlansa bile, içinde adem-i merkezîyetçilik olarak değerlendirilebilecek unsurları barındırmaktadır.⁵¹ “Osmanlı yönetici sınıfını yeniden teşkilatlandıran II. Mehmed’den sonra, merkezin gözdeleri arasına dahil olamayan eski elitler, tepkilerini ortaya koymuş ve takip eden Sultan II. Bayezid onların saygınlığını (ve arazilerini) iade etmek zorunda kalmıştır”. “*Kanuni zamanında oğulları arasında yaşanan mücadele yönetici sınıfın*

⁴⁹ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 152, 1974, s.659.

⁵⁰ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ...”, s. 659.

⁵¹ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ...”, s. 660.

değişik kesimlerini de içine çekmiş ve on altıncı yüzyıl zaman zaman Osmanlı-öncesi soylu Anadolu ailelerinin önderliğinde ortaya çıkan aşiret isyanlarıyla dolu olarak geçmiştir".⁵² Devlet her ne kadar merkezi otoritesini kurmaya özen göstermiş ve teorik olarak merkezi-mutlak meşruiyetinin varlığını savunmuş olursa olsun, uygulamada yerel güçlerle uzlaşa ve işbirliği içinde çalışmıştır. Dönemin teknolojik koşulları, fetih politikaları, coğrafi konum, sosyo-kültürel yapı kuruluşun itibaren devletin *kademeli bir merkezi otorite* kurabildiğini göstermektedir.⁵³ Kısacası Osmanlı yönetiminin, zaman ve mekan açısından klasik dönemde her daim merkezi-mutlak güçte olduğunu savunmak, pek de mümkün görünmemektedir. Bunun en belirgin kanıtlarından biri de fethedilen uzak coğrafyalarda idari teşkilatlanmasının çeşitlilik göstermesidir.

Eğer tımar uygulamasını merkezîyetçiliğin bir göstergesi olarak kabul edeceksek, klasik dönemde dahi bu sistemin uygulanmadığı geniş topraklar mevcuttu. Burada klasik dönem merkezîyetçiliğini yeniden sorgulamak adına "*Osmanlıların egemen oldukları her ülkede bölgesel güçlerle iş birliği içine girmeden merkezîyetçi-mutlak idare*"⁵⁴ kurup kuramadığı konusunu, yeniden irdelemek gerekir. Osmanlı taşra teşkilatlanma biçimine baktığımızda askeri, mali, hukuki açıdan çeşitli uygulamaların varlığı dikkatimizi çekmektedir. Öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluk sınırlarında; *Voyvodalık, Hanlık, Mekke Şerifliği, Salyaneli Eyaletler, Hükümet Sancakları, Yurtluk-Ocaklık, Divani-malikane* gibi farklı işlevsellikte olan idari teşkilatlanma biçimleri mevcuttu. Ayrıca Bosna, Sırbistan, Makedonya, Macaristan ve Trabzon gibi bölgelerde, yerel Hıristiyan beyler tımar sistemine dahil edilerek, Hıristiyan sipahiler olarak varlıklarını sürdürme olanakları kendilerine verilmişti.⁵⁵ Aslında Osmanlı Devleti (bir erken modern devlet olarak) teşkil ettiği kendine özgü yönetim yapısı ve

⁵² Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 69.

⁵³ Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ...", s. 670.

⁵⁴ Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ...", s. 664.

⁵⁵ Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ...", s. 669.

desantralizasyon sayesinde on altıncı yüzyılın başlarında Balkanlarda ve Yakın-Doğu topraklarında hâkimiyet kurabilmişti.⁵⁶ Bu yönetim birimleri ve özellikleri tek tek ele alındığında ve bunların uygulama alanları çizildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi-mutlak idaresinin coğrafyası daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı idaresi altında kalmış Arap eyaletleri üzerine yapılan çalışmalarda adem-i merkezîyetçiliğin bu coğrafyada fetihten itibaren var olduğu tezini savunan tarihçiler bulunmaktadır. Bu adem-i merkezîyetçiliğin her zaman otorite kaybı olarak değerlendirilmesi, diğer sorunlu bir düşüncedir. Örneğin Musul üzerine çalışan Dina Khoury'e göre; *“On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı devletin yönetsel dizginleri elinden kaçırdığı bir dönem gibi görülse de, bu durum Musul taşra toplumunun gittikçe Osmanlılaştırılmasıyla dengelendiği”*⁵⁷ kanısındadır. Devlet Musul coğrafyasında yaşayan seçkinlere malikane tasarruf etme hakkı vererek onları sistemin içine dahil etmiştir. Karşılıklı çıkar ilişkisi içinde, taşra ileri gelenleri sultanın meşruiyetini yaşadıkları bölgelerde pekiştirerek, iktidara ortak olmayı sürdürüyordu. Adem-i merkezîleşme olarak görülen bu ilişki biçimi, sadece otorite kaybı açısından değil, devlet meşruiyetinin devamlılığını sağlayan bir anlaşma biçimi olarak da değerlendirilebilir. Farklı perspektiflerden bakılarak yapılacak araştırmalar, yeni bakış açıları doğurabilir ve erken modern imparatorlukların yönetim yapılarının daha iyi anlamlandırmamızı sağlayabilir.

Bu açıdan bakıldığında her iki paradigmaya da karşı çıkan Edhem Eldem, on sekizinci yüzyılın “klasik” dönemle ya da “Tanzimat” dönemiyle karşılaştırılarak yorumlanması yerine bu yüzyıla “özerklik” kazandırılması gerektiği fikrini öne sürer.⁵⁸ Bu dönemin “iyi” ve “kötü” adamlar - *bir tarafta Patrona Halil ve ayanlar gibi kötü*

⁵⁶ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ...”, s. 688.

⁵⁷ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet...*, s. 3.

⁵⁸ Eldem, “18. Yüzyıl ...”, s. 192.

adamlar diğer yanda III. Selim gibi iyi padişahlar- çizmek yerine dönemi kendi içinden kendi koşulları çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini...⁵⁹ vurgular.

*“Yani daha öncesinin varsayılan istikrarının bozulması veya tam aksine gelecekte yer alacak olan olumlu değişim ve ‘yeniden yapılanma’nın müjdesi. Oysa, 18. yüzyılın gerçek manadan başka herhangi bir dönemden daha fazla -veya daha az- değişken olduğunu söylemek ne kadar gerçekçidir. Söz gelimi, 18. yüzyılın adem-i merkeziyetçi bir dönem olarak nitelenmesinin arkasında yatan başlıca sebep, daha önceki dönemlerin merkeziyetçi olduğu varsayımdır. Oysa, Osmanlı Devleti’nin kendi merkeziyetçi söyleminin dışında, daha önceki dönemlerde gerçek -modern- anlamda merkezi bir sistem oluşturmuş olduğunun işaretleri son derecede azdır. Tam aksine, Osmanlı sisteminin asıl gücünün esnekliğinde yattığını, ve nominal bir merkeziyetçiliğin, merkezden uzaklaştıkça belirginleşen fiili bir adem-i merkeziyetçiliği dışlamadığını iddia etmek mümkündür. Bu durumda, 18. yüzyıldaki durumun ne derecede farklı olduğu şüphe götürmektedir... İddiamız biraz önce de söylediğimiz gibi, 18. yüzyılda değişim olmadığından çok, başka dönemlere nispetle belirgin bir şekilde daha fazla değişim olmadığıdır. Başka bir deyişle, iç dinamikler ele alındığında, 18. yüzyılın bir kopma noktası, dengelerin ciddi bir şekilde sarsıldığı ve sistemin gerçek manada sorgulanarak değişim hazırlıklarının olduğu bir dönem olmadığıdır ”.*⁶⁰

Sonuç olarak her dönem kendi koşulları içinde değişkendir. Erken modern imparatorluklar için ilerleme ve gerilemeler merkezileşme ve adem-i merkezileşmeler tek bir döneme özgü değildir. Bir erken modern dönem imparatorluğu olan Osmanlı imparatorluğu için de on sekizinci yüzyıl çalışmalarının kendi içinde, dönemi bağlamında ilerleme ve gerileme gözlükleri çıkarılarak, merkezileşme ve adem-i merkezileşme paradigmalarından uzak, değerlendirmelere ihtiyacı vardır. Bu sebeple bu çalışmada ele alınacak konular; merkeziyetçilik adem-i merkeziyetçilik bağlamına tabi

⁵⁹ Eldem, “18. Yüzyıl ...”, s. 192.

⁶⁰ Eldem, “18. Yüzyıl ...”, s. 194.

tutulmadan dönemin kendi koşulları içinden değerlendirilecektir. Bu değerlendirilmenin yapılabilmesi için dönemin aktörlerinden olan ve devlet-toplum ilişkilerini etkileyen taşra ileri gelenleri, yani “ayanlar” üzerinde durulması gerekmektedir. Çeşitli biçimlerde belgelere yansıyan bu ilişkiler on sekizinci yüzyılın yönetsel mekanizmasını ve devlet-toplum ilişkisini etkilemiş gözükmektedir. Farklı biçimlerde ve düzeylerde bu ilişkiye etki eden taşra ileri gelenlerinin kimliği ve ortaya çıkış süreçleri yaklaşık yarım asırdır tarihçilerin çalışma nesnesi olmaya devam etmektedir. Bu tezin kapsadığı dönemin literatürde “ayanlar çağı” olarak ta adlandırılmasının dışında, devlet-toplum ilişkisinde etki ettikleri sahayı anlamlandırabilmek için taşra ileri gelenlerin kimlikleri ve etki alanlarını genişletebildikleri tarihsel sürece değinmek yerinde olacaktır.

I.3. AYANLAR ÇAĞI

Osmanlı tarih yazımında adem-i merkeziyetçilik paradigması nasıl hala yer buluyor ise, on sekizinci yüzyılın “ayanlar çağı” olduğu ve bu ayanların güçlenerek on dokuzuncu yüzyılda *sened-i ittifak* ile merkezi-mutlak otoriteyi sarstığı tezi de bazı tarihçiler arasında kabul görmeye devam etmektedir. Birçok tarihçi “*kriz ve dönüşüm*” çağının yerel ayanın yükselişine sebep olduğunu vurgulamaktadır. Çoğu zaman da bu yükseliş ile adem-i merkezileşme söylemi yan yana ilerlemektedir. Krizlerin neden olduğu zorunlu dönüşüm ile taşra idaresindeki yönetici profili değişmiştir. Değişen bu yönetici profili ve devlet-toplum arasındaki ilişkiye etkisi, araştırma nesnesi olmaya devam ediyor. On sekizinci yüzyılı kendi içinde anlamlandırabilmek için merkezi otorite tarafından bazı yetkilerle donatılan bu taşra elitlerinin kimliğine değinmek gerekmektedir.

Birçok tarihçi ayanlığın ortaya çıkışı ve güç kazanmasının arkasında yatan sebebin, on yedinci yüzyıldan itibaren görünür hale gelen askeri, ekonomik, sosyal

krizin bir neticesi olduğu kanısındadır. Bu sürece değinmeden evvel ayanların kökeni üzerine yapılan tespitlere göz atmak gerekmektedir. On sekizinci yüzyılda taşradaki yönetici elitin kimliği ve kökeni üzerine tartışmalara değinmek, güçlenmelerinin ardında yatan koşullarla birlikte ele alındığında daha aydınlatıcı olacaktır.

Ayanların kimliği ve kökeni üzerine literatürde ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Bazı modern tarihçiler bu kişilerin kimlik ve kökenleri üzerine tezler ne sürerken, bazıları tüm Osmanlı coğrafyası için belirli bir ölçüt verilemeyeceğini iddia etmektedir. Kimlik tespiti yapmaya çalışan tarihçilerden Donald Quataert, bölgesel elitlerin üç gruba ayrıldığını ve her birinin, farklı bir sosyal bağlamı yansıtığını iddia etmektedir. Bunlar; askeri sınıf mensupları, fetihten önceki yerel unsurlar ve Arap vilayetlerindeki klemenler/Memlkler'dir. Birinci grup merkez tarafından atanarak bölgede sosyal ilişkiler geliştiren kişilerin soyundan gelenlerdir.⁶¹ Yani bir bölgede uzun süre görev yapmaları sonucunda sosyal ağlar oluşturabilenler. Bu grubu, çoğunluğu yeniçeri olmak üzere, askeri sınıftan olan kişiler oluşturur. Bilindiği gibi, şehirlere yerleştirilen garnizonlarında görevlendirilen yenieriler⁶² zaman içinde evlenerek yerleşik hale gelmiş ve ticaret ile uğraşmaya başlamıştır. Bazı yeniçeriler ve yeniçeri serdarları ticaret ve ilişkiler ağı ile servet birikimi sağlamış, şehir yönetiminde nüfuzlu kişilere dönüşmüşlerdir.⁶³ Yani bu kişiler merkezden atanan, rotasyon uygulamasının dışında kalan, yaşadıkları bölgede zamanla askeri olmalarının getirdiği avantajları da kullanarak "ayanlaşan" zümredir. Quataert ayan olanları tek bir

⁶¹ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s.46.

⁶²Tařrada şehirlere yerleşip evlenen, ticaret yapan yeniçerilerin kökeni Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları arasında yaşanan mücadele sonrasında ve Celali İşyanları döneminde şehirlere gönderilen yeniçerilere dayanmaktadır. Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.

⁶³ İnalçık, "Centralization and Decentralization ...", s. 40.

kategoriye koyarken, İnalçık ayan ve eşraftan olanlar ile bölgenin önde gelen yerel elitlerini ayırıyor.

İnalçık belgeler üzerinde yaptığı çalışmalarından iki tür ayan olduğunu tespit etmiştir. 1680'lerden sonra, belgelerde adı geçen ayanının yerel eşraf ve ayandan farklı olduğunu dile getirir ve bu tarihten sonra her kazanın temsilcisi olarak seçilmiş bir ayanın varlığına dikkat çeker. Belgelerde bu temsilcileri yerel eşraf ve ayandan ayırmak için “baş-ayan”, “reis-i ayan”, “ayn-el ayan” gibi terimlerin kullanıldığını tespit etmiştir.⁶⁴ Temsilci olarak seçilen bu ayanlar, halk ve devlet görevlileri arasında iletişimi sağlayan bölge ileri gelenleridir.

Ayanların kimlik tespiti üzerine literatüre katkı sağlayan bir diğer tarihçi Yaşar Yücel'dir. Yücel “*Osmanlı toplumunda devlet ve reaya arasında hem ahalinin temsilcisi, hem de devlet emirlerinin reayaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmi görevlilerin yardımcıları olan gruba*” eşraf ve ayan dendiğini belirtmektedir.⁶⁵ Din ve servet, eşraf ve ayan denilen bu grubun temel güç kaynağını oluşturuyordu. Toplumda imam, hatip, şeyh, unvanlı kimseler bilgilerinin verdiği üstünlükle topluma önderlik ediyorlardı.⁶⁶ Mesela ulema kökenli seyyidler Osmanlı şehir hayatının düzenlenmesinde, önemli konularda aracılık görevi üstlenerek, belirleyici rol oynadılar. Osmanlı kroniklerinden ulemanın en üst sosyal sınıfta olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar babalarından miras kalan zenginlik ve itibar sayesinde ayanlığı elde eden ikinci kuşak ulema aileleri idi. Kadızadeler, Müderriszadeler, Hatipzadeler, Müftizadeler, Anadolu'da önde gelen ayan ailelerinden idi.⁶⁷

⁶⁴ İnalçık, “Centralization and Decentralization ...”, s. 44.

⁶⁵ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ...”, s. 685.

⁶⁶ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ...”, s. 688.

⁶⁷ İnalçık, “Centralization and Decentralization ...”, s.38.

Ulema aileleri ve yeniçerilerin yanı sıra, emekli ya da görevinden azl edilen kadılar ve bu kadıların soyundan gelen kişiler de ulema ile birlikte şehir önde gelenleri arasında yer almaktadır. Mesela on sekizinci yüzyılda Ankara ve çevresinde etkili olan ve Hacı Bayram Veli soyundan geldiği düşünülen⁶⁸ Müderriszadelerin bazı üyelerinin kadılık yaptığı bilinmektedir.⁶⁹

Diğer yandan on sekizinci yüzyılın ilk yarısındaki dönemde bölgede nüfuz elde etmiş ailelerin kökenlerine bakınca; Saruhan bölgesinin ayanı olan Kara Osmanoğlu bir sipahi emeklisidir. Fakat bunun yanı sıra köken itibariyle geçmişinde askeri sınıf mensubiyeti olmamış ayan aileler de bulunmaktadır. Örneğin Canik sancağı ayanı olan Caniklizadeler zamanın tarihsel konjonktürü içinde güç kazanmış ailelerine örnektir.⁷⁰ M. Genç'e göre "*ayanlar birçok bölgede önce mültezim olarak ortaya çıkmış, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru malikane sahibi olarak görülmeye başlamışlardır. Fakat dikkat çeken nokta bir malikanenin tamamına nadiren sahip olmalarıdır*".⁷¹

Taşrada güç sahibi olup on sekizinci yüzyılda ayan olarak nitelendirilen diğer bir grup ise Osmanlı fethinden önce de bölgenin önemli ailelerinden olan kişilerdi. Fetih sırasında Osmanlı Sultanının otoritesini kabul eden ve nesilden nesile Sultana sadakat gösteren bu ailelerin bireyleri bu yüzyılda ayan olarak nitelendiriliyor. Tarihçilerin göz ardı ettiği bu taşra elitlerinin etkinliği zaman zaman belgelere yansımada da, bu ailelerin politik güçleri devlet tarafından kabul görmüştür.⁷²

⁶⁸ Mustafa Kaya, "Ankaralı Âyan Aileler Hakkında Bazı Bilgiler", *İdealkent*, 2 (4), 2011, 62-98.

⁶⁹ Kaya, "Ankaralı Ayan Aileler ...", s. 68.

⁷⁰ Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, The Department of History Bilkent University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2003, s. 39.

⁷¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 12. Baskı, 2015, s.109.

⁷² Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 105.

Üçüncü grup ise -ki bu grup sadece Arap eyaletlerinde tespit edilebilmiştir- köle askerlerden, Memlûklülere oluşan gruptur ve kökleri ortaçağ İslam dünyasına kadar gider.⁷³ Bölge yöneticilerinin bir kısmı merkezden atanıp zamanla bu bölgede güçlenen kişiler arasından çıkarken, diğer bir kısmı ise Osmanlı öncesi elitlerden ya da Memlûklülere oluşuyordu. Bunlar bölgesel dini gruplar ve liderleri ile ulema, tüccar ve toprak sahipleri ile ilişkilerini sürdürüyorlardı.⁷⁴ Sonuç olarak tarihsel süreçte ayanların kimlik ve kökenlerine bakıldığında bölgelere göre farklılık gösterdiği aşikârdır.

Bazı tarihçilerin yaptıkları bu sınıflandırmalarının aksine, Dina Rizk Khoury taşralı elitlerin sınıflandırılmasının oldukça güç olduğu kanısındadır. Khoury “*Osmanlı siyaset teorisinde/askeri elit ile ayan olarak bilinen yerel temsilciler arasında açık bir ayrım bulunmamasına karşın, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda bu kesin ayrımın bulanıklaştığına*”⁷⁵ dikkat çekmekte ve “*siyasi güç sahipleri hakkında bütün Osmanlı İmparatorluğuna uygulanabilecek tam bir genelleme yapmanın*” pek de mümkün olmadığını belirtmektedir.⁷⁶ Khoury’e göre “*Osmanlı arşiv kaynaklarında ayan terimi bilimsel bir genelleme çabasına yanlış yön verecek kadar çeşitli anlamlarda kullanılmıştır*”.⁷⁷ Çeşitli kökenlere sahip bu taşra ileri gelenleri, on yedinci yüzyılın tarihi koşullarında güç kazanarak, on sekizinci yüzyılın atanan yöneticilerine dönüşmüştür. Bu yönetici profili devlet-toplum ilişkilerini çeşitli şekillerde etkilemiştir. Özellikle dirlik sisteminin uygulandığı Osmanlı coğrafyasında değişen vergi toplama biçimi ile beraber devlet-toplum ilişkisinde üçüncü ayağı oluşturmuşlardır. Merkezi

⁷³ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 105.

⁷⁴ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s. 48.

⁷⁵ Dina Rizk Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Çeviren: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, 2016, s. 174.

⁷⁶ Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ...”, s. 174.

⁷⁷ Khoury, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ...”, s.175.

yönetimi vergi toplama biçimini değiştirmeye iten tarihi koşulların başında değişen askeri sistemler ve sistemin merkezi hazine üzerinde yaptığı baskı gelmektedir. Tarihçilerin birçoğu vergi toplama biçiminin değişimine neden olan temel faktörlerden birinin; on yedinci yüzyılda yaşanan askeri devrimin merkezi hazine üzerinde yarattığı baskının giderilmeye çalışılmasının bir sonucu olduğu kanısındadır. Bu sebeple on yedinci yüzyılın sonlarında yaşanan askeri değişim üzerinde durulması gerekmektedir.

I.3.a. Askeri Devrim

“Savaşlar toplumları değiştirir;

*Uzun savaşlar onları daha da fazla derinlemesine değiştirir”.*⁷⁸

On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini gösteren “askeri devrim”⁷⁹ Osmanlı Devleti’nin batıda Avusturya-Macaristan ve doğuda Safevi ordusu ile giriştiği savaşlarda etkisini göstermiş ve Osmanlı ordusunun revize edilmesi gerçeğini gözler önüne sermiştir.⁸⁰ Ateşli silahların yaygınlaşmasıyla, Osmanlı ordusu savaş meydanlarında geleneksel silahlar ile savaşan atlı sipahilerin yerine,⁸¹ silah kullanabilen yaya birliklere daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştı. Merkezi yönetim bu ihtiyacı

⁷⁸ İ. Metin Kunt, “Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration”, *The Dynastic Centre and the Provinces*, (Ed.), Jeroen Duindam and Sabine Dabringhaus, Brill, 2014.

⁷⁹ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çeviren: Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2006; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Çeviren: Kahraman Şakul, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2017; M. Roberts, *The Military Revolution 1500-1660*, Belfast, 1956.

⁸⁰ Osmanlı ordusu on dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar askeri teknolojilerde ortaya çıkan değişikliklere uyum sağlayabilmiştir. On sekizinci yüzyıl ve sonrası dönem tartışmalıdır. Detaylı bilgi için bkz: Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London: Routledge, 1999.

⁸¹ Osmanlı ordu komutanları 1593-1606 yılları arasında Avusturya ile yapılan savaşlarda geleneksel silahları (ok, yay, kılıç, mızrak vs.) kullanan tımarlı sipahilerin, ateşli silah kullanan Avusturya askerleri karşısında etkisiz kaldıklarını ve tüfek kullanabilen yaya askerlere ihtiyaç olduğunu bildiren telhisler göndermişlerdir. Bkz: Halil İnalcık, , “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980.

karşlamak için öncelikle ordunun yaya birliğini oluşturan yeniçeri sayısını arttırdı, daha sonra uzayan ve çift taraflı savaşlar sebebiyle yeniçeri sayısı yetersiz kalınca, taşra yöneticileri eliyle reayadan sekban adı verilen paralı asker birlikleri oluşturma yoluna gitti.⁸² Bu sekban/sarıca/levant adı verilen askerler, yeniçeri ve kapıkullarından farklı olarak sadece savaş zamanlarında orduya katılan paralı askerlerdi. Tarımsal üretimden koparılıp, eline silah verilen bu reaya taifesinden sekbanların/sarıcaların/levantlerin bir kısmı Avusturya-Macaristan savaşı (1593-1606) sona erdiğinde eski yaşantılarına dönmek yerine Anadolu'da gezinmeye ya da beylerin yanlarında kapılanmaya başladılar.⁸³ Sekbanların/sarıcaların/levantlerin köylerine yani tarımsal üretime dönmemeleri ve Anadolu'da "gezinmeleri"; çeşitli diğer etkenler ile birleşerek Anadolu, Suriye ve Cebel-i Lübnan bölgelerinde "Celali İsyanları" ismi ile anılacak isyanların çıkmasına zemin hazırladı. Bu isyanları kontrol etmek ve bastırmak için merkezi yönetim kimi zaman uzlaşmacı politika izlerken, kimi zaman da şiddete başvurdu. Canay Şahin'e göre merkezi yönetim ilk olarak işte bu Celali karışıklıkları döneminde taşra ileri gelenleri ile işbirliği içine girerek, onların bölgelerindeki gücünü ve organizasyon becerilerini kendi lehine kullanmıştır.⁸⁴ Fakat merkezi hükümetin bu girişimi, devletin tekelinde tuttuğu silahlı gücü organize etme ve kullanma meşruiyetini taşra ileri gelenleri ile paylaşmasına sebep oldu. Bu paylaşım, değişen koşullar ile birlikte yeniden şekillendi. Yeniçeri ve kapı kullarının ulufelerinin nakit olarak ödenmesi ve savaşa katılan ya da bölgesinin güvenliğini sağlayan kapılı beylerin duyduğu nakit ihtiyacının giderilmesi için öncelikle vergilerde yeni düzenlemeler yapıldı.

⁸²İnalçık,"Military and FiscalTransformation ..." s. 289.

⁸³ İnalçık,"Military and FiscalTransformation ..." s. 289

⁸⁴ C. Şahin, *The Rise and Fall ...*, s.5.

Bunun yanı sıra toprak tasarruf sisteminde iltizam uygulanmasına ağırlık verildi. Bu sebeple merkezi yönetim yeniçeri sayısını artırırken sipahi sayısında da bir düşüşe gitmeye başladı. Bu noktada devlet; “klasik” dönemde, şartları gereği uyguladığı tımar sistemine verdiği ağırlığı iltizama kaydırıldı. Tımar sisteminde ve klasik sancak organizasyonunda temel amaç askeri-idari yöneticinin devletten aldığı “artık ürüne el koyma” ayrıcalığı karşısında, savaşlarda imparatorluk ordusuna asker sağlamak ve iç güvenliği temin etmektir. Sancak organizasyonu ve sancakbeyi bu askeri-idari yapıda önemli bir işlevsel role sahipti. Fakat değişen şartlarla birlikte sancakbeyinin idari-askeri yönetici pozisyonu zayıfladı. Yerini boşalan merkez hazinesi için nakit para akışını sağlayabilecek paşa unvanlı sancak mutasarrıfları ile onların taşradaki temsilcileri olarak ayan kökenli mültezimler aldı. Bu değişim; taşrada yönetici profiline dönüşümüne ve kul kökenli olmayanların taşra yönetiminde, hangi adla olursa olsun, yükselmelerine neden oldu. Yani on sekizinci yüzyılda, tımar arazilerini kontrol eden, savaş döneminde sancakbeyinin bayrağı altında toplanan askeri-idari ve mali yetkilere sahip olan tımarlı sipahi ve sancakbeylerinin yerini, merkezi hazineye nakit para sağlayabilen, kapılarında besledikleri leventler ile savaşa iştirak eden ayan kökenli mültezimler almaya başladı. Böylece kapılı leventlere sahip olan ve bu gücü devlet nezdinde kullanan bu yeni tipteki yöneticiler önem kazandı. İnalçık’a göre; bu sekban bölükleri, Osmanlı Devlet yönetiminin adem-i merkezîleşmesinde⁸⁵ önemli rol oynamıştır. Bu sekban bölükleri ücretleri ödendiği sürece kim isterse ona hizmet etmekteydi. Bu sayede isyan eden asi paşalar sekban güçlerinden yararlanarak, merkezi yönetimi tehdit edebildiler.⁸⁶ Canay Şahin de taşra yöneticilerinin kapı halklarında leventleri kullanmalarının, on sekizinci yüzyıl boyunca sürdürdüğü ve bu *levendlerin* taşra

⁸⁵ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation...”, s.297

⁸⁶ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation...”, s.295.

ileri gelenlerin askeri gücünü oluşturan çerçeveyi belirlediği görüşündedir.⁸⁷ İnalçık; ayanlığın yükseliş zincirinin ilk halkasını, bu sekbanların ortaya çıkışı ve taşra ileri gelenleri ile kurdukları ilişkilere bağlamaktadır. Taşra elitlerinin kendi kapılarında bu ücretli leventleri kullanması, ihtiyaç halinde ücretlerini ödeyerek bu *levendleri* savaş alanlarına sevk etmesi ya da bölge güvenliğini sağlaması, “eşkıya” ile mücadele etmesi; merkezi hükümetin tekelinde bulundurduğu askeri güç yetkisini taşra elitleri ile paylaşmasına sebep olmuştur.

Askeri sistemde yaşanan değişimin merkezi hazineye getirdiği yük, yeni dünyadan gelen gümüş akımının yarattığı enflasyon ve akçenin değerinin düşmesi, nüfus artışı ve bu artışın yarattığı ekonomik baskı, Osmanlı Devlet yöneticilerini yeni tedbirler almaya itmiştir. Devletin tağşiş yöntemine⁸⁸ başvurması bu tedbirlerin başında gelir. On yedinci yüzyılda sıkça başvurulan bu uygulama merkezi hazinenin açığını kapatmaya yetmediği gibi enflasyonun da artmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine devlet, bir yandan avarız vergisi üzerinde yeni düzenlemelere giderken diğer yandan da dirlik alanları aleyhine olabildiğince iltizam alanını genişletme çabası içine girmeyi tercih etti.

Devletin reayaya tanıdığı şikayet hakkı, kimi zaman bireyi kimi zaman da bölge ahalisinin kendi içlerinden seçtikleri temsilcileri Divan-ı Hümayun’a bir dilekçe ile durumlarını padişaha duyurma çabasına itmiştir. Bu hak arayışında reayanın merkeze en çok sesini duyurmak istediği konu, bölgelerindeki yöneticilerin kendilerinden kanun dışı vergi talepleri olmuştur. Üstelik dönem fark etmeksizin on sekizinci yüzyılda değişen yönetici tipi ile bu vergi konusundaki halkın bu konudaki şikayetleri arasında

⁸⁷ C. Şahin, *The Rise and Fall ...*, s. 6.

⁸⁸ Tağşiş: Sikkenin içinde bulunan gümüş miktarının düşürülmesi yoluyla daha fazla akçe basılmasıdır. 17. Yüzyıl içinde birçok kez sikke ayarlarıyla oynanmış ve içindeki gümüş miktarı farklı oranlarda azaltılmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: Ali Akyıldız, “Para” (Tağşiş), *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 34, s.163-166.

doğru orantılı bir ilişki olup olmadığını sorgulamak, bize literatürdeki bilgileri şikayet defterleri verileri üzerinden test etmemizi sağlayacaktır. Bu da klasik dönemdeki sancakbeyi-reaya arasındaki mutabakatın, on sekizinci yüzyılda ayan kökenli mültezim-reaya ya da malikaneci paşa-mütesellim/voyvoda-reaya arasında da devam edip etmediği de, literatürdeki paradigmaları da yeniden sorgulamamızı sağlayabilir. Elbette bu tür sorular, bu tezin üçüncü bölümünde ele alınacaktır. Bu nedenle on sekizinci yüzyılda yaşanan yönetici-reaya arasındaki ya da yönetici-yönetici arasındaki çatışmaları anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için değişen mali yapı ve bu yapının aktörlerini biraz daha yakından incelemek gerekir.

1.3.a.i. Vergi ve Vergi Toplama Biçiminde Yaşanan Değişim

Quataert'e göre malikane sistemi, devletin taşrada askeri gücünü yitirdikten sonra da bölgede kontrolünü nasıl sürdürdüğünü anlamak açısından önemlidir.⁸⁹ Merkezde bulunan paşalar, vezirler ve bunların kapı halkları malikane satışlarının açık artırmalarını kontrol ediyorlar ve elde ettikleri hakları çeşitli bölgelerde yaşayan yerel elitlere, iltizam ile devrediyorlardı. Bu yolla İstanbul eliti, taşra ileri gelenleri ile ekonomik çıkarları paylaşıyorlar ve bu karlı ayrıcalık yolu ile yeni ortakları aracılığı ile kontrolü sağlıyorlardı.⁹⁰ Taşra ileri gelenleri bu ayrıcalıklı ilişkiden yararlanabilmek ve bunu sürdürebilmek için merkezin ihtiyaç duyduğu askeri temin ediyorlardı. Bu anlaşma örüntüsü ve karşılıklı tanıma tüm on sekizinci yüzyıl boyunca sürdürüldü.⁹¹

On altıncı yüzyıl sonuna gelindiğinde merkezi yönetim; sayısı artan yeniçerilerin ulufelerini ödeyebilmek ve enflasyonun da etkisiyle açık vermeye başlayan merkezi hazinenin nakit ihtiyacını karşılayabilmek için bir yandan iltizam sistemini yaygınlaştırma eğiliminde olduğunu, diğer yandan da daha önceleri olağanüstü

⁸⁹ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s. 47-48.

⁹⁰ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s. 48.

⁹¹ Quataert, *The Ottoman Empire ...*, s. 48.

dönemlerde alınan avarız vergisini düzenli hale getirdiğine vurgu yapılmıştı. Düzenli hale getirilen bu vergiler diğer örfi ve şer'i vergilerden farklı olarak hane halkı üzerinden değil, birkaç gerçek hanenin birleştirilmesiyle oluşturulan avarız hanesi üzerinden toplanıyordu.⁹² Miktarı Divan-ı Hümayun'da belirlenen ve padişah fermanı ile toplanan bu vergilerden Osmanlı toprakları içinde yaşayan yerleşik veya göçebe emlak sahibi olan tüm gruplar yükümlü tutulmuştur. Bir avarız hanesine birliğinden ne kadar vergi tahsil edileceği belirtilmesine rağmen, bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden oluşturulacağı kimin ne kadar vergi ödeyeceği bir standarda bağlanmamıştı. Bu sebeple vergilerin tespit edilmesi, bölüştürülmesi ve toplanması için düzenli aralıklarla avarız tahrirleri yapılmakta idi.⁹³ Bu vergiler çoğu zaman devlet yöneticileri ile bölge halkı arasında sıkı pazarlıklara sebep oluyordu. Avarız yükümlüsü reaya, kendilerinden ödeme güçlerinin üzerinde vergi talep edilmesi halinde, yöneticileri göç etmekle tehdit ediyorlardı. Devlet ise acil durum vergisi olmasından mütevellit, pazarlığı kabul ediyor ve teba'sı ile uzlaşma yoluna gidiyordu.⁹⁴ Kuşkusuz tüm devletler için vergi kaynaklarını kayıt altında tutabilmek ve gerekli vergileri zamanında toplayabilmek temel meseledir. Ekonominin tarımsal üretime dayandığı bir toplumda tarımsal üretici olan reyanın göçü istenmeyen bir durumdur. Bu sebeple devlet yönetiminin pratik bir yanı olarak, vergi mükellefleri ile pazarlık yaparak göçün önüne geçmek ve gelir elde etmek oldukça mantıksaldır. Bu sebeple genelde pragmatik bir tavır sergileyen Osmanlı Devleti'nin; vergi mükellefleri ile pazarlık yaparak göçün önüne geçmek ve gelir elde etmek istemesi, dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça mantıklıdır. Her iki taraf için de en uygun çözümün bulunduğu durumlar, Osmanlı belgelerinde “*evla*” ve “*enfa*”

⁹² Kunt, “Devolution from the Centre ...” s.41.

⁹³ Jülide Akyüz Orat, “Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:22, 2012, s. 222.

⁹⁴ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation ...”, s. 315.

terimleri ile açıklanmıştır.⁹⁵ Bu uygulamadaki en önemli husus, yapılan mutabakat gereği alınan sonuçtan, her iki tarafın da memnun olmalarının hedeflenmesidir. Özellikle devlet-reaya ilişkisinde bu kuralın uygulanması devletin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Özer Ergenç özellikle 1695 'ten itibaren yetki devrinin aktarılması ve ilişki ağlarının daha da karmaşıklaşmasından ötürü bu uygulamaya sıkça başvurulduğunu belirtmektedir.⁹⁶ Vergi yükümlüsü reaya ile vergi toplayıcılarının standart kurallar çerçevesinde bir uzlaşmaya varamadıkları noktada “*evla*” ve “*enfa*” kuralına başvurarak ortak bir uzlaşmaya vardıkları anlaşılmaktadır.⁹⁷

Avarız vergilerinin düzenli hale getirilmesiyle birlikte, avarız hanelerinin gerçek hanelere bölünmesi, gerçek hane sahiplerinin üzerine düşen vergi miktarlarının belirlenmesi ve toplanması kadılar ve bölgenin önde gelen eşrafı ve ayanına devredilmişti. İlber Ortaylı avarız vergilerinin yerel eşraf ve ayan tarafından toplanıp bölüştürülmesinin bu kişilerin devlet karşısında ahalinin temsilcisi konumuna gelmelerine sebep olduğuna dikkat çekmektedir.⁹⁸ Yerel eşraf ve ayan kaza kadılarına baskı yaparak teb'anın taleplerinin merkeze duyurulmasını işlevini de üstleniyorlardı. Burada yerel eşraf ve ayan kendi çıkarlarını önemseyerek daha fazla vergi vermekten kaçınmış oluyorlardı.⁹⁹ Avarız paylaşımı üzerine yaşanan anlaşmazlıkların şikayet defterlerine yansması bu iddiayı doğrular niteliktedir. Fakat ayan ve eşrafın daha önemli rollerinden biri, avarız vergilerinin nakit olarak ödenmesi gerektiği durumlarda avarız hanelerine düşen payı ödemekte güçlük çeken vergi mükelleflerine kreditor olarak hizmet etmeleriydi. Bu yerel eşraf ve ayanlar kreditor olarak hem toplumda

⁹⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı'da ‘Enfâ’ Kuralının Devlet ve Re’âyâ Arasındaki Mâlî İlişkiler Açısından Anlamı”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 429.

⁹⁶ Ergenç, “Osmanlı'da ‘Enfâ’ Kuralının ...”, s.433.

⁹⁷ Ergenç, “Osmanlı'da ‘Enfâ’ Kuralının ...”, s.434.

⁹⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat Tarihi*, Cedid Neşriyat, İstanbul, 2007, s.140.

⁹⁹ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation ...”, s.316.

ekonomik ve sosyal nüfuz elde ederek toplum arasından sivriliyor, hem de devletin acil olarak ihtiyaç duyduğu nakit parayı sağlayabilmiş olarak devlet yetkilileri gözünde itibar kazanıyorlardı. Bu iki taraflı aracılık ilişkisi, ayanların giderek güçlenmesine neden oldu. Sonuç olarak devlet değişen askeri sistemler ve diğer sebepler ile yaşanan ekonomik krizin önüne geçebilmek için bir takım önlemler aldı. Yeni duruma adapte olmaya çalışan merkezi yönetim, bir takım iş ve yetkileri taşra yöneticilerine devretti. Bu süreç dönemim vakanüvislerinin de etkisiyle günümüz tarih yazımında bir güç ve otorite kaybı olarak yer buldu.

Ekonomik krizin sadece merkezi maliyeyi değil, toplumun tüm katmanlarını etkilediği ve bu sebeple beylerin kapuhalkının ihtiyaçlarını giderebilmek için kendilerine tevcih edilen vergilerin dışında daha fazla gelire ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Merkezi yönetim hem kendi ihtiyaçlarını hem de bu beylerin ihtiyaç duyduğu ek geliri sağlayabilmek için avarız türü vergilerden olan ve “tekâlif-i şâkka” başlığı altında farklı adlarla alma gelen pek çok vergiyi iki kalemden toplayıp, düzenli vergi haline getirdi: İmdâd-ı hazeriyye ve imdâd-ı seferiye. Her ne kadar devlet çeşitli düzenlemeler yapsa da, üçüncü bölümde bahsedileceği üzere, avarız türü vergilerin, vergi mükellefleri arasındaki paylaşımı, bu vergilerin ödenmesi ve toplanması üzerine yaşanan çatışmalar Divan’ın gündemini sıklıkla meşgul etmiştir.

Değişen ekonomik koşullar karşısında merkez idaresinin aldığı önlemlerden bir diğeri ise aynı vergi toplama biçiminden nakdi vergi toplama biçimine geçmesidir. Bilindiği üzere Osmanlı “klasik” mali örgütlenmesi, verginin mahsul olarak toplanıp yerinde hizmet olarak yeniden dağıtıldığı tımar sistemine dayanıyordu. Bu sistemde vergilerin büyük çoğunluğu nakde dönüştürülüyordu. Fakat yükü artan merkezi hazine daha fazla akçeye ihtiyaç duyuyordu. Bu sebeple merkezi yönetim daha önce pek uygulamadığı bir sistem geliştirdi. Miri mukâtaa alanlarını açık artırma ile iltizama vermeye başladı. Bu sistem içinde mültezim iltizama alacağı mukâtaa gelirinin bir

kısmını devlete nakit olarak, kalanını ise yıllık taksitler halinde öderdi. Müzayede de en yüksek *muaccele*yi veren kişi veya kişiler mukâtaa gelirlerini bir-üç yıl arasında değişen bir süre için toplamaya hak kazanırdı.¹⁰⁰ Aslında iltizam sistemi eskiden beri Osmanlı mali sistemi içinde yer alan bir uygulamaydı.¹⁰¹ İltizam uygulaması devletin ekonomi politikaları sonucunda yaygınlaştı ve tımar alanları içinde yer alan dirliklere de sirayet etmeye başladı. Devlet boşalan tımar arazilerini yeniden tımara vermek yerine havas-ı Hümayun'a devrederek iltizama yoluyla mültezimlere devretti. Bununla birlikte bizzat dirlik sahiplerinin kendileri de dirliklerini iltizama vererek¹⁰² şehirlerde yeni işler ile uğraşarak değişen ekonomik koşullara ayak uydurmaya çalıştılar. Böylece iltizam uygulaması hem yaygınlaşıyor hem de mukâtaa alanları birleştirilerek genişletiliyordu. Bu sebeple büyük mukâtaa alanlarına yatırım yapmak sermaye birikimi gerektiriyordu. Vergi tahsilatından aylarca evvel muaccele bedelini peşin olarak devlete ödeme zorunluluğu, iltizamlara gayri-müslim sarrafların da aralarında bulunduğu sermaye sahibi bir zümrenin hakim olmasına yol açtı.¹⁰³ Yani bir mukâtaanın iltizama alınması için müzayede de peşin olarak ödenecek nakit miktarını karşılayabilecek kişilerin kimliğinde yaşanan değişim, yönetici tipolojisini de dönüştürdü. Daha önce askeri sınıftan olan mültezimler giderek tüccarlara, sarraflara, şehir ileri gelenlerine dönüşmeye başladı.¹⁰⁴ İltizamı ele geçiren mültezimler kimi zaman mukâtaa alanlarına gitmeyerek, bu vergi gelirlerini *pare mültezimlerine* yeniden iltizama verdiler. Aynı

¹⁰⁰“Belirli bir mukâtaayı vergilendirme hak ve salahiyetini muayyen bir süre için almış bulunan mültezim, devletin sağladığı mali, idari ve adli kolaylıklardan faydalanarak, kanunların çizdiği sınırlar içinde, tam bir müteşebbis gibi hareket eder ve faaliyetine ait hâsılatın, müzayedede tespit edilmiş olan miktarı hazineye ödedikten sonra kalan kısmını, kendi şahsi ve meşru karı olarak kazanırdı.” Bkz: Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2015, s. 97.

¹⁰¹ Eftal Ş. Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 30, s.39-50.

¹⁰² Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 98.

¹⁰³ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 98.

¹⁰⁴ Batmaz, “İltizam Sisteminin ...”, s.44.

şekilde İstanbul'da ikamet eden ya da savaş meydanlarında olan beylerbeyi, sancakbeyi gibi üst düzey askeriler de üzerlerine aldıkları mukâtaayı yeniden iltizama vererek işletmeyi tercih ettiler. Merkezi yönetim, zaman içinde tarımsal alanların iltizam olarak tasarrufa verilmesinin tarım ekonomisine zarar verdiğini tespit etti. Bir vergi birimini kısa süreliğine iltizama alan mültezimler, bu vergi birimine yatırım yapmadığı gibi, en yüksek kazancı sağlamaya çalışarak vergi biriminin tahribatına sebep oldular. Bu tahribatın önüne geçmek mukâtaa alanlarını dirlik sisteminde olduğu gibi korumak ve atıl bölgelerin şenlendirilmesini sağlamak için devlet on yedinci yüzyıldan itibaren özellikle doğu, güneydoğu bölgelerinde ve Suriye eyaletlerinde bulunan mukâtaa alanlarını kayd-ı hayat şartı ile askeri zümre mensuplarına iltizama vermeye başladı.¹⁰⁵ İltizamı ömür boyu tasarrufuna alan malikane sahibinin vergi kaynağına yatırım yapması, ihtiyaç duyulduğunda çiftçiye tohum ve gübre desteği sağlayarak zirai üretimin uygun biçimde sürdürülmesi, bu yolla reyanın göç etmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Vergilerin giderek nakitleşmesi reyanın tefecilere başvurmaya yol açmıştı. Borçlarını ödeyemeyen kişiler ise tasarruf haklarını borçlu oldukları tefeciye bırakmak zorunda kalıyorlardı.¹⁰⁶ Malikane uygulaması ile çiftçi ve reaya, malikane sahiplerinin yardımı ile borçlarını ödeyecek ve üretime devam edecekti.

Ayrıca merkezi yönetim hazinenin yükünü azaltmak amacıyla ordu ve bürokrasi mensubu ulufeli devlet görevlilerinin maaşlarını hazineye devretmek ve yıllık vergilerini düzenli bir biçimde ödemek koşulu ile bazı mukâtaa birimlerini kayd-ı hayat şartı ile iltizama vermeye başladı.¹⁰⁷ Bu uygulama ile hem merkezi hazinenin yükü hafifletilmiş, asker ve bürokratlar vazifelerine devam ettirilmiş, hem de mukâtaa birimi

¹⁰⁵ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 99

¹⁰⁶ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s.101.

¹⁰⁷ Aslında uygulama M. Genç tarafından "...Osmanlı ekonomisini aynilikten nakdiliğe buhransız intikal ettirmenin bir metodu şeklinde düşünüülerek uygulandığı" ifade edilmektedir. Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s. 114.

tımar sisteminde olduğu gibi koruma altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁰⁸ Kayd-ı hayat şartı ile iltizam uygulaması, 1695 yılında malikane sistemi biçiminde formüle edilerek bir ferman ile uygulamaya konulmuştur.

Malikane sahibi muaccesini merkezi hazineye ödedikten sonra aldığı berat ile mukâtaa alanını “*serbestiye üzere*” tasarruf etme hakkını kazanıyordu. Mukâtaa alanından elde edilen şer’i ve örfi vergilerin tamamı mukâtaa sahibinin tasarrufunda idi. Mukâtaa alanının güvenliği düzeni reayanın toprağında kalması gibi meseleler de mutasarrıfın yerine getirmesi beklenen sorumluluklarından idi. Mukâtaa alanlarına kadı dışında hiçbir örf yetkilisi karışamazdı.¹⁰⁹ Böylece malikane sahibi ömür boyu mukâtaa alanında geniş yetki ve imkanlara sahip olan bir yönetici profiline bürünüyordu.

Malikane sahibine tasarrufunda olan mukâtaa birimini devretme hakkı tanınmıştı. Bu hakkın kullanımı, malikane sahiplerinin İstanbul’da oturarak malikanelerini yerel elitlere iltizama vererek yönetmelerinin önünü açtı. M. Genç bu mültezimlerin “...vergi kaynağının himayesini yüklenen ve bunun karşılığında gelirden belirli oranda hisse alan bir kadro olarak...” düşünölebileceği kanaatindedir.¹¹⁰ Tüm yetkiler ile birlikte mukâtaa birimini bir başkasına devredebilme hakkı, Osmanlı yönetici profilinde yaşanan değişim, Osmanlı tarihi çalışan bilim insanlarının farklı tezler ortaya sürmelerine sebep olmuştur. Literatürde en çok yer tutan paradigma ise malikane birimlerinin iltizam yoluyla devredilmesi, taşra ileri gelenlerinin devlet nezdinde daha görünür hale gelmesi ile sonuçlandıdır. Zamanla birçok mukâtaa biriminin tasarruf hakkına sahip olan mültezimler, buldukları bölgenin nüfuz sahibi olan kişilerine dönüştüler. Bölgedeki nüfuzları ve servetleri sayesinde on sekizinci yüzyıldaki ayan-yönetici profilini oluşturdular. Malikane uygulamasının iltizam yoluyla

¹⁰⁸ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s.100.

¹⁰⁹ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s.107.

¹¹⁰ Genç, ... *Devlet ve Ekonomi*, s.108

taşra ileri gelenlerine devredilmesi, bir çok tarihçi tarafından ayanlığın ortaya çıkışında en önemli faktör olarak kabul edilmektedir. Ayrıca literatürde yerel elitlerin güçlenmesi¹¹¹ merkezi devletin taşrada güç kaybetmesi yani ademi-merkezileşmesi olarak yer almaktadır. Fakat “*vergi toplama sisteminin değişimi mahalli yönetici elit şeklinde ikincil bir toplumsal mekanizma doğurdu. Bu yeni elitin görevi vergi toplama işlemini hem kendi adına hem de İstanbul’daki yönetici elit adına daha doğrudan, daha sistematik ve daha istikrarlı bir biçimde yürütmektir.*”¹¹²

¹¹¹ Burada yerel elitlerin güçlenmesi meselesi bu kişilerin devletin ihtiyaç duyduğu askeri/levendatı toplayabiliyor ya da kapı halklarında bulunduruyor olabilmeleri ve hem toplum için hem de devlet için nakit para sağlayabilmeleri ile ilişkilendirilmektedir.

¹¹² Abou-El-Haj, *Modern Devletin ...*, s. 114.

II. BÖLÜM

MEŞRUIYET, ADALET, ŞİKAYET

Otorite ve meşruiyet birbiriyle yakından ilişkili iki kavramdır. Otorite, yönetimi altına aldığı bireylerin, grupların ya da yapıların/kurumların üzerinde siyasi-idari varlığını oluşturmak ve devam ettirebilmek için kendisini meşrulaştırmak zorundadır. Meşruiyet ise yöneten ve yönetilen arasındaki karşılıklı ilişkinin bir sonucudur.¹¹³ Yönetici resmi otoritesini sosyal, ekonomik, dini kurumlar ile desteklemek zorundadır.¹¹⁴ Bu kurumlar aracılığı ile onun meşru yönetici olduğu düşüncesi, yönetilenler tarafından kabul görecektir. Bu kabul görme durağan bir biçimde algılanmamalıdır, yani yönetici, yönettiği toplum üzerinde meşruiyetini sürdürebilmek için kurumsal yapılarının yanı sıra bir takım denetim mekanizmaları da oluşturmalıdır. Böylece meşruiyetin karşılıklılık esasına dayanan yapısı bozulmadan korunacaktır.¹¹⁵ Yaklaşık altı asır geniş bir coğrafi alanda siyasi varlık gösteren, farklı etnik ve dini grupları bu coğrafya içinde yirminci yüzyıla kadar barındıran Osmanlı Sultanları ve merkezi yönetim meşruiyeti sağlamak ve sürdürebilmek için bir takım mekanizmalara başvurmuşlardır. Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi mekanizmalara başvurarak meşruiyetini sağladığı ve devam ettirdiği açıklanacaktır. Meşruiyet, devlet ve toplum arasındaki karşılıklılık ilişkisine dayandığı için, bu ilişkinin Osmanlı Devleti ve teb'ası arasında -zamanın koşulları göz önüne alındığında, özellikle de merkezden uzak yönetim bölgelerinde- nasıl kurulduğunu anlamak için iki noktaya

¹¹³ H. Karateke, & M. Reinkowski, "Introduction", *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, (Ed) H. Karateke, & M. Reinkowski, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.1-11.

¹¹⁴ Karateke ve Reinkowski, "Introduction", s.1.

¹¹⁵ Karateke ve Reinkowski, "Introduction", s.1.

değ inilmelidir. Bunlardan ilki; idari örgütlenme biçimi, ikincisi de bu örgütlenmenin denetim mekanizmaları ve yazılı kaynaklar üzerinden toplumda yaratılmaya çalışılan kolektif bellektir. İdari örgütlenmenin ve bu örgütlenmenin denetim araçları karş ılıklı meş ruiyetin temelini oluşturuyordu. Bey-kadı olarak ikili denge ve denetim mekanizmasının oluşturulması, ş ikayet hakkı yolunun açık tutulması gibi idari örgütlenme yolu ile devlet merkezden binlerce kilometre ötede memalik-i mahrûsenin en ücra köş elerinde meş ruiyetini sürdürebiliyordu. İkincisi Hakan Karateke'nin “*normative legitimacy*” olarak adlandırdığı benim ise teorik meş ruiyet olarak isimlendirmeyi tercih ettiğim, yazılı kaynaklar aracılığı ile oluşturulan ve yayılan meş ruiyettir. Yazılı kaynaklar aracılığı ile toplumun farklı katmanlarına hükümdarın kimliği; dindarlığı, adaleti, savaş ç ılığı gibi özellikleri ö ne çıkarılarak ve idealize edilerek aktarılmıştır. Bu sayede toplumda hükümdarların kimliği üzerine kolektif bellek yaratılmış tır. Ş ikayet defterleri iş te bu kurumsal örgütlenmenin denetim araçlarından biri ve teba'sının sorunlarına cevap verebilen adil hükümdarın ş ikayet hakkı yolunu açık tutması ile oluş muştur. Ş ikayet hakkını kullanmak isteyen bireylerin başvuru yapabileceğı mekan ise padiş ahın huzuru yani Divan-ı Hümayun idi. Devlet, Ş ikayet hakkı mekanizmasını oluşturmuş ve topluma bu mekanizmanın iş levsel olduğunu, teba'nın hükümdarın koruması altında olduğunu ve Divan-ı Hümayun'un zulme uğ rayan herkesin başvuru yapabileceğı mekan olduğuna dair kolektif bilinç yaratılmış tır. Bu kolektif bilinç içinde devlet teş kilatının farklı kurumları hükümdarın meş ruiyetinin göstergeleri arasındadır.

II.1. KAMUSAL ÖRGÜTLENME VE ADALET ANLAYIŞ I

Osmanlı idari felsefesinin teorik olarak adalet kavramına dayandığı dönemin müellifleri tarafından günümüze aktarılmıştır. Pratikte ise Osmanlıda “adalet anlayışı siyasi

örgütlenmenin görünüşü olan devletle iç içe geçmiştir”.¹¹⁶ İdari örgütlenme biçiminde bey-kadı dengesinin oluşumu ve bu iki devlet temsilcisinin birbirini denetleyebilmesi adalet anlayışının idari yapıya yansıyan biçimidir. Ümera sınıfından bey ve ulema sınıfından kadı, devlet otoritesinin ve adaletinin temel temsilcileriydi. Bey unvanı taşıyan yöneticiler, devletin yürütme gücünü temsil ederken, kadı, devletin yargı gücünü temsil ediyordu. Bu ikisi arasındaki uyum ve hassas denge ise Osmanlı adaletinin çekirdeğini oluşturuyordu.¹¹⁷ Bey’in yargılama Kadı’nın ise verdiği hükmü uygulama yetkisi yoktu. Bu iki kurum bir arada uyum içinde işlediğinde düzen sağlanmış oluyordu ve bu düzen devleti meşrulaştırıyordu. Bu sebeple bu iki kurumun düzeni ve devlet meşruiyetini sağlayacak şekilde örgütlenmesine değinmek gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde Osmanlı Devleti’nin idari yapısı/örgütlenmesi ve bu idari yapı/örgütlenme içinde devlet ve toplumun karşılaştıkları alanları açıklayacağım. Gerek toplumun kendi içinde gerekse devlet ile karşılaştıkları alanda yaşanan çatışmaların önüne geçmek için, devletin başvurduğu çözüm yollarına değineceğim. Bu sayede devletin kurumsal yapılar üzerinden kendini var etmesi ve imparatorluk coğrafyasında meşruiyetini sürdürebilmesinin altyapısını açıklamış olacağım.

Osmanlı Devleti’nin idari yapısı/örgütlenmesi ilk dönemlerinden itibaren askeri-mali-idari ve idari-hukuki sınırlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu ikili örgütlenmenin askeri-mali-idari organizasyonu dirlik sistemine dayanmaktadır. Geleneksel idaresinin başında, askeri-yönetici olarak kapıkullarından atanan,¹¹⁸ ve “*padişahın idari yetkileriyle donatılan*”¹¹⁹

¹¹⁶ Nurcan Abacı, *Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650-1700)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 35.

¹¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s.333.

¹¹⁸ Metin Kunt 1550-1650 yılları arasında taşraya atanan sancakbeyleri ve beylerbeylerinin kimliği üzerine yaptığı çalışmada beylerin her zaman kapıkullarından atanmadığına dikkat çekmektedir. İ. Metin Kunt,

sancakbeyi bulunmaktadır. Sancakbeyi bir mali-idari birim olan sancağının yönetimini ve güvenliğini sağlamanın yanı sıra, devletin taşradaki temsilcisidir. Sancaklar ise daha alt birim ve idari-hukuki örgütlenme biçimini temsil eden kazalardan oluşuyordu. Kazaların idari-hukuki yöneticisi olan kadı, devlet meşruiyetinin, düzenin ve adaletin temsilcisi idi. Şehir hayatının düzeninden sorumlu tutulan kadı, aynı zamanda devlet yetkilileri ve toplum arasında aracı rol oynuyordu. Kazalara denk gelen irili ufaklı dirliklerin birleşiminden oluşan tımar nahiyeleri, dirlik sahipleri ve subaşılar tarafından yönetilirdi. Bu nahiyeler/kazalardaki hukuki işler, sancağın merkez kazasında görev alan kadı efendinin atadığı naibler tarafından çözümlenirdi. Bu idari örgütlenme sisteminde yetki görevi ve kontrolünün ikili sistem üzerinden yürütülmesi ve devlet görevlilerinin direk merkeze bağlanması devletin taşra üzerinde merkezîyetçi eğiliminin göstergesiydi.¹²⁰ Bu idari yapılanma, temel olarak Osmanlı Devleti'nin tahrir uygulayarak kontrol ettiği¹²¹ Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakir, Erzurum, Dulkadriye, Şam, Budin, Van, Temeşvar, vs. gibi salyanesiz eyaletlerde¹²² on yedinci yüzyıla kadar sürmüştür. İdari örgütlenmenin bu biçimi, birçok modern tarihçi tarafından Osmanlı idari teşkilatlanmasının “klasik” yapısı olarak kabul edilmiştir. On sekizinci yüzyıl üzerine kurulan paradigmlar işte bu yapının “değişimi”, “bozulması” ve “çürümesi” üzerinden kurgulanmıştır.

Sancaktan Eyalete 1551-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

¹¹⁹ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.90.

¹²⁰ Devletin klasik dönemde dahi ne kadar merkezi-mutlak otorite kurabildiği ve uygulamada ne kadar merkezi ya da adem-i merkezi olduğu ilk bölümde tartışılmıştır.

¹²¹ Tahrir yapılmasa bile kadı atanan idari birimler bulunmaktadır. Hükümet sancakları bu yapıya örnektir. Hükümet tipi sancaklarda bölgeden seçilen sancakbeyi, sancaktan topladığı vergiler karşılığında devlete asker göndermekle mükelleftir, fakat bu bölgelerde tahrir yapılmaz. Sadece merkezden kadı tayin edilir. Bkz: Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı:10, 1999, s.119-137.

¹²² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 1997, s.220.

Osmanlı Devleti fethettiği bölgede bu idari örgütlenmeyi kurarak, meşru-mutlak otoritesini oluşturabilmek amacıyla, önce bölgenin ekonomik ve sosyal envanterinin çıkarılmasına önem vermişti. Tahrir olarak isimlendirilen bu uygulamanın temel amacı; bölgenin sosyal, dini ve ekonomik alt yapı haritasını tespit etmektir. Haritası çıkarılan bölgedeki tüm gelir kaynaklarının rakabesi devlete, yani onun başı olan hükümdara aitti. Bu gelir kaynaklarından tarımsal arazilerde dirlik-tımar sistemi uygulanıyordu. Bu sistemde reaya belirlenen vergileri devlet görevlilerine ödemesi karşılığında toprağı işleme hakkı verilmişti. Reaya işlediğı toprağın vergisini devlet tarafından görevlendirilen, çoğunlukla kul sistemi içinden yetişen askeri-idari yetkiliye veriyordu. Bu idareci bir tımarlı sipahi, voyvoda, mültezim ya da vakıf mütevellisi olabiliyordu. Devlet tarafından atanan idarecilere düzeni sağlamak ve devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmek koşuluyla bu vergileri toplama hakkı verilmişti. Bu yetki belirli kurallar ile sınırlandırılmış olmasına rağmen idareciler ve vergi mükellefleri arasında çatışmalar yaşanabiliyordu.

Devlet ve toplumun temel kesişme noktalarından biri olan vergilendirme, aynı zamanda temel çatışma alanlarından birini oluşturuyordu. Devlet klasik idari örgütlenme biçimini oluştururken bu kesişme noktalarında yaşanacak suiistimalleri engellemek ya da bu doğrultuda yaşanan çatışmayı makul seviyeye indirmek için, vergilerin hangi biçimde (aynı-nakti), ne miktarda ve ne zaman toplanacağını genellikle mufassal tahrir defterlerinin baş kısmında yer alan sancak kanunnamelerinde açıkça belirtiyordu.¹²³ Örf ve geleneğin bir araya getirilmesiyle hazırlanan kanunnameler, devlet örgütlenmesinin kurallara bağlı kurumsal yapısını temsil ediyordu. Kanunnamelerde belirlenen şartlara aykırı hareket edilmesi

¹²³ Osmanlı Kanunnameleri örfi hukukun bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Şer’i hükümlerin yetersiz kaldığı noktalarda (uygulandığı eyaletlere, içerdiği konulara ya da hitap edilen gruplara göre bir araya getirilen) örfi hukuk kuralları yani Osmanlı Kanunnameleri oluşturulmuş ve bu kanunnameler devlet hukukunun istikrarı ve birliğinin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bkz: Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, 10, İstanbul, 2002, s.15-20; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 1, İstanbul: Fev Vakfı, 1990.

durumunda, bireyler ya da gruplar merkezi otoritenin taşradaki temsilcisi ve yargı yetkisine sahip kadiya başvurabiliyordu. Haksız durum kadı mahkemesinde çözümlenemez ise dava Divan-ı Hümayun'a taşınabilirdi. Yani askerilerin haksız vergi talebi ya da reayanın belirtilen vergileri ödemekten kaçınması durumunda her iki taraf da şikayet hakkını kullanabilirdi. İdari organizasyonda bu tür denetleme mekanizmalarının varlığı, Osmanlı idari felsefesinin temelini oluşturan adalet anlayışının uygulanmaya çalışıldığının göstergesidir. Kanunnamelerin idari örgütlenme içinde var olmasının adalet anlayışına uygunluğunun yanı sıra bu metinlerin vergi yükümlüsü reaya tarafından biliniyor olması da önemliydi. M. Akif Aydın'a göre; *"kanunnamelerin en önemli fonksiyonu Osmanlı teb'asına uygulanacak hükümlerin belirgin ve biliniyor olmasını sağlamak ve bu yolla hukuk uygulamasında[ki] keyfiliği önlemek ve hukuk düzenine güven duygusunu¹²⁴"* oluşturmaktı. İnalçık Osmanlı teb'asının belirli bir Kanûn-i Osmânî kavramına sahip olduğunu belirtmektedir. Verdiği örneğe göre; Kanûn-ı Osmânî'nin farkında olan reaya, 1519 yılında Behisni vilayetinde tahrir yapıldıktan sonra beylerin zulmünden ve bid'atlerden kaçınmak için Kanûn-ı Osmânî'nin reaya önünde okunmasını yetkililerden talep etmişlerdir.¹²⁵ İncelenen belgelerde de benzer biçimde fuzuli akçe talebiyle rencide edilen reaya, askerilerin kanun-ı kadime aykırı hareket ettiklerini sık sık vurgulamaktadır. Ya da mahsulünü pazara götürmek isteyen yönetici, ürünü akrep pazar dışına taşıtmak istediğinde, kanunlardan haberdar olan reayanın buna karşı çıkığı görülmektedir. Her iki grubun (askeri-reaya) sorumluluk ve yükümlülüklerinin kanunlar çerçevesinde belirlenerek yazılı hale getirilmesi ve bu kanunların toplumun her kesimi tarafından bilinmesi Osmanlı Devleti'nin idari organizasyonunun belirli kurallar çerçevesine oturtulduğunun göstergesidir. Toparlamak gerekirse, devlet gerek örfi gerek şer'i vergileri,

¹²⁴Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ...", s. 17.

¹²⁵ Ö. L. Barkan, *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali esasları I, Kanunlar*, İstanbul, 1943, s. 117, madde 1 Aktaran: Halil İnalçık, "Adaletnameler", *Belgeler*, Cilt II, Sayı 3-4, Ankara 1965, s. 54.

bunların toplanacağı ayni/nakdi biçimleri ve zamanları toplumun altyapısı ve kendi gereksinimleri doğrultusunda tespit etmiş, bunları kanunnameler ile yazılı hale getirmiştir. Kanunnamelerden haberdar olan yönetilen ve yönetici çatışmanın çözülememesi durumlarında, şikayet hakkı yolunu kullanarak Divan-ı Hümayun aracılığı ile uzlaşmaya çalışmıştır. Çatışmanın arttığı dönemlerde ise devlet, adaletname¹²⁶ olarak nitelendirilen belgeler yayımlayarak düzeni yeniden tahsis etmeyi amaçlamıştır. Adaletnameler, düzeni ve adaleti temin etmek amacıyla yayınlanan emirler olmakla birlikte, hükümdarın teba'asının koruyucusu olduğu imajını yaratan/pekiştiren belgelerdir.

Adaletnâmelerin arkasında yatan anlayış, *Ortadoğu devlet geleneğinin* bir göstergesidir. Bu anlayışa göre, hükümdar adil olur, reayanın can ve mal güvenliğini sağlar ise hükümdarlığı daim olur.¹²⁷ *Ortadoğu devlet geleneğine* dayandırılan Osmanlı idari felsefesine göre; hükümdarın otoritesi sınır tanımaz ve onun adaleti yüksek adalettir.¹²⁸ Ayrıca İslam inancına göre padişah, “*Vedâyi’-i hâlik-i kibriyâ*”¹²⁹ sayılan Osmanlı teb’asına adalet götürmekle yükümlüdür. Sultanın yüceliği, kudreti ve gücü bu yükümlülüğü yerine getirebilmesine bağlıdır.¹³⁰ Padişahın bu yükümlülüğü karşısında, teb’anın da hükümdar tarafından görevlendirilen ve onun yetkileriyle donatılmış temsilcisi olan “*ulû’l-emre itaat*”

¹²⁶ Adaletnameler; “...her çeşit uygulamadan doğan zulmlerin çok yaygınlaşması üzerine, doğrudan bir talep olmasa da padişahın ‘sem’-i hümayûnu’na bazı olayların ulaşması veya ‘mesmû’û’ olması üzerine, padişahların ‘adalet fermanı’ diye yayımladıkları genel emirnameler”dir. Taş, “Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı ... s.190.

¹²⁷ İnalçık, “Adaletnameler”, s. 49.

¹²⁸ “Yüksek adalet, belli kanunların bağımsız mahkemeler tarafından uygulanmasıyla sağlanan bir adalet olmaktan ziyade bizzat hükümdarın bir af ve bağışlama fiili neticesinde ortaya çıkar”. İnalçık, “Adaletnameler”, s. 49.

¹²⁹ Özer Ergenç, makalesinin dipnotunda “*Bursa Şer. Sic. s.19a-20’a’da kayıtlı Evahir-i Şevvâl 1164/Ağustos sonları 1751 tarihli fermanın örnek vererek açıklıyor. “... Re’âyâ fukarası Hazreti Hallâk-ı Cihan tarafından cenâb-ı hilâfet-me’âb-ı hüsvâneme vedî’a ve emânet olmağla ...”* Bkz. Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ...”, s.334.

¹³⁰ Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ...”, s.334.

etmesi gerekir. Şeriâtın “*emr bi’l-mâ’rûf, nehy ani’l-münker*” kuralına göre, hükümdâr yönettiği toplumun sahip olduğu gelenekleri ve ahlaki değerleri korumakla yükümlüdür. Onun için geniş iradesini kullanabilir, kullanmalıdır.¹³¹ Bu sebeple kul statüsünde olan yöneticiler, padişaha Allah’ın bir emaneti olan reayaya zulm ettikleri takdirde, cezalandırılacaktır. İmparatorluk sınırları içinde düzen ancak bu şekilde sağlanacaktır. Ayrıca Osmanlı idari felsefesinin dayandığı Daire-i adliye/adalet teorisi/adalet çemberi¹³² anlayışında hükümdarlığın baki kalması reayanın korunmasına bağlanmıştır. İnalçık tarafından Tursun Bey’e dayandırılarak aktarılan Osmanlı Devlet anlayışına göre, bir toplumda nizamın sağlanması ve kişilerin yeteneklerine göre sınıflandırılıp o sınıflarda tutulması için padişah otoritesine ihtiyaç vardır.¹³³ Yani padişahın temel görevi sosyal düzeni sağlamak ve adaleti temin etmektir. Düzen ve nizam adalet çemberi döngüsünün uyum içinde yürütülmesi ile sağlanabilirdi. Osmanlı literatürüne Daire-i Adliye olarak geçen ve nasihatname yazarları tarafından sıkça kullanılan bu adalet teorisi bazı araştırmacılar tarafından Aristoteles’e dayandırılacak kadar köklüdür.¹³⁴ Bilindiği üzere düzen döngüsünün temelinde (daire-i adliye) hükümdarın adil olması vardır. Hükümdarın atadığı ve onun temsilcisi olan adil yöneticiler tarafından yönetilen reaya, refah içinde olduğu takdirde vergisini düzenli ödeyecektir. Vergiler yoluyla zenginleşen hazine sayesinde imparatorluğun sınırları genişleyecektir. Padişah adil olduğu ve adil yöneticiler atayarak toplumu yönettiği sürece bu

¹³¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 361.

¹³² Adalet çemberi Kınalızade Ali Efendi tarafından; Adl der mucib-i salâh-ı cihan / Cihan bir bağıdır dîvarı devlet / Devletin nâzımı şeriattır / Şeriata olmaz hiç hâris illa melik / Melik zabt eylemez illa leşker / Leşkeri cem’ idemez illa mal / Malı cem’ eyleyen raiyyettir. / Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl biçiminde sistemleştirilmiştir. Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Çeviren: Ayla Ortaç, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 272.

¹³³ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde: Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, s. 58-59.

¹³⁴ Cornell Fleischer adalet çemberinin Aristoteles’in İskender’e verdiği öğüt olduğunu iddia eder. Bkz: Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali ...*, s.260.

çember dönecektir. Özünde bu düşünce yatan Osmanlı idari felsefesi, on altıncı yüzyıl ve sonrası müellifleri ve nasihatname yazarlar tarafından sıklıkla işlenmiştir.

Reaya ile devlet arasında sağlanan mutabakat, böyle bir zeminde oluşması beklenirdi. Her ne kadar bir mutabakattan söz edilse de yönetici-yönetilen arasında çatışmanın yaşanmadığı anlamına gelmez. Elbette arşivler; uzlaşmadan çok, çatışma içinde olan kişilerin ve kurumların kayıtlarıyla doludur. Bu kayıtlar bile bu çatışmaların yalnızca bir kısmını, devlet tarafından yetiştirilmiş kâtibin akıl süzgecinden ve bürokratik dilinden geçirilmiş, formüle edilmiş şeklini verir. Elbette bu durum da sistemin çatışma içinde yürüdüğünün göstergesi değildir. Tarihsel kalıntılar, ancak anormal olan durumlar doğrultusunda açığa çıkan nesnelere. “Normallikler”, tarihçinin ancak ince işçilik ile bir kısmına ulaşabileceği yapılarıdır.

Osmanlı Devleti’nde toplum arasında (askeri-reaya, askeri-askeri, reaya-reaya) yaşanan çatışmanın tımar sisteminden iltizam sistemine geçiş döneminde yoğunlaştığı düşünülmektedir. İki sistemin bir arada uygulanması ve zaman zaman aynı vergi biriminde farklı uygulamaların varlığı çatışmaları artırmıştır. Devletin bütçe açığını kapatmak ve ekonomik krizi önlemek için aldığı tedbirler, farklı vergi toplama usullerinin bir arada uygulanmasını gerektirmiştir. Farklı vergi toplama usullerinin bir arada yürütülmesi hem askeri –reaya hem de askeri-askeri arasında çatışmalara sebep olmuştur. Askeri-reaya arasında yaşanan çatışmalar, belgelerde zulm ve vergiden kaçma şeklinde tezahür ederken, askeriler arasındaki çatışmalar, yetki alanı sorunu üzerinden açığa çıkmıştır. Adaletin ve düzenin sağlayıcısı hükümdar, bu çatışmalardan haberdar olabilmek için şikayet hakkı yolunun açık tutulmasını sağlamıştır. Ayrıca şikayet hakkı yolunun açık tutulması; hükümdarın teb’ası nazarında kendi meşruiyetini de sağlamlaştırması anlamına gelir. Barkey erken modern dönemde batı Avrupa devletlerinde görülen köylü isyanlarının neden Osmanlı Devleti’nde görülmediğini sıkça sorgulamış ve temel gerekçeyi toplumsal yapı ve devletin faaliyetlerinde

bulmuştur.¹³⁵ Osmanlı reayasının, neden kendi başına ya da başka gruplarla ittifak yaparak isyan etmediğinin sebepleri¹³⁶ bu açıdan henüz sorgulanmamıştır. Reayanın, şikayet hakkı yolunu kullanarak merkezden neleri talep edebildiği ve bu taleplere ne ölçüde cevap verildiğini sorgulamak padişah ile reaya arasında var olduğu savunulan mutabakatın da anlaşılması adına önemli bir adım olacaktır. Bu yolla; devlet meşruiyetinin merkezde, çeperde ve daha uzak bölgelerde hangi ölçüde kabullenilip kabullenilmediğinin fotoğrafını çekmek de mümkün olabilir. Bu bağlamda şikayet hakkı yolunun açık tutulmasının; Osmanlı Devleti'nin ve hükümdarlarının meşruiyetine ne denli katkıda bulunduğu, şikayet defterleri üzerinden henüz sorgulanmamıştır. Nihayetinde bu çalışma, literatüre bu noktada ufak da olsa bir katkı sağlama amacıyla kaleme alınmıştır.

Günlük hayatta devletin toplum nazarında kendisini meşrulaştırabilmesi için oluşturduğu diğer örgütlenme biçimi, kazalarda bulunan kadılık kurumu ve bu kurumun yöneticisi olan kadıdır. Kadı; adli yetkili olmanın yanı sıra devletin taşradaki en önemli yöneticisi, temsilcisi ve kamusal hayatın düzenleyicisi olmak gibi roller de üstlendikleri için kadıların taşra hayatındaki yönetici ve düzenleyici rolleri açıklanmalıdır.

II.1.a. Otoritenin Temsilcisi ve Yönetici Olarak Kadı

Osmanlı Devleti'nde kadı, belirli bir süre için merkezden atanan ve yalnızca sultana karşı sorumlu olan bir devlet memuru¹³⁷ niteliğinde idi. Şer'i hâkim olmasının yanı sıra, kaza sınırları içinde merkezi otoritenin ve padişah adaletinin temsilcisi olarak, düzeni sağlama, anlaşmazlıkları giderme ve reayayı koruma görevini üstlenmişti. Yani kadı'nın esas işlevi, yetki alanı içine giren bölgede merkezin çıkarlarını korumak ve düzeni temin ederek, devletin

¹³⁵ Barkey, *Bandits and Bureaucrats ...*, s.11.

¹³⁶ Barkey, *Bandits and Bureaucrats ...*, s.12.

¹³⁷ Abacı, *Osmanlı Şehrinde Hukukun ...*, s. 57. Nurcan Abacı kadı'nın merkez tarafından atanıyor olmasından dolayı, bu mesleği bir memuriyet gibi nitelendirmektedir.

meşruiyetinin devamını sağlamaktı. Bu sebeple kendisine *arz* yetkisi tanınmıştı ve merkezle doğrudan yazışma hakkına sahipti.¹³⁸ “Kadının doğrudan merkeze bağlı olup, mahalli otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız”¹³⁹ olarak toplumun temsilcisi olmasına ve ehl-i örf ile reaya arasındaki ilişkinin sağlanmasında etkili olduğu düşünülse de zaman zaman gerek taşradaki nüfuzlu kişilerin gerekse ehl-i örf taifesinin etkisi altında kaldığı belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Fakat genellikle ehl-i örfün *zulmü* karşısında reayayı koruduğu, merkeze gönderdiği *arzlardan* anlaşılmaktadır. Kadının temel görevlerinden biri ise bilindiği üzere yargılama yetkisidir. *Kaza* sınırları dâhilinde yaşanan her türlü adli meselenin başvuru merci olmuştur.

Bununla birlikte, kadının hükmünün ancak Divan-ı Hümayun yoluyla bozulabildiği tezi hâkimdir fakat bu yargı örnek belgeler ışığında yeniden sorgulanmalıdır.¹⁴¹ Kadı'nın verdiği karardan memnun olmayan kişiler ya da mahallinde adaletin tecelli edemeyeceğine inanan bireyler hiçbir aracı olmadan Divan-ı Hümayun'a başvurabilirdi. Burada amacımız kadı'nın yargılama yetkisi dışında, merkezi otoritenin temsilcisi olarak bulunduğu bölgede nasıl bir rol oynadığını, devlet ve toplum arasında aracılık rolü üstlenerek, varlığının devleti nasıl meşrulaştırdığını açıklamaktır.

Kadının yönetici-düzenleyici-aracı rolünü analiz etmek, bireylerin kendi aralarında ve devlet görevlileriyle yaşamış olduğu anlaşmazlıkların çözülmesinde kadı'nın yetki sınırlarını anlamaktır. Böylece Divan-ı Hümayun'a taşınan şikayetlerin hangilerinin kadı'nın,

¹³⁸ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2016, s. 21.

¹³⁹ Ortaylı, ... *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 25.

¹⁴⁰ Naibin ehl-i örf taifesi ile birleşerek görevini kötüye kullandığı ve ahaliden kanuna aykırı akçe talep ettiği nadiren de olsa şikayetlere yansımıştır. Bkz: *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.206/5.

¹⁴¹ Analiz edilen şikayetlerden görüldüğü üzere, Divan-ı Hümayun son karar mercii olarak bilirse de, davalar mahallinde yeniden görüşülmek üzere, yetkili kadıya geri gönderilmektedir. Bu konu detaylı olarak üçüncü bölümde tartışılacaktır.

hangilerinin de Divan-ı Hümayun'un yetki sınırları içinde olduğu anlaşılacaktır. Bilindiği üzere kadılık makamının varlığı merkezi otoritenin o bölgede varlığı anlamına gelmektedir. Kaza biriminin yöneticisi konumunda olan kadı yetki alanı içinde, infaz yetkisi hariç, her türlü düzenlemeden, kamusal uygulamadan ve denetimden sorumlu olduğu gibi mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında karar verme yetkisine sahipti.¹⁴²

Görevli olduğu kazanın mülki amiri olarak “naib, mütevellî, imam, hatip gibi görevlilerin atanmaları ve azl edilmeleri hususunda merkezi yönetime görüş bildirme hakkına da sahipti. Bazı belgelerde usulsüz biçimde atanan naiblerin azl edilmesi hakkında gönderilen şikayetlerin kadı aracılığı ile merkeze iletildiği belirlenmiştir. Bu atamalar ya da aziller arasında mütevellîler ayrı bir yere sahipti. Erken modern bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nde beledi hizmetlerin verilmesi vakıf müessesesi ile gerçekleşiyordu. “*Beledi hizmetlerin bütünü, câmi, mekteb, imâret, dârü’ş-şifâ, (Hastane), çeşme, sebil inşa etme, su getirme ve bu tesislerin bakımı vakıf yolu ile yerine getiriliyordu*”¹⁴³ Şehir hayatında ve hükümdarın meşrulaştırılmasında önemli yere sahip olan vakıf kurumunun teftişi ve bir takım izinleri kadı denetimi altına alınmıştı. Hükümdarların kurdukları vakıfların yöneticileri padişah beratı ile atanır, ancak tüm vakıf yöneticileri kadı tarafından denetlenirdi. Bu yöneticilerin usulsüzlükleri tespit edildiğinde kadı arzı ile azl edilebilirlerdi.¹⁴⁴ Vakıfların yanı sıra loncaların denetimi de kadı kontrolüne verilmişti. Ayrıca narh'ın belirlenmesi, şehrin ve yolların temizliği gibi konuların organizasyonundan ve denetiminden kadı sorumlu idi. Tüm bu kamusal alan içinde yaşanan çatışmalara çözüm bulmak ya da çözümsüzlük halinde, durumu merkeze arz etmek, toplum nazarında kadıyı *devletin düzeni koruyan temsilcisi* konumuna getiriyordu. Şehirde yaşamalarından ve çalışmalarından mütevellit kadı'lar güç

¹⁴² Ortaylı, ... *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s.25.

¹⁴³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 114.

¹⁴⁴ Ergenç, ... *Ankara ve Konya*, s. 115.

elde edebilecek ve bu gücü kendi menfaatleri için kullanabilecek her tür yöneticinin denetimi ve merkeze bildirilmesinden sorumluydu.

Bunun yanı sıra toplumsal işlerin düzenlenmesi için kadı noter görevini üstlenerek, yetki sınırlarında gerçekleşen; evlilik akdi tanzimi, tereke kaydı, yetimler için vasi atanması, kişiler arasındaki borç-alacak ilişkisinde borç senedinin düzenlenmesi ve sicile geçirilmesi konularında yetkili kişi idi.¹⁴⁵ Taşranın kayıt hafızasını oluşturan kadılar, mülkiyet, görev, borç-alacak, yetki belgesi vs. kayıtlarını tutarak ve bunların gerçekliğini denetleyerek çatışmaları engellemeye çalışıyordu. İncelenen belgelerde davacıların birçoğunun elinde bir belge bulunduruyor olması, bu belgelerin (temessük, hüccet, fetva vs...) işlevsel olduğunun kanıtıdır. Aynı zamanda Divan'dan çıkan bazı kararlarda davanın kişinin elinde bulunan hüccet, temessük ya da fetva'ya göre çözülmesinin emredilmesi, kadı'nın verdiği yazılı belgelerin işlevselliğinin bir diğer kanıtıdır.

Kadı'nın önemli görevlerinden bir diğeri ise, merkezden yapılan atamaların kontrolünü yapmak ve kaydını tutmaktı. “Çok karmaşık bir yönetim sistemi içinde yapılan atamaların gerçekleşebilmesi, asıl hak sahiplerinin zarar görmemesi” için beratı olan hak sahibi, görev mahalline ulaştığında atama belgesini kadıya onaylatıp sicile kaydettirmek zorundaydı.¹⁴⁶ Karışıklık durumunda kadı kayıtları kontrol ederek sorunu gideriyor, gideremez ise durumu merkeze bildiriyordu. Şikayet defterine kaydedilmiş bu tür bir çok belge bulunmaktadır. Ayrıca Jennings; Kıbrıs üzerine yaptığı çalışmasında, beratlılar arasında yaşanan anlaşmazlıkların/yetki çatışmalarının kadı mahkemesine taşındığını örnek belgelerle göstermektedir.¹⁴⁷ Burada belirtmek istediğim; kadı, devletin taşradaki en önemli

¹⁴⁵ Ortaylı, ... *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 27.

¹⁴⁶ Ergenç, ... *Ankara ve Konya*, s. 112.

¹⁴⁷ Ronald Jennings, *Christians and Muslim in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World: 1571-1640*, New York University Press, New York and London, 1993, s. 93.

kayıt tutucusudur. Bu sebeple tasarruf hakkı üzerine yaşanan anlaşmazlıkları gerek sicil kayıtlarını kontrol ederek, gerekse Divan'a şikayet dilekçesi gönderilmesine aracılık ederek çözmeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle kadı'ların sorumlulukları hukuksal kararlar vermenin biraz daha ötesindedir. Örneğin askeriler arasında yaşanan anlaşmazlıkları/yetki çatışmalarının ele alınması ve kimin beratının geçerli olduğunun saptanmasında başvuru ilk mercii olmuştur. Tasarrufun kimin üzerinde olduğunun belirlenememesi durumunda ise dava Divan'a taşınmıştır. Davanın Divan-ı Hümayun'da çözüme kavuşturulması ve sonucun kadı'ya bildirilmesiyle reyanın vergi toplayıcıları arasında kalarak *zulm* görmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Devletin savaş zamanlarında ihtiyaç duyduğu avarız türü vergilerden olan ve on altıncı yüzyıla kadar aynı olarak toplanan nüzul ve sürsat zahiresinin temin ve sevk edilmesinden de kadı'lar sorumlu tutulmuştur.¹⁴⁸ Bazen gönderilen hüküm ile, kadının bu zahireleri nüzul eminine bizzat teslim etmesi istenirdi.¹⁴⁹ Bu verginin toplanmasında kadı'nın rolü önemli idi. Avarız hanesi başına kaç kile un veya arpa ödeneceğinin tespitinde ve toplanmasında rol oynuyordu. Ayrıca avâriz-ı divâniyenin, avarız hanelerine bölüştürülerek tanzim edilmesi, kadı'nın önemli görevlerinden biriydi. Bu görevin on sekizinci yüzyılda taşra ileri gelenleri ile birlikte yapılması, ayanlığın yükselişindeki faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Avarız hanelerinin tespiti ve avarız hanesi başına düşen vergilerin belirlenmesi, ödenmesi üzerinden kurulan ağlar ve avarız akçesi vakıflarının oluşturulması on sekizinci yüzyılın devlet-toplum ilişkilerinde önemli yer işgal etmektedir. Divan'a ulaşan şikayetler içinde vergi mükellefleri arasında tekalif ve avarız hususunda yaşanan çatışmalara rastlanmaktadır. Genel olarak bazı kişiler kadı ya da bölgenin ileri gelenlerine güvenerek üzerlerine düşen tekâlifleri vermemeleri şikayete konu olmuştur. Kadı'nın, yerel eşraf ve ayandan kişiler ile avarız

¹⁴⁸ Ergenç, ... *Ankara ve Konya*, s. 114.

¹⁴⁹ Ömer İşbilir, "Nüzul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, s. 311.

hanelerini saptaması ve avarız akçesinin adaletli biçimde paylaşılması, devlet meşruyeti ve vergi tahsilinin sürdürülebilir olması açısından önemliydi.

Merkez tarafından gönderilen emirlerin duyurulması ve uygulanmasından ya da uygulandığının denetlenmesinden de kadı sorumlu idi. Bu açıdan merkezin taleplerini yerine getiren kadı, bölgesindeki teb'anın taleplerinin de merkeze iletilmesinden sorumluydu. Şikâyet yolunun açık olması ve kadı'nın bu yolun kullanılmasında aracı konumda yer alması, taşranın taleplerinin merkeze iletilmesini sağlıyordu. Boğaç Ergene'ye göre merkez ve taşra yöneticilerinin bakış açısından kaza kadısının dilekçelerde yer alması bir dereceye kadar konunun /şikâyetin doğruluğunun garantilenmesi idi.¹⁵⁰ Bu açıdan kadı'nın genellikle resmi tanık statüsünde olmasının yanı sıra, bürokrasi diline hakim olmasıyla davacıların şikâyetlerinin merkezi dile dökülerek iletilmesine katkı sağlıyordu. Kadı'nın aracı rolünün farkında olan teb'adan bireyler, davalarını bu kanalla merkeze iletebiliyordu. Burada kısaca değindiğimiz kadı'nın devlet ve toplum arasındaki aracı rolü üçüncü bölümde belgeler üzerinden olabildiğince detaylı analiz edilecektir.

On sekizinci yüzyıl için merkezi otoritenin taşrada gücünü yitirdiği, kadınların bölgedeki ayanlar ile iş birliği içine girerek reayaya zulm ettiği ve işbirliği içine girmeyenlere ise baskı uygulandığı varsayımı, literatürde sıkça işlenmiş bir paradigmadır. Fakat Haim Gerber incelediği şikâyet defterlerinde idari yetkililerin kadılık makamlarına göz diktikleri veya aldıkları kararlara karıştıkları ya da idari yetkililer tarafından üzerlerinde baskı hissettikleri konusunda Divan-ı Hümayun'a hiç şikâyette bulunmadıklarına dikkat çekmektedir.¹⁵¹ Benim incelediğim belgeler arasında da bu konuda herhangi bir şikâyet tespit edilmemiştir. Ayrıca kişilerin kadı mahkemesinde gördürebilecekleri davaları neden Divan'a

¹⁵⁰ Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill: Leiden Boston, 2003, s.45.

¹⁵¹ Haim Gerber, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany: State University of New York Press, 1994, s. 71.

taşıdıkları tartışmasında, on yedinci yüzyıldan sonra kadı'ların atandıkları kazalara gitmek yerine naib göndermelerinin etkili olup olmadığı tartışılmalıdır. Kadıların görevlerini iltizam usulü ile naiblere¹⁵² devretmesi, naiblerin iltizam sürelerince devre çıkıp, reayayı soyup diğer devlet temsilcileri ile bidatlere başvurduğu¹⁵³ tezi hakimdir. İncelenen defterde kadı ve naiblerin fuzuli akçe talebiyle reaya fukarasını rencide ettikleri, ehl-i örf taifesiyle birleşerek reayaya zulm ettikleri, kanuna aykırı *resm* aldıkları hakkında yapılan şikayetler bulunmasına rağmen, sayısal olarak bu tür şikayetler fazla değildir.

Devletin idari organizasyonunu bey ve kadı dengesi üzerinden kurması ve bu dengenin kurumların birbirini denetleyebilen bir sisteme dayandırılması, gücün tek elde toplanmasını engeller niteliktedir. Bunun yanı sıra bu idari organizasyonun temel yöneticileri olan bey ve kadı'nın doğrudan merkez tarafından atanması ve bu kişilere arz yetkisi tanınması da merkezi mutlak otorite kurma çabasının bir biçimidir. Merkezi mutlak otorite siyasi varlık gösterdiği bölgelerde, meşruiyetini sağlamak ve devam ettirebilmek için idari organizasyonu belirli kurallara ve kanunlara dayandırmıştır. Bu kanunların duyurulması, uygulanması bu sayede düzenin sağlanması, ayrıca kişiler arasında anlaşmazlıkların giderilmesi için ise her kazaya hizmet süresi sınırlandırılmış bir kadı atanmıştır. Bu kurallar ve kanunlar suiistimal edildiğinde ya da deforme olduğunda Divan-ı Hümayun'un üst mahkeme olarak toplumun tüm katmanlarına hizmet etmesi ise devlet toplum arasında karşılıklılık ilkesine dayanan meşruiyetin yeniden tesis edilmesine olanak sağlıyordu. Meşruiyeti pekiştirmenin diğer bir yolu ise toplumda kolektif bir bellek yaratmaktan geçiyordu. Topluma hükümdarın adaletli ve teb'anın koruyucusu olduğu düşüncesi farklı mekanizmalarla empoze ediliyordu. İdari

¹⁵² “Kadı naib tayini için merkeze tavsiyede bulunurken, atanacak kişinin, umumiyetle o mahallin ulemasından olmasına dikkat ederdi. Bunlar o yerin medreselerinden icazet almış kimselerdir”. Ortaylı, ... *Osmanlı Devleti'nde Kadı* s. 25. Fakat yapılan incelemede on sekizinci yüzyılda yerliden naib atanmasının yasaklandığı tespit edilmiştir. Bu yasağa rağmen naib atanması divanın gündemine taşınmış ve şikayet örneği olarak kayıtlara geçmiştir. Bkz: *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.257/1.

¹⁵³ Ortaylı, ... *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s.13.

örgütlenmenin kontrol ve denge üzerine kurulduğu günlük pratiklerle ve yöneticiler aracılığı ile topluma iletirse bile, padişahın teb'anın koruyucusu olduğu fikri zihinsel olarak da empoze edilmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun binlerce kilometre ötesinden Dersaadete gelen kişilerin ya da hiç görmedikleri uzak başkentte adalet bulabileceğini düşünen bireylerin zihinsel motivasyonu, anlaşılmaya değerdir. Bu sebeple hükümdarların çizdikleri hükümdarlık imajlarına ve bunu yayma biçimlerine bakılmalıdır. Osmanlı idari felsefesine dayandırılan padişah imgeleri yazılı kaynaklarla toplumun farklı katmanlarına yayılmıştır. Günümüze kalan birçok tarihi kaynak, Osmanlı padişahlarının toplumun nazarında nasıl bir imaj çizmeye çalıştıklarının örnekleriyle doludur. Bu örneklere değinilerek zihinsel olarak adaletli hükümdar imgesinin nasıl yaratılmaya çalışıldığı açıklanacaktır.

II.2. HÜKÜMDAR İMGESİ VE ADALETLİ PADİŞAHIN MEŞRUIYETİ

Yazılan/yayımlanan her eser belirli bir amaç doğrultusunda üretilmiş ve belirli kitlelere ulaşmayı amaçlamıştır. “Hayden White, her anlatının ‘yasa, yasallık, meşruiyet ya da daha genel olarak otorite konularına ihtiyacı olduğunu iddia eder”.¹⁵⁴ White’ın baktığı açıdan bakıldığında, Osmanlı yazılı kaynaklarında bu yargının haklılığı görülecektir. Osmanlı anlatılarında hükümdarlık imgesi adil yönetici üzerine oturtulmuş, hükümdarlar ya adil oldukları için övülmüş ya da olmadıkları için yerilmiştir. Günümüze ulaşan arşiv belgeleri Osmanlı padişahlarının sadece devleti yönetmekle yetinmediklerini, kendileri üzerinden kurumsal padişah imgesi¹⁵⁵ yaratmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. İlk olarak Osmanlı

¹⁵⁴ Hayden V.White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore: Jon Hopkins University Press, 1987, s.13: Aktaran: Kaya Şahin, “Imperialism, Bureaucratic Consciousness, and Historian’s Craft: A Reading of Celalzade Mustafa’s Tabakatu’l-memalik”, in H.Erdem Çipa and Emine Fetvacı (eds.) *Editing the Past, Fashioning, the Future: Historiography of the Ottoman Empire*, (Bloomington) Indiana University Press, 2013, s. 51.

¹⁵⁵ Suraiya Faroqhi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

Devleti'nde hükümdarların yazılı kaynaklar aracılığı ile teb'asının zihninde nasıl bir padişah portresi çizmeye çalıştıklarına ve çizdikleri bu portreyi hangi kanallar vasıtası ile toplumun farklı katmanlarına yaydıklarına değinilecektir. Bu şekilde devlet tarafından bilinçli bir biçimde oluşturulan metinler ile meşruiyetin teorik olarak nasıl sağlanmaya çalışıldığı açıklanacaktır. Kuşkusuz ki bu bağlamda değinilmesi gereken ilk konu padişahlar için çizilen imajlardır. C. Woodhead, Osmanlı padişahları için temelde üç üstünlük imajı çizildiğini belirtmektedir. Bu [imparatorluğun meşru hükümdarı için] yaratılan üç üstünlük imajından ikisi ile, "gazi savaşçı" ve "Sünni Ortodox İslam'ın destekçisi" özellikleri öne çıkarılmıştır. Fakat bu imgeler imparatorluk içinde yaşayan toplumun tümünü kapsamıyordu. Bu sebeple daha geneli kapsayan ve uygun olan imge "adaletin dağıtıcısı ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzenleyicisi" olan hükümdar imajıydı.¹⁵⁶ Bu imaj tüm teb'ayı kapsayan, dini ve etnik vurgusu daha az olan bir imaj olmasının yanı sıra günümüze aktarılan da bir imajdır. Çizilmeye çalışılan hükümdar imgesi dönemin şartlarına göre farklılaşsa da,¹⁵⁷ ister *Türk-İslam devlet geleneği*¹⁵⁸ isterse *Orta-Doğu hükümdarlık anlayışına*¹⁵⁹ dayandırılınsın, Osmanlı Devleti'nde meşru hükümdarının portresi adaletli olması üzerine kurulmuştur. Bunu gerek dönemin müelliflerinin gerekse günümüz tarihçilerin eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin İnalçık; Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının *Orta-Doğu devlet ve hükümdarlık*

¹⁵⁶ Christine Woodhead, "Murat III and The Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography", H. Karateke, & M. Reinkowski, (Ed.), *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.87.

¹⁵⁷ Mesela imparatorluğun erken dönemlerinde daha çok gazi savaşçı hükümdar imajına vurgu yapılmıştır. Kutsal mekânların fethedilmesiyle halife unvanından çok Mekke ve Medine'nin koruyucusu olmak, sultanın imajını oluşturmuştur. 19. yüzyılda ise Osmanlı sultanının İslam halifesi olarak tüm Müslümanların koruyucusu olduğu imajına vurgu yapılmıştır.

¹⁵⁸ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde ...*, s. 57.

¹⁵⁹ İnalçık, "Adaletnameler", s.49.

anlayışının bir sonucu olduğunu ve bu anlayışın temel prensibinin adalet kavramına¹⁶⁰ ve hükümdarın tüm kanun ve nizamların üzerinde¹⁶¹ olduğu inancına dayandığını, birçok eserinde vurgulamaktadır. İnalçık'a göre bu anlayış çerçevesinde Divan-ı Hümayun'un temel işlevi halkın şikayetlerini dinlemek ve çözüm bulmaktır.¹⁶² Bu sebeple halk haksızlıklar karşısında şikayetlerini doğrudan doğruya hükümdara, yani Divan-ı Hümayun'a arz edebiliyordu. Bu kurumun temel işlevinin önceliği tartışmaya açık bir konu olsa da, görevlerinden birinin adil hükümdar adına toplumun her kesiminden kişi ve grupların şikayetlerine cevap vermek olduğu bilinmektedir. Divan-ı Hümayun'un son karar mercii olup olmadığı, tezimizin ilerleyen bölümlerinde tartışılacak olmasına rağmen, dikkat edilmesi gereken husus; adaletli hükümdar imajının toplumda karşılık bulduğu ve şikayet hakkı yolunun da açık tutulması ile bugüne kalan binlerce şikayetin kayda geçirilmiş olduğudur.

Bazı hükümdarlar; topluma ve geleceğe yansıtmak istedikleri imajlarını dönemin entelektüellerine/sanatçılara, şahnameler yoluyla çizdirmişlerdir. Bu imajın Osmanlı edebi eserlerine nasıl yansıdığını Sultan Süleyman'a sunulan bir şahnamede¹⁶³ görmek mümkündür. Arif'in *Şahnâme-yi Âl-i Osman* adlı eseri üzerine yaptığı incelemesinde,¹⁶⁴ Fatma Sinem Eryılmaz "Sultan Süleyman'ın üzerinde yargı yetkisinin de olduğu, insanlara kılavuzluk ve

¹⁶⁰ Halil İnalçık, "Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzâr'lar", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1988, s.1.

¹⁶¹ İnalçık, "Adaletnameler",s. 49.

¹⁶² İnalçık, "Şikayet Hakkı ...", s.1.

¹⁶³ Cornell H. Fleischer, Şahnamecilik makamını "hanedanın; tarihsel, ideoloji ve imparatorluk imajının edebi ifadesi üzerinde doğrudan denetim kurma çabası" olarak görmektedir. Aktaran: Baki Tezcan, "Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarihyazını", (Ed.) Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul, 2011, s. 230.

¹⁶⁴ Bu inceleme bir doktora tezi çalışmasıdır. Fatma Sinem Eryılmaz, "The Shehnamecis of Sultan Süleyman: Ârif and Eflatun and their Dynastic Project", University of Chicago, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010. Burada yapılan alıntı ise yazarın başka bir eserindedir. Fatma Sinem Eryılmaz, "Âdem'den Süleyman'a", Derleyen: H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 120-155.

önderlik etmek, yasalar yapmak üzere Tanrı tarafından seçilmiş ve kayırılmış bir hükümdar olarak betimlendiğini” tespit etmiştir.¹⁶⁵ Eryılmaz’ göre Arif’in, Şahnamesi saray kütüphanesi için eşsiz bir eser olması için kaleme alınmıştır.¹⁶⁶ Oysaki Süleyman’ın amacının dönemin ve geleceğin okurları için “seçilmiş”, “kutsal”, “adil” bir hükümdar algısı yaratmak olduğu iddia edilebilir. Nasihatnameler ve kronikler incelendiğinde bu amacın başarıya ulaştığı anlaşılmaktadır. Arif’in Süleyman için yazdığı Şahnamesi Osmanlı okurları için dolaşıma girmemiş olsa bile yaratılan fikrin ve oluşturulan adil hükümdar imajının dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman gibi III. Murad’da şahnameciler aracılığı ile kendi padişahlık imgesini yaratmaya çalışmıştır. III. Murad’ın saltanatı döneminde Seyyid Lokman tarafından padişahın mutlakıyetçi politikalarını desteklemek için kaleme alınan *Tomar-ı Hümayun*’da (ve ondan neşet eden *Zübdetü’l- Tevârih*’de) “Osmanlı padişahları Allah’ın takdiri gereğince dünyada herhangi bir rakibi olmayan nihai karar verici olarak” betimlenmektedir.¹⁶⁷ Osmanlı padişahları yazdırttıkları şahnameler aracılığı ile kendilerini tanrı tarafından seçilen, düzeni sağlaması gereken ve son karar mercii olan meşru kişiler olarak tasvir ettirmişlerdir.

Bu tasvirlerin topluma indirgemeci bir biçimde yansımaları ise Osmanlı belgelerinde görmek mümkündür. Tanrı tarafından bahşedilen bu “ilahi hak” neticesinde, hükümdar imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm müslim ve gayri-müslim güvenliğini ve refahını sağlamakla yükümlüdür. Bu bahşedilen seçilmiş hükümdar imajında, yönetici daha merkezi bir konumda dururken; bunun daha İslami bir biçimi olan hükümdar ve kulları arasındaki emanet-itaat ilişkisinde bu kez “kullar” merkezi bir konuma yerleştirilmiştir. Hülya Taş’ın belirttiği üzere “Osmanlı belgelerinde yönetilenler için ‘vedâyi’-i Hâlik-i Kibriyâ’ ya da

¹⁶⁵ Eryılmaz, “Ade’den Süleyman’a”, s. 121.

¹⁶⁶ Eryılmaz, *The Shehnamecis of Sultan Süleyman ...*, s. 123.

¹⁶⁷ Tezcan, “Tarih Üzerinden Siyaset ...”, s. 236.

'vedâyi'-i Hallâk-ı Cihân'¹⁶⁸ tabirleri kullanılmaktadır. Yani hükümdara itaat eden tüm bireyler, padişahın koruması altındadır. Bu sebeptendir ki Koçi Bey, memleketin düzeninin sağlanmasında en önemli ikinci faktörü "... alemlerin Rabbi'nin kutsal bir emaneti olan reaya ve berayanın halleriyle yakından ilgilenmek" olarak görür.¹⁶⁹ Koruyucu ve kollayıcı bir rol üstlenen hükümdar, teb'asının halinden haberdar olmalı ve haksızlığa uğrayanları kollamalıdır.

Osmanlı Devleti'nin patrimonyal¹⁷⁰ politik yapısı sebebiyle hükümdar, adaletin sağlanmasında kişisel sorumluluk üstlenmektedir.¹⁷¹ Bu sebeple padişah her zaman teb'asını gözetmeli, onların şikayetlerini dikkate almalıdır. Bu kişisel sorumluluk devletin en üst idare merkezi olan Divan-ı Hümayun'a havale edilmiş ve kişiler uğradıkları haksızlıklar üzerine şikayetlerini bu merciyeye arz etmişlerdir. Şikayet mekanizmasının işlevselliği doğrultusunda emanet-itaat ilişkisi korunmaya çalışılmıştır. İncalcık'ın belirttiği üzere, "...şikayet ve padişahın emrini isteme, yüksek idare otoritesiyle idare edilen arasında doğrudan doğruya ilişki kuran, komünikasyonu sağlayan bir mekanizma oluşturmaktadır."¹⁷² Şikayetler ve teftişler sonucunda ortaya çıktığı bilinen Adaletnameler bu komünikasyonun bir neticesi olarak yorumlanabilir.

İncalcık Adaletnamelerin "hükümdarın ülkesinde adaleti kurmak için başvurduğu başlıca tedbirlerden biri" olduğunu belirtmektedir.¹⁷³ Bu belgeler

¹⁶⁸ Taş, "Osmanlı'da Şikayet Hakkının Kullanımı...", s. 188.

¹⁶⁹ Koçi Bey, *Koçibey Risalesi*, Çeviren: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 40.

¹⁷⁰ "Adaletin merkeze alındığı ve teb'asına adaleti sağlamakla iktidarın devamlılığını sağlama arasında paralellik olduğuna inanan bir anlayışa sahip olması itibarıyla Osmanlı'yı patrimonyal bir monarşi olarak tanımlamak mümkündür" (Findley, 1996, s. 5): Aktaran: Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı...*, s. 19.

¹⁷¹ Karateke, "Legitimizing The Ottoman Sultanate ...", s. 38.

¹⁷² İncalcık, "Şikayet Hakkı ...", s.40.

¹⁷³ İncalcık, "Adaletnameler", s. 51.

yayınlandıkları/çıkarıldıkları dönemin usulsüz uygulamalarını ve bu uygulamalara karşı devletin aldığı tedbirleri tarihçilere anlatmanın yanı sıra, hükümdarın teb'asının koruyucusu olarak onların hakkını gözettiğinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Bu padişah fermanları ile haksızlıklar tam olarak giderilmese de toplum nazarında talep edilen adaletin karşılık bulması, yöneticilerin uyarılması, hükümdarın teba'sının koruyucusu olarak *adaletli padişah* imajını pekiştirmesi sağlanmış olabilir. Yani bu belgeler toplumda yaşanan çatışma alanlarını yansıttığının yanı sıra, meşruiyetin karşılıklılık ilkesine dayanan, hükümdarın adaletnameler yayınlarak düzeni temin etmeye çalıştığının göstergesi olarak da yorumlanmalıdır.

Bu noktada akla gelen ilk sorulardan biri, hükümdarın “tanrı tarafından seçilen” “ilahi yönetici” olduğu, emanet-itaat ilişkisi doğrultusunda teb'asını korumakla yükümlü olduğu imgesinin topluma hangi mekanizmalar aracılığı ile duyurulduğu ya da toplumun farklı katmanlarına bu fikirlerin nasıl yayıldığı sorusudur. Modern öncesi toplumlarda okuryazarlık oranının modern topluma göre daha düşük oranlarda olduğu bilinmektedir. Fakat okuryazarlığın, her ne kadar belirli kültürel ve ekonomik maliyeti varsa da, bir grubun tekelinde olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlıda eğitim görmek hem evde hem de medreselerde mümkündü. Cornell Fleischer, Osmanlıda askeri sınıfın en alt katmanlarında olan kişilerin dahi yüksek düzeyde okuryazar olduklarını belirtmektedir. Bu iddiasını on altıncı yüzyıl şair tezkirelerinde ismi geçen kişilerin alt katmandan/rütbeden askerilerin çocukları olmasına bağlamaktadır.¹⁷⁴ Ayrıca Fleischer; Mustafa Ali'nin katip sınıfı içerisine “şehirli oğlanların” girmesinden yakınmasını şehirlerde yaşayanların belirli bir eğitim alabildikleri şeklinde yorumlamaktadır.¹⁷⁵ Elbette bu kişilerin okuryazar olsalar bile saray tarafından üretilen ağıdalı dille yazılan Şahnameleri ya da diğer edebi eserleri okuyup okuyamadıkları bilinmemektedir.

¹⁷⁴ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali ...*, s.232.

¹⁷⁵ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali ...*, s.232.

Fakat yine de birçok kopyası çıkarılan ve sadeleştirilen eseri görmedikleri de düşünülemez. Örneğin Kaya Şahin, on beşinci yüzyılda zengin dil çeşitliliği içinde, Türkçe, Arapça, Farsça, Yunanca/Rumca- birçok form ve üslupta çeşitli yazılı eserler üretildiğini belirtmektedir.¹⁷⁶

Toplumun farklı katmanlarında okuryazarlık yoluyla ulaştırılmayan padişah imajı için başka araçlar da bulunmaktadır. Toplumun Müslüman kesimi için camiler, verilen vaazlar ya da Cuma günleri okunan hutbeler, hükümdarın teorik meşruiyetini topluma iletmek için en uygun mekânlardı. Colin Imber'e göre 1537 yılında Sultan Süleyman tarafından çıkarılan bir fermanla “düzenli ibadet yapılması için bütün köylere cami yapılması” emrinin verilmesinin altında yatan pratik neden, herhalde Osmanlı devlet ideolojisinin köylere ve köylülere kadar ulaşmasını ve buralarda yerleşmesini sağlamaktı.¹⁷⁷ Bunun ne derece uygulandığını tam olarak bilme şansımız olmasa da Amy Singer Kudüs üzerine yaptığı çalışmasında, bu emrin pratikte uygulandığını dile getirmektedir. Bunu da 1537 yılından kalma tahrir defterinde her köy listesinde bir imamın varlığına bağlamaktadır.¹⁷⁸ Elbette bunun ülke genelinde ne kadar uygulanabilir olduğu, kanıtlanması gereken ve tartışmaya açık bir konudur.

Toplumun her katmanı için kullanılabilir ve kolektif bellek yaratabilecek araçlardan birisi bilinçli bir biçimde oluşturulmuş belirli bir amaca hizmet eden metinlerdir. Örneğin, Kaya Şahin fethnamelerin okuyuculuk açısından geniş kitlelere ulaştırıldığını belirtmektedir. Fethnameler; Müslüman ve gayri-müslim hükümdarlar ile erkân ve ümeradan kişilere gönderilmesinin yanı sıra, topluluk önünde okunmaları için taşra kadılarına da ulaştırılıyordu.¹⁷⁹ Topluluk önünde okunan Fethnameler ile hükümdar, teb'asına sesleniyor,

¹⁷⁶ K. Şahin, “Imperialism,...”, s. 45.

¹⁷⁷ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006, Aktaran: Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çeviren: Sema Bulutsuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11.

¹⁷⁸ Singer, *Kadılar, Kullar, ...*, s. 11.

¹⁷⁹ K. Şahin, “Imperialism ...”, s.39-57.

kahramanlıklarını anlatarak meşruiyetini sağlamak/sürdürmek üzere toplumla bir etkileşime giriyordu. Bu metinler içinde hükümdara atfedilen unvanlar, onun kimliği ve sorumlulukları konusunda toplumda bir ortak bilinç yaratmayı amaçlamış olmalı. Bu metinlerin temel işlevi toplum üzerinde meşru bir yöneticinin varlığı fikrini canlı tutmaktır. Ya da başka bir açıdan okuma ile on altıncı yüzyıl sonlarında oluşturulan nasihatname literatüründe bile temel kavram, adalettir. Yukarıda bahsedilen husus, hükümdarın adil olmasının elzem olduğu temasının altını teorik olarak çizmektedir. Fakat gerçekte de adalet ve düzen sağlanamaması halinde; toplumsal kargaşa yaşanacağı ve bu kargaşanın içinde hükümdarın meşruiyeti de sorgulanacağı için devlet, toplumun hoşnutsuzluklarından ve bunun boyutlarından haberdar olabilmek amacıyla, şikayet mekanizmasını işlevsel tutmuş ve bu mekanizmanın işlevsel tutulduğu konusunda kolektif düşünce oluşturmuştur. Şikayet mekanizmasının kullanılması sonucunda, günümüze ulaşan binlerce belge 213 defter içinde Başbakanlık Devlet Arşivinde saklanmaktadır. Bu defter içinde yer alan verilerin kategorize edilmesi, değerlendirilmesi ve dönemin konjektörüne uygun bir biçimde analiz edildiğinde on sekizinci yüzyılda devlet-toplum ilişkisinin birçok boyutu aydınlığa kavuşacaktır. Bu amaç doğrultusunda kaleme alınan bu çalışmanın gelecek bölümü şikayet verilerinden yola çıkarak bu ilişkiyi değerlendirecektir.

III. BÖLÜM

112 NUMARALI ŞİKAYET DEFTERİNİN

MUHTEVA ANALİZİ

III.1. İMPARATORLUK COĞRAFYASINDA ŞİKAYET HAKKININ KULLANIMI

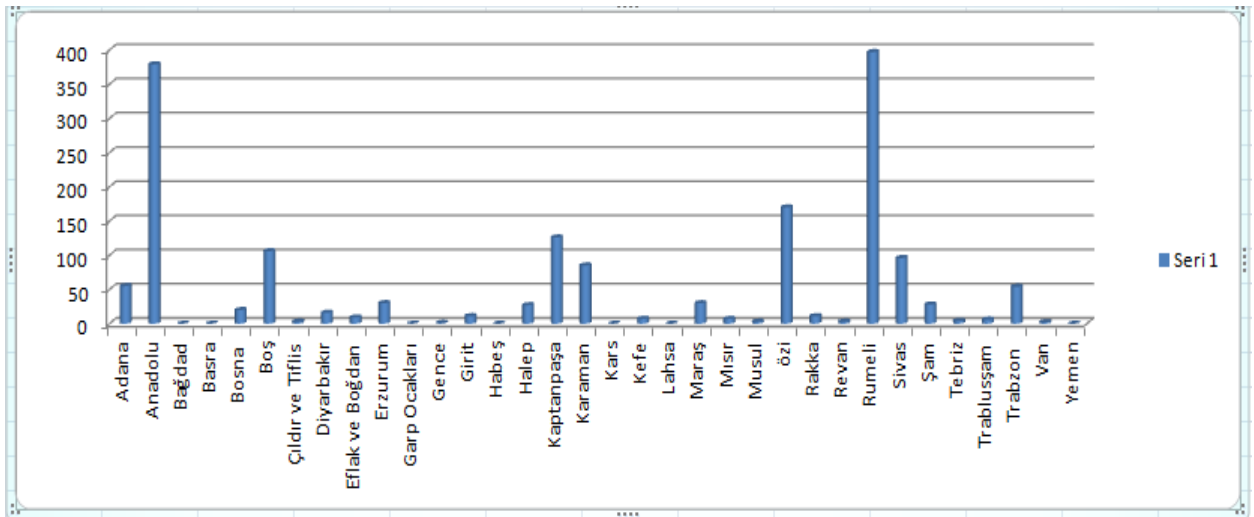
On sekizinci yüzyılın ilk yarısı için Osmanlı İmparatorluk coğrafyası; doğuda Tebriz, batıda Avusturya ve Lehistan sınırına, güneyde Habeşistan ve Yemen topraklarına kuzey de ise Kırım'ı içine alan bir alanı kapsıyordu.

İmparatorluk coğrafyasının kapsadığı bu alan içinde yaşayan bireyler Osmanlı sultanının koruması altındaydı. Osmanlı teb'asına yapılan her türlü zulm ve haksızlık karşısında bireye, doğrudan sultana ulaşma hakkı tanınmıştır. Bu hak kapsamında her sınıftan

bireyin ya da grubun gerek Divan'a arzuhal göndererek, gerekse bizzat başvuru yaptığı bilinmektedir.

112 numaralı defter üzerinde yapılan inceleme sonucunda, imparatorluk coğrafyasının çeşitli bölgelerinden kişilerin bireysel ya da gruplar halinde Divan-ı Hümayun'a başvuru yaptığı tespit edilmiştir. Çeşitli konuları içeren bu başvurulara geçmeden önce sorulması gereken elzem sorulardan birisi, Divan'a imparatorluk coğrafyasının her bölgesinden şikayet gelip gelmediğidir. 1727 yılına ait başvuruları kapsayan kayıtların bu soru üzerinden analiz edilmesi, devletin toplumsal etkinlik alanının sınırlarını anlamamıza katkı sağlayacaktır. Elbette buna dair bu çalışmada dile getirilen yargıların, tek bir defterden elde edilen verilere dayandığı unutulmamalıdır. Bu nedenle bu bölümde, kesinlikten uzak olmakla birlikte, en azından on sekizinci yüzyılın ilk yarısı için sultanın meşruiyetinin, merkeze yakın ve uzak bölgelerde hangi oranda hissedildiği ya da hissedilmediği ana argümanı etrafında bazı sorgulamalar yapmak mümkün olacaktır. Bu bağlamda defterdeki verileri, eyalet bazında bir tasnife tabi tuttuğumuzda, aşağıdaki bir sonuç ile karşılaşırız.

Grafik 1: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Merkeze Ulaşan Şikayetlerin Eyaletlere Göre Dağılımı

Alfabetik olarak sıralanan eyaletlerde¹⁸⁰ şikayet gelme oranının Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Şikayet hakkı kullanımının bu eyaletlerde yoğunlaşmasının sebeplerinden biri, bu eyaletlerin kapsadığı alandır. 12 sancağı içine alan¹⁸¹ Anadolu eyaletinin nüfus bakımından da yoğun olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde Rumeli eyaleti de 13 sancakla¹⁸² geniş bir alanı kapsamaktaydı. Üçüncü sırada 4 sancağı¹⁸³ olmasına rağmen Özi Eyaleti gelmektedir. Boş olarak görülen sütun ise, hitap makamında ve belge içerisinde herhangi bir yer ismine rastlanmadığı için belirlenemeyen bölgelerdir. Grafiği, şikayet gelen yerler açısından değil de tersten okursak; şikayet hakkı kullanımının oldukça düşük olduğu eyaletler hemen göze çarpmaktadır. Bu eyaletlerin birçoğu İstanbul'a uzak bölgelerdir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere, merkezden uzaklaştıkça şikayet hakkı kullanım oranı da düşmektedir. Elbette bu kadar geniş bir coğrafyaya hakim olan bir imparatorlukta, padişahın gücünün/merkezi devletin otoritesinin her yerde aynı oranda hissedildiği söylenemez. Bu noktada merkeze ulaşan şikayetlerin yoğunluğunda tek etkenin mesafe olup olmadığı, sorgulanması gereken diğer önemli bir durumdur.

Dönemim ulaşım koşulları, İstanbul'a ulaşım maliyeti, yol güvenliği ve zaman faktörü göz önünde bulundurulursa uzak diyarlardan şikayet gelmemesi olağan gözükebilir. Fakat mesafenin yanı sıra, en az onun kadar önemli olan, idari örgütlenme biçiminin de şikayet hakkı kullanımı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda merkezîyetçilik-adem-i

¹⁸⁰ Eyaletlerin belirlenmesi için başvurulan kaynaklar: Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK, Ankara, 1997; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Şark Pazarlama, Elazığ, 1997; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adaları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.

¹⁸¹ Hüdavendigâr, Kastamonu, Karasi, Sultanönü, Saruhan, Krahisar-ı Sahip, Hamid, Ankara, Çankırı, Aydın, Teke, Menteşe. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, s. 18.

¹⁸² Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan (Elbasan), İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alacahisar, Selanik, Dukagin, Prizrin, Üsküp. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, s. 17.

¹⁸³ Niğbolu, Kırkkilise, Çirmen, Vize. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, s. 17.

merkeziyetçilik tartışmalarına da ışık tutacak şekilde, Osmanlı İmparatorluğu idari örgütlenme biçimleri ve şikayet hakkı kullanımı arasında nasıl bir bağ olduğuna daha yakından bakmak gerekir.

III.1.a. Salyaneli Eyaletler ve Şikayet Hakkı Kullanımı

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun "klasik" askeri-idari-mali örgütlenmesi dirlik alanlarına, hukuki-idari örgütlenmesi kaza birimlerine ayrılmıştı. Bu askeri-idari örgütlenmede, vergi biriminin yöneticisi olan berathılar; vergilerin toplanmasından, bölgenin güvenliğinden ve üretimin devamlılığından sorumlu iken, hukuki yetkili kadı, kaza ve ona bağlı nahiye ve mezra alanlarındaki hukuki meselelerden, şehrin düzeninden, vergi mükellefleri ve vergi toplayıcıları arasında yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesinden sorumlu idi. En küçük idari birimden en büyük idari birime kadar zincirleme olarak sağlanan bu idari-mali-hukuki organizasyon, imparatorluk coğrafyasının büyük bir bölümünde uygulanmıştır. Fakat fethedilen her bölgede klasik idari organizasyona başvurulmamıştı. Çünkü "*Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idarî sistemde mutlak bir merkeziyetçilik yerine, bölgelerin özelliklerine göre esnek ve değişik idare tarzları tatbik etmeyi uygun görmüştür*".¹⁸⁴ Osmanlı pragmatizmi¹⁸⁵ olarak değerlendirilen bu durum, devletin siyasi sınırları dâhilinde farklı idari örgütlenme biçimleri¹⁸⁶ geliştirmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin devletin yönetim merkezinden uzak ve siyasi-askeri hakimiyetin nispeten -günün koşulları gereği- zor olduğu Mısır, Bağdad, Habeş, Basra, Yemen, Lahsa, Tunus, Trablusgarp ve Cezayir-i Garp gibi eyaletlerde tımar sistemi yerine salyane sistemi uygulanmıştır. Bu

¹⁸⁴ Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, s. 257-274, s. 258.

¹⁸⁵ Osmanlı pragmatizmi üzerine detaylı bilgi için bkz: Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press, 2008.

¹⁸⁶ Salyaneli ve salyanesiz eyaletler; yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak yönetilen sancaklar; Eflak ve Boğdan'ın özerk statüsü; Kırım Hanlığı bu farklılığa örnek niteliğindedir.

eyaletlerin örgütlenme biçiminin temeli; şehrin güvenliğini sağlamak ve sultanın askeri gücünü temsil etmek için bölgede bırakılan bir *yeniçeri garnizonuna*, eyaletin gelirlerinin toplanmasını ve kayıt altına alınmasını sağlayacak bir *defterdara*, eyaletin hukuki sorumluluğunu üstlenecek bir *eyalet kadısına* ve merkezi otoriteyi temsilen atanan bir *beylerbeyine* dayanıyordu. Klasik tımar sistemi ile idare edilen eyaletlerden farklı olarak, bu eyaletlerde merkezden atanan ve eline aldığı berat ile padişah adına belli sürelerle yetki kullanan irili ufaklı dirlik sahipleri bulunmuyordu. Beylerbeyi eyaletin tüm askeri ve idari masraflarını ödedikten sonra, kalan geliri nakit olarak merkezi hazineye sevk ediyordu.¹⁸⁷ Salyane sisteminin temel işlevi; bölgenin artık ürününe düzenli biçimde el koymak ve sultanın sembolik meşruiyetini sürdürmektir. Kurumsal örgütlenmenin güçlü olmadığı bu eyaletlerde, Sultanın teb'ası ile kurduğu bağın da zayıf olduğu görülmüştür. Yani şikayet defterlerinden anlaşıldığına göre merkezi yönetim bu bölgelerde siyasal yönden etkili olsa bile toplumsal anlamda Anadolu ve Balkan coğrafyasında yaşayan teb'a ile kurduğu meşrutî bağı kuramamıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Akdeniz ve Hindistan arasında Kızıldeniz üzerinden yapılan ticaretin ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için fethedilen Yemen ve Habeş'te hâkimiyet kurabilmenin yolu, burada Osmanlıdan önce var olan siyasal güçleri kontrol altına almaktan geçiyordu. Lakin bu eyaletlere asker sevkiyatının güç olması yerel güçleri denetlemeyi güçleştiriyordu. Örneğin, Zeydi imamlarının egemen olduğu Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin kıyı bölgelerde kaldığı ve iç bölgelere nüfuz etmediği, literatürdeki mevcut araştırmalardan anlaşılmaktadır. Habeş eyaleti için de benzer durum söz konusudur. Habeş melikinın siyasal otoritesinin Osmanlılardan daha etkin olması, devletin bu eyaletten istediği oranda vergi toplayabilmesini ve siyasal varlık göstermesini

¹⁸⁷ Salih Özbaran, "Some Notes on The Salyane System in the Ottoman Empire as Organized in Arabia in the Sixteenth Century", *The Journal of Ottoman Studies* VI, İstanbul, 1986, (s.39-45), s. 39.

zorlaştırmıştır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde birçok eyalette olduğu gibi, Habeş eyaletinin yönetimi de beylerbeyi adına bölgede ikamet eden ve yerel güç sahibi olan bir mütesellime devredilmiştir.¹⁸⁸ Benzer bir durum Garp ocakları için de söz konusudur. Garp ocaklarının yönetimine atanan beylerbeyinin bölgenin ileri gelenleri arasından seçilmesi ve yönetiminde “evladiyet” usulü benimsenmesi, bunun göstergesidir.¹⁸⁹ Yemen, Habeş ve Garp ocaklarındaki durum; salyaneli eyaletler olan Lahsa, Basra ve Bağdat eyaletleri için de geçerlidir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun bu bölgelerdeki varlığının siyasi-askeri olmanın ötesine geçemediği görülmektedir.

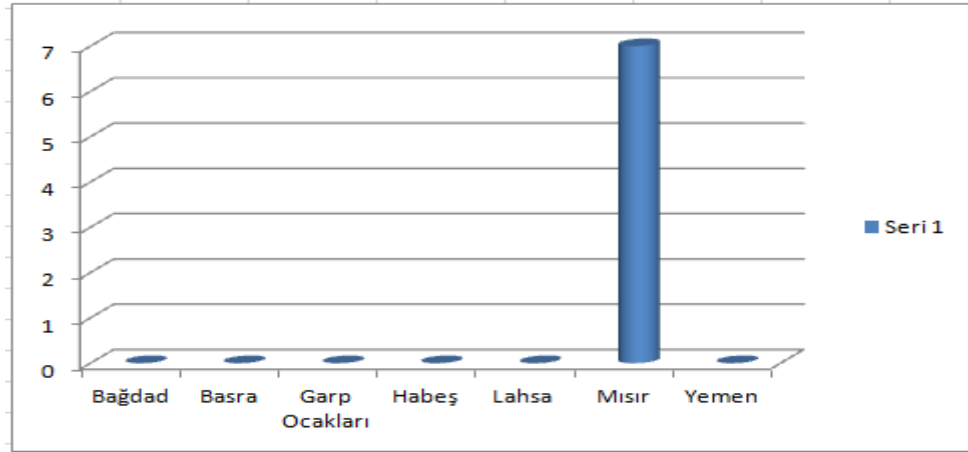
Kamusal örgütlenmenin güçlü olmaması ve yerel idarecilerin bölgede daha etkin olması, bu bölgede yaşanan bireylerin devlet ile olan bağlarının da güçlü olmamasına neden olmuş gibi görünmektedir ve bu durum belge varlığına da yansımıştır.¹⁹⁰ Günümüze ulaşan belgelere bakıldığında Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Lahsa, Yemen, Habeş gibi salyaneli eyaletlere ait kadı sicilleri veya ahkâm defterleri tespit edilememiştir. Aynı şekilde 1727 yılına ait 112 numaralı şikayet defteri üzerinden yapılan bu çalışmada da; 1686 hüküm içerisinde bu eyaletlerden gelen herhangi bir şikayete de rastlanmamıştır. Yani şikayet defterlerinden anlaşıldığına göre; Osmanlı sultanları bu bölgelerde siyasal yönden varlık gösterse de, toplumsal anlamda imparatorluk merkezine daha yakın ve kurumsal anlamda daha iyi örgütlendiği diğer eyaletlerde yaşayan teb’a ile kurduğu meşrutî bağı kuramamıştır.

¹⁸⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, TTK, Ankara, 1996, s. 214.

¹⁸⁹ Seydi Vakkas Toprak, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22/Bahar, 2012, s.226.

¹⁹⁰ Ebtisam Al-Gerafi, Yemen üzerine hazırladığı doktora tezinde arşivlerinde Yemen eyaletine ait belgelerin neler olduğunu detaylı bir şekilde vermiştir. Bu belgeler arasında şer’iyye sicilleri ve ahkâm defterleri yer almamaktadır. Bkz: Ebtisam Al-Gerafi, *Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi*. Ayrıca İSAM Üzerinden taranan sicil kataloglarında Garp Ocakları, Yemen, Habeş, Lahsa, Bağdat eyaletlerine ait şer’iyye sicilli defterleri bulunmadığı gibi; ahkâm defterleri katalogunda da bu eyaletlere ait defter bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu eyaletlerin arşivlerinde sicillerin olup olmadığına dair herhangi bir bilgiye de ulaşamamıştır.

Bu çıkarım ise bizi devletin merkezi gücünü on sekizinci yüzyılda yitirdiği tezinin yeniden sorgulanmasına götürmektedir. Merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik bağlamında değerlendirildiğinde; merkezden uzak, salyane sistemi ile yönetilen, yöneticilerin yerel güçler arasından atandığı bu eyaletlerde neredeyse hiçbir dönemde merkezileşmeden bahsedilemeyeceğidir. En azından Anadolu ve Rumeli'deki gibi bir merkezileşme modelinden. Bu nedenle de devletin bu bölgelerdeki varlığının ve hâkimiyet alanının nasıl tanımlanması gerektiği, çeşitli etkenler göz önünde tutularak kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu unsur göz önünde bulundurularak yapılacak çalışmalar, imparatorlukların yönetim biçimlerindeki pragmatist yaklaşımları gözler önüne sereceği gibi, bizi büyük genellemeler yapmaktan de uzak tutacaktır.

Grafik 2: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Salyaneli Eyaletlerden Gelen Şikayet Sayısı

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere; salyane sistemi ile idare edilen ve merkezden uzak olmasına rağmen bu kategoriye girmeyen tek eyalet, Mısır'dır. Çünkü Kuzey Afrika'da bulunan bu eyalet, imparatorluk coğrafyasının güney-doğu ucunda yer alan eyaletlerin kontrol merkezi konumundadır. Bunun yanı sıra "bütün imparatorluğun beşte biri kadar nüfusa sahip bulunması, önemli ticaret ve ziraat etkinliklerini barındırması, Müslüman dünyasının en önemli medresesi konumundaki el-Ezher'den kaynaklanan dinsel ve kültürel

etkisi, ayrıca kutsal Mekke ve Medine'ye yapılacak hac yolculuklarının başlangıç noktası olması ..."¹⁹¹ Mısır'ı merkezi yönetimin gözünde dikkatli idare edilmesi gereken bir yer konumuna getirmiştir. Osmanlıların idari-mali-askeri yapılanmaya ayrı bir önem atfetmesi, devlet-toplum ilişkilerine de yansımış gözükmektedir.

112 numaralı şikayet defteri içinde Mısır beylerbeyine ve kadısına yazılmış yedi adet hüküm bulunmaktadır. 1727 yılına ait defterde yer alan şikayetlerin biri dışında tamamı arzuhal gönderme yolu ile yapılan başvurulardır. Bunda dönemin ulaşım koşullarının zorluğu, riskleri ve ulaşım maliyeti etkili olmuş olmalıdır. Defterde bulunan yedi kayıttan bir tanesi, şikayet olarak nitelendirilemeyecek ve verilmesi Divan'ın yetkisinde olan mürur tezkeresi talebidir. Mısır valisine hitaben yazılan bu emr-i alişanda, Mısır tarafından İstanbul'a gelecek olan kalyona herhangi biri tarafından müdahale edilmemesi için gümrük emininin ilamı gereğince gönderilmiştir.¹⁹² Aslında bu tür izin ve emir belgeleri genellikle mühimme defterlerine kaydedildiği halde, şikayet defterlerinde de bu tür kayıtlara rastlamak mümkündür. Mısır valisine hitaben yazılan diğer altı şikayet; vakıf tasarrufu¹⁹³, miras paylaşımı¹⁹⁴ ve hizmet hakkına yapılan müdahaleler¹⁹⁵ gibi çeşitli konularda yaşanan anlaşmazlıkların çözümünün Divan'da aranmasından başka bir şey değildir.

Bu belgeler arasında Mısır gibi uzak bir eyaletten güvenlik koşullarını ve yol masrafını göze alarak İstanbul'a bizzat gelen tek dava, haksız müdahaleden kaynaklanmaktadır.¹⁹⁶ 1727 yılı Eylül ayında (Evasıt-ı Muharrem 1140) Divan'ın gündemine konu olan dava, iki askeri

¹⁹¹ Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi*, Çeviren: Alp Tümertekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.19.

¹⁹² *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.47/1.

¹⁹³ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.119/1.

¹⁹⁴ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.167/3, s.225/33.

¹⁹⁵ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.220/3, s.303/4.

¹⁹⁶ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.338/3.

tarafından bizzat Divan'a gelerek yapılmıştır. Mısır'ın Mansure kazasına bağlı Mukane (?) köyünde bir mezranın tasarrufu berat-ı şerif ile Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet'e tevcih edilmiştir. Her ne kadar mutasarrıfların ikametleri hakkında net bir bilgi verilmemiş olsa da, mutasarrıfların en azından Mansure kazası sınırları içinde yaşıyor olması büyük olasılıktır. Ellerindeki berata rağmen Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet'in mezra üzerindeki haklarına ümeradan bazı kişiler ellerinde berat ve senet bulunmamasına rağmen müdahale etmektedirler. Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet ellerinde bulunan berat-ı cedit gereğince mezra üzerindeki tasarruf haklarına müdahale edilmemesi için kendilerine hükm-i hümayun verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Divan yetkilileri ise Mısır valisine ve Mansure kadısına gönderdikleri hükümde, mezranın berat-ı cedit gereğince Seyyid Ali ve Seyyid Ahmet'e zabt ettirilmesini buyurmuştur.

III.1.b. Yurtluk-Ocaklık, Hükümet Sancakları ve Şikayet Hakkı Kullanımı

Salyaneli eyaletlerde olduğu gibi, Anadolu'nun Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan eyaletlere bağlı bazı sancakların büyük bir kısmı idari örgütlenme biçimleri de klasik sancak örgütlenmesinden farklıydı. Bu sancakların idaresi bölgenin ileri gelen aşiret liderlerine irsi olarak tevcih edilen bir sisteme dayanıyordu. Yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak aşiret liderlerinin Osmanlı sultanları tarafından sancakbeyi olarak atandığı ve idarenin babadan oğla geçerek sürdürüldüğü bu yönetim birimlerinde, devletin toplum ile ne ölçüde uzlaşma sağlayabildiği, şikayet hakkı kullanımının yaygınlığı kapsamında değerlendirilecektir.

Bilindiği üzere Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdad, Tunus ve Şehr-i Zor eyaletlerinde dönem dönem sayıları değişmekle birlikte

mülkiyet olarak tevcih edilen birçok yurtluk-ocaklık ve hükümet bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bu eyaletlerden özellikle Diyarbakır, Erzurum, Kars ve Van eyaletlerinde bulunan sancakların büyük bir bölümü ve 1727 yılında Çıldır eyaletinin tamamı yurtluk-ocaklık ya da hükümet olarak bölgedeki ileri gelenlere/aşiret reislerine tevcih edilmiştir. Osmanlı sultanının otoritesini tanımaları, mali yükümlülüklerini yerine getirmeleri, savaş zamanlarında orduya istenen sayıda asker göndermeleri ve sınır güvenliğinin sağlanması şartı üzerinden yapılan karşılıklı anlaşma ile devlet, meşruiyetini uzun yıllar bu bölgelerde sürdürebilmiş ve Safevilerle olan mücadelesinde sınır güvenliğini sağlayabilmiştir. Buna karşılık *azl ü nasp* kabul etmeyen bu idari birimin yöneticileri, vergi toplama hakkını ellerinde bulunduruyorlardı. Yurtluk-ocaklık olarak idare edilen bölgelerden avarız, nüzul, sürsat, cizye, ispenç gibi örfi vergiler toplanıp doğrudan merkeze ya da merkezin belirlediği yerlere gönderilirken, hükümet olarak idare edilen bölgelerin bu tür gelirleri yine hükümet beyine bırakılmıştı.¹⁹⁸ Bölge idaresini nesilden nesile elinde bulunduran ve artık ürüne tek başına el koyma hakkına sahip olan bu aileler/aşiret aileleri, bölgede güçlü bir konum elde etmişlerdi. Fakat bu bölgeler merkezi otoriteden tamamen bağımsız da değillerdi. Mesela ocaklık statüsünde olan kimi sancaklar zaman zaman bu statüden çıkarılıp mukâtaa statüsüne sokulabiliyor¹⁹⁹ ya da sefere gitmeyen beylerin elinden sancakları alınıp başka birine tevcih edilebiliyordu.²⁰⁰ Fakat merkezi yönetim, idari açıdan bu sancaklarda hâkimiyet sağlasa da,

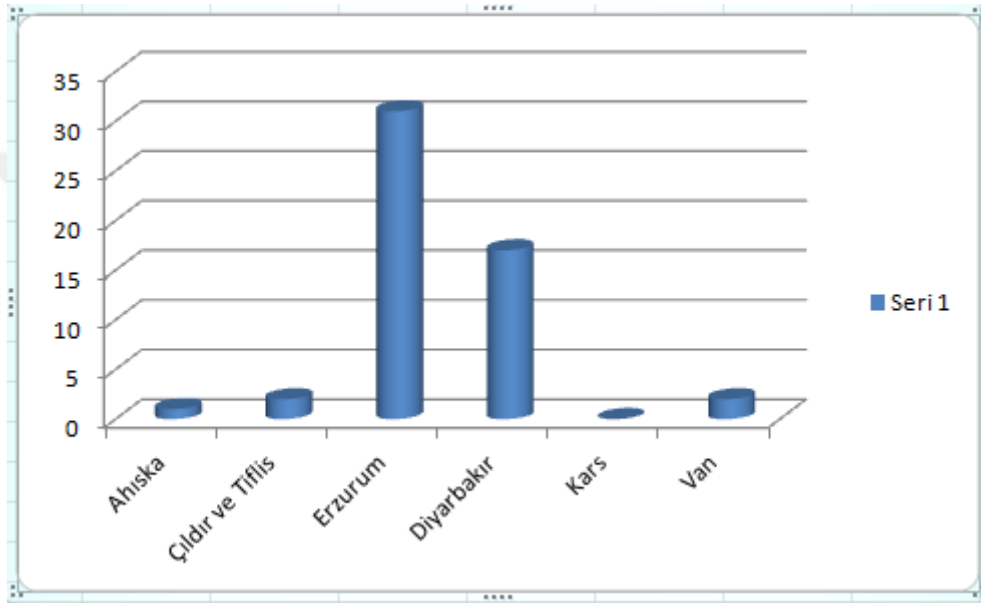
¹⁹⁷ Bu eyaletlere bağlı sancak listeleri için bakınız: Orhan Kılıç, “Ocaklık Sancaklarının Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 11, Sayı: 1, s.261.

¹⁹⁸ M. Ali Ünal’ın dikkat çektiği üzere beylere toprağın rakabesi değil sadece toprak üzerinde üretilen mahsulden vergi toplama hakkı verilmişti. “...Palu hâkimleri sancaklarındaki köy ve mezraları tam bir mülkiyet serbestisi içerisinde kullanamamaktadırlar. Meselâ herhangi bir arazinin gelirini vakfetmek istedikleri zaman Divân-ı Hümayun’dan ayrıca ‘Temliknâme’ istemektedirler”. M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III*, Ankara 1994, s.1082. 1071-1096.

¹⁹⁹ M. Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül, 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, C. X*, Ankara, 1986, s.2220.

²⁰⁰ Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletine ...”, s.2212.

devlet-toplum ilişkileri bağlamında yerel idarecilerin önüne geçememiş gibi gözükmektedir. Daha merkeziyetçi yapılanmanın görüldüğü bölgelerden, az ya da çok şikayet gelirken, buralardan gelmemesi bunun bir göstergesidir. Yapılan çalışmada 1727 yılına ait 112 numaralı şikayet defterinde yer alan hükümler eyaletlere göre kategorize edildiğinde Anadolu'nun doğu bölgelerinden gelen şikayet sayısının son derece düşük olması; salyaneli eyaletler örneğinde olduğu gibi, mesafenin yanı sıra yönetim biçimi ile açıklanabilir.

Grafik 3: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Doğu Eyaletlerden Gelen Şikayetler

Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars, Çıldır ve Ahıska'nın içinde yer aldığı doğu eyaletlerinden gelen şikayet sayısı; 1686 adet kayıt içerisinde sadece 53 tanedir. İçerisinde hem klasik sancak hem de yurtluk-ocaklık, hükümet sancakları barındıran bu eyaletlerden gelen şikayet başvurularına bakıldığında; klasik sancak statüsünde tevcih edilen sancaklarda yaşayan bireylerin şikayet hakkı kullanımının, hükümet ve yurtluk-ocaklık statüsünde tevcih edilen sancaklarda yaşayan bireylerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Klasik sancak statüsünde olan, merkezden atanan sancakbeylerinin yönetimindeki bölgelerde ya da miri mukâtaaya dönüştürülerek tevcih edilen sancaklarda ikamet eden bireylerden gelen şikayet sayısı 48 iken, yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak bölgenin ileri gelenlerine ya da aşiret

liderlerine tevcih edilen sancaklardan Divan-ı Hümayun'a yalnızca 5 adet başvuru yapılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan eyaletlerden diğer eyaletlere nazaran daha az şikayet geldiği gibi; bu eyalet içinde farklı uygulamalarla tevcih edilen sancaklar arasında da sayısal açıdan ciddi bir uçurum mevcuttur. Yukarıdaki grafikte görüleceği üzere Erzurum eyaletinden 31, Diyarbakır eyaletinden 17 adet şikayet geldiği tespit edilmiştir. Diğer eyaletlerden yapılan başvuru sayısı ise 5'i geçmemektedir. Van eyaleti sınırları içinden gelen 2 adet şikayet olmasına rağmen Kars eyaletinden gelen herhangi bir şikayet kaydına rastlanmamıştır. Çıldır ve Tiflis mutasarrıfı olan İshak paşaya hitaben yazılan 2 adet adet emr-i şerif ve Şavşat kadısına ve Ahıska mütesellimine hitaben yazılan 1 adet hüküm bulunmaktadır.

Hükümet üzere idare edilen sancaklarda tımar sisteminin uygulanmaması, yani bu bölgelerde irili ufaklı dirlik sahiplerinin bulunmaması ve buradaki örfi ve şer'i vergileri toplama yetkisinin hükümet yöneticisine bırakılması, örf mensupları arasında yetki çatışmasından doğabilecek anlaşmazlıkların da önüne geçmiş gibi görünmektedir. Bu durum; klasik sancaklarda her düzeyde yetki kullanan yöneticiler arasında yaşanan anlaşmazlıkların, Divan-ı Hümayuna yansıma oranının yüksekliği gözönünde bulundurulduğunda, hükümet üzere, hatta yurtluk-ocaklık üzere idare edilen bölgelerden neden bu tarz şikayetlerin defterlere yansımadığını açıklar niteliktedir. Elbetteki bu, bu bölgelerdeki üst düzey yönetici ile onun emri altında çalışan kişiler arasında, çatışma yaşanmadığı anlamına gelmez. Ancak, bu bölgelerden merkeze ulaşan yetki çatışmalarına dair verilere şikayet defterlerinde ya hiç rastlanmaz ya da başvurular son derece düşük düzeyde kalır.

Ast-üst ilişkisi içinde yetki kullananlara ilişkin şikayet gelmemesinden daha da önemlisi; yöneticilerin zulmünden yakınan ve şikayet hakkının esas sahibi olan reayadan Divan'a yansımış şikayetlerin yok denecek kadar olmasının sebebi sorgulanmalıdır. Bilindiği gibi, hükümet statüsünde yönetilen sancakların idaresi aşiret liderlerine bırakılmış olsa da, bu

sancakların kazalarına atanan kadılar devletin bu bölgelerdeki temsilcileridir. 112 numaralı defterde, reayaya yapılan herhangi bir haksızlık durumunda konuyu merkeze iletmekle yükümlü olan kadılar tarafından da gönderilen herhangi bir şikayete rastlanmamıştır. Elbette şikayet olmaması, bu sancaklarda sorunların yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat bu şikayetlerin bölgedeki güçlü idareciyi geçip merkeze ulaşamadığı da ihtimaller arasındadır. Genellikle aşiret yapılanmasının görüldüğü bu coğrafyanın insanları, kendilerine tanınan şikayet hakkından haberdar olsalar bile, idareciye karşı bu hakkı kullanmanın sonuçlarını göze alamamış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Kişiler arası yaşanan anlaşmazlıklarda ise kadı mahkemesine başvurmanın yanı sıra sorunların aşiret liderlerinin huzurunda çözülmüş olduğu düşünülebilir. Elbette veriler çoğaltıldığında ve diğer şikayet defterleri incelendiğinde bu sayılarda değişim olması muhtemeldir. Fakat gerek uzaklık, gerek coğrafi koşullar ve İstanbul'a ulaşım maliyetleri göz önünde tutulduğunda yine de bu bölgelerden bu denli az şikayet gelmesinin ardında yatan etmenlerden biri de bölgede güçlü konumda olan yöneticilerin sorunlara çözüm bulması ya da sorunların merkeze yansımalarını engellemesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars ve Çıldır ve Ahıska eyaletlerinden gelen şikayetler sayısal bakımından değerlendirildiğinde veriler bu tezi destekler niteliktedir. Örneğin 112 numaralı şikayet defterine yansıyan başvurular incelendiğinde, şikayet sahiplerinin; Amid kazasında yaşayan bir askeri,²⁰¹ yine Amid kazasına bağlı bir köyün ahalisi,²⁰² Diyarbakır mutasarrıfı vezir İbrahim Paşa,²⁰³ Çemişgezek sancağının Kızucan kazasında ikamet eden bir zımmi,²⁰⁴ İstanbul ve tevabi' Ermeni Patriği,²⁰⁵ Piskopos olan rahip²⁰⁶ ve Çemişgezek

²⁰¹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.140/3.

²⁰² A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.154/4.

²⁰³ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.452/2.

²⁰⁴ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.383/3.

²⁰⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.464/1.

kadısı²⁰⁷ olduğu görülmektedir. Diyarbakır mutasarrıfı vezir İbrahim Paşa'nın ve Ermeni Patriği'nin yaşadıkları yer hakkında belgelerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat sorunu çözmesi ile mükellef kılınan yetkililer, Diyarbakır eyaleti dâhilindeki devlet temsilcileridir. Diyarbakır eyaletinde hükümet statüsünde olan sancaktan gelen şikayet; reaya tarafından değil, askeriler arasında yaşanan anlaşmazlık sonucunda şikayet defterine yansımıştır. Bu belgenin örnek niteliği taşımasının sebebi; on sekizinci yüzyılda yaygınlaşan yetki devrinden kaynaklanmış olmasıdır.

Diyarbakır eyaletine bağlı hükümet statüsünde idare edilen Eğil sancağından Haziran 1727 (Evahir-i Şevval 1139)'de Divan'da görüşülerek kayda geçirilen şikayetin sahibi, eski Eğil sancağı murasarrıfı Seyyid Hüseyin'dir. Seyid Hüseyin'in arzuhal göndererek ilettiği davasının konusu ise yetki çatışmasından kaynaklanan bir alacak meselesidir. Seyyid Hüseyin, birkaç senedir İran seferinde olması sebebiyle kendisine tevcih edilen 1138/1726 yılına ait örfi ve şer'i vergileri toplayamamıştır. Bir sonraki yıl ise, vergi toplama hakkı İbrahim Bey'e tevcih edilmiştir. İbrahim Bey ise bu vergi toplama işini sancakta yaşayan bazı kişilere devretmiştir. Bu kişiler de hem İbrahim Bey'in, hem de Seyyid Hüseyin'in tahvili tarihine düşen vergileri toplayarak Seyyid Hüseyin'in zarara uğramasına sebep olmuştur. Yani Seyyid Hüseyin devlete karşı sefer yükümlülüğünü yerine getirirken zarara uğramıştır. Gelir kaybı yaşayan Seyyid Hüseyin durumu bir arzuhalle Divan'a bildirmiş ve İbrahim Bey'den kendisine ait olan gelirleri alabilmek için konuyla ilgili bir emr-i şerif talebinde bulunmuştur. Divan ise Diyarbakır ve Amid monlasına ve Eğil kadısına hitaben gönderdiği hükümde; 1726 yılı gelirlerinin İbrahim Bey'in tasarrufunda olmadığını ve davanın mahkeme yoluyla çözülmesini emretmiştir.²⁰⁸ Aslında gönderilen hüküm davayı çözüme kavuşturmamıştır.

²⁰⁶ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.527/2.

²⁰⁷ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.529/1.

²⁰⁸ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.97/2.

Gerekli olan kayıtları sorumlu kadıya ileterek davanın kadı huzurunda görülmesini emretmiştir. Bu noktada Divan-ı Hümayun'un son karar mercii olup olmadığı tartışmaya açıktır.

Diyarbakır eyaleti sınırları dâhilinde hem klasik sancak statüsünde, hem de yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak idare edilen sancaklar bulunmaktadır. 112 numaralı şikayet defterine yansıdığı kadarıyla Diyarbakır eyaletine bağlı klasik sancaklardan 16 adet şikayet başvurusu yapılırken, Eğil sancağından gelen şikayet dışında, hükümet ve yurtluk-ocaklık olarak tevcih edilen sancaklarda yaşayan bireylerden hiçbir başvuru olmadığı tespit edilmiştir. Bu analiz sonuçları, özellikle hükümet olarak yönetilen sancaklarda Osmanlı sultanının görünürlüğünün hangi boyutlarda gerçekleştiği sorusu, yeniden ele alınmalıdır. Yani klasik tımar sisteminin uygulandığı bölgelerde, merkezden atanan yöneticilerden ve sancak içinde ikamet eden bireylerden gelen şikayetlerin çoğunlukta olduğu göz önünde bulundurulduğunda; gerek halk nezdinde gerekse alt düzey yöneticiler nezdinde, hükümet tipi sancaklarda sorunların olabildiğince kendi içlerinde çözüme kavuşturdukları düşünülebilir. Elbette bu varsayım daha çok verinin açığa çıkarılmasıyla netlik kazanacaktır. Fakat 112 numaralı defter içinde yer alan şikayet dağılımı bize; sorunların merkeze yansıma oranının minimum düzeyde kaldığını göstermektedir.

Diyarbakır eyaletinde olduğu gibi Erzurum eyaletinde de birçok sancak, yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak tevcih edilmiştir. Erzurum eyaleti sınırları dâhilinde bulunan çeşitli sancaklarda Divan'a 31 adet şikayet başvurusu yapıldığı tespit edilmiştir. Bu başvurular arasında Karahisar-Şarki sancağından yapılan başvurular çoğunlukta'dır.²⁰⁹ Yapılan şikayetler sonucunda, Karahisar-ı Şarki mütesellimine, kadısına ve sancağa bağlı kaza kadılarına hitaben hükümler gönderilmiştir. Erzurum eyaleti sınırları içinde bulunan şer'i ve örfi yetkililere hitaben gönderilen 31 adet hükmün konusu; çeşitli bölgelerden farklı idarecilerin ahaliyi

²⁰⁹ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.42/2, s.51/3, s.86/2, s.129/3, s.133/2, s.196/2, s.254/1, s.409/3, s.467/3, s.534/2.

fuzuli akçe talebiyle rencide etmeleri,²¹⁰ askeriler arasında yaşanan yetki çatışmaları,²¹¹ tekaliflerin paylaşımı hususunda mükellefler arasında yaşanan anlaşmazlıklar,²¹² alacak,²¹³ miras paylaşımı,²¹⁴ gasp,²¹⁵ hudut üzerine yaşanan anlaşmazlıklar²¹⁶ gibi her bölgeye has şikayetler yer almaktadır.

Erzurum eyaleti dâhilinde yurtluk-ocaklık statüsünde olan Malazgird ve Kiği sancağından gelen 2 şikayet tespit edilmiştir. Bu şikayetlerden birinin reaya tarafından yapılmış olması, nadiren de olsa reayanın güçlü konumdaki idarecileri aşarak Divan'a ulaşabildiklerinin göstergesidir.

1727 Haziranında (Evail-i Zilkade 1139) Malazgird sancağına bağlı köy sakinlerinin bizzat gelerek Divan-ı Hümayun'a yaptıkları şikayetin konusu; Van valileri ve mütesellimlerinin zulümleri hakkındadır. Bunların yaşadıkları köy Malazgird sancağı dâhilinde olup, üzerlerine düşen vergileri idarecilere ödedikleri halde, Van valileri ve mütesellimleri köyün Van eyaletine bağlı olduğunu iddia ederek, köylüleri vergi talebiyle rencide etmişlerdir. Defter eminine havale edilen davada köyün bağlı bulunduğu sancak, defterhanede saklanan mufassal kayıtlarından kontrol edildikten sonra, köyün Malazgird sancağına bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple, tekalif ve avarız vergilerinin Erzurum valilerine ait olduğu ortaya çıkmıştır. Durum; Erzurum valisi ile Erzurum ve Malazgird kadılarına gönderilen bir hükümle bildirilmiş ve reayanın fuzuli akçe talebiyle rencide edilmemesinin önüne geçilmesi tembihlenmiştir. Yine Erzurum eyaletine bağlı yurtluk-

²¹⁰ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.42/2, s.71/1, s.77/4, s.86/2, s.180/3, s.409/3, s.534/2.

²¹¹ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.56/1, s.129/3, s.149/2, s.196/2, s.254/1, s.395/2, s.522/2, s.542/2.

²¹² *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.244/2.

²¹³ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.70/1.

²¹⁴ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.26/2, s.133/2, s.440/2.

²¹⁵ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.3/2, s.337/2, s.553/3.

²¹⁶ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.396/3, s.409/4.

ocaklık olarak tevcih edilen Kiği sancağından gelen şikayet ise yetki çatışması ile ilgili olup kayıtlara geçirilmiştir.²¹⁷

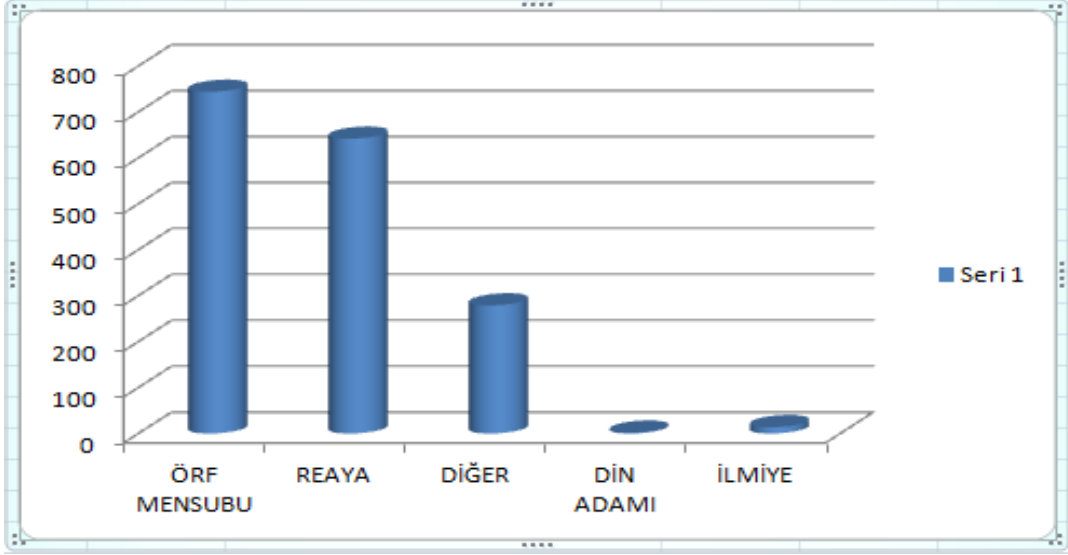
Sonuç olarak bu çalışmaya başlarken Divan-ı Hümayun'a yapılan şikayet başvurularının imparatorluk coğrafyasındaki yoğunluğu tespit edilmek istenmiştir. Şikayetlerin bazı bölgelerde yoğunlaştığı fark edilince, diğer bölgelerden neden şikayet gelmediği sorusu akla ilk gelen soru olmuştur. Şikayet hakkı kullanımının merkezden uzaklaştıkça azaldığı görünen bir gerçektir. Yukarıda da örneklerle açıklandığı üzere, devletin bu bölgelerde görünürlüğü merkeze daha yakın ve kurumsal anlamda daha iyi örgütlenmiş bölgelere oranla daha düşüktür. Bu bölgelerde Sultanın meşrutî varlığı kabul görse de, toplumun şikayet hakkı yolunu sıklıkla kullanacak motivasyona sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple ampirik veriler göz önünde tutulduğunda, idari uygulamanın farklılaştığı merkezden uzak bölgelerde devlet-toplum ilişkisinde bağların daha zayıf olduğu söylenebilir.

III.2. ŞİKAYET EDİLENLER VE EDENLER

III.2.a. Şikayet Edilenler

Bu bölüme kadar ağırlıklı olarak şikayet hakkını kullanan bireylerin yaşadıkları coğrafya üzerinde durulmuştur. Elbette dönemin koşullarını ve devlet-toplum ilişkisini anlamak/anlamlandırabilmek için şikayet edenler ve edilenlerin sınıfsal kimlikleri üzerinde de durmak gerekir. Toplum içinde yaşanan anlaşmazlıklarda daha çok hangi zümrenin davranışlarının şikayete sebep olduğu sorgulandığında aşağıdaki grafikte yer alan veriler ortaya çıkmıştır.

²¹⁷ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.328/3.

Grafik 4: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Statülerine Göre Şikayet Edilenler

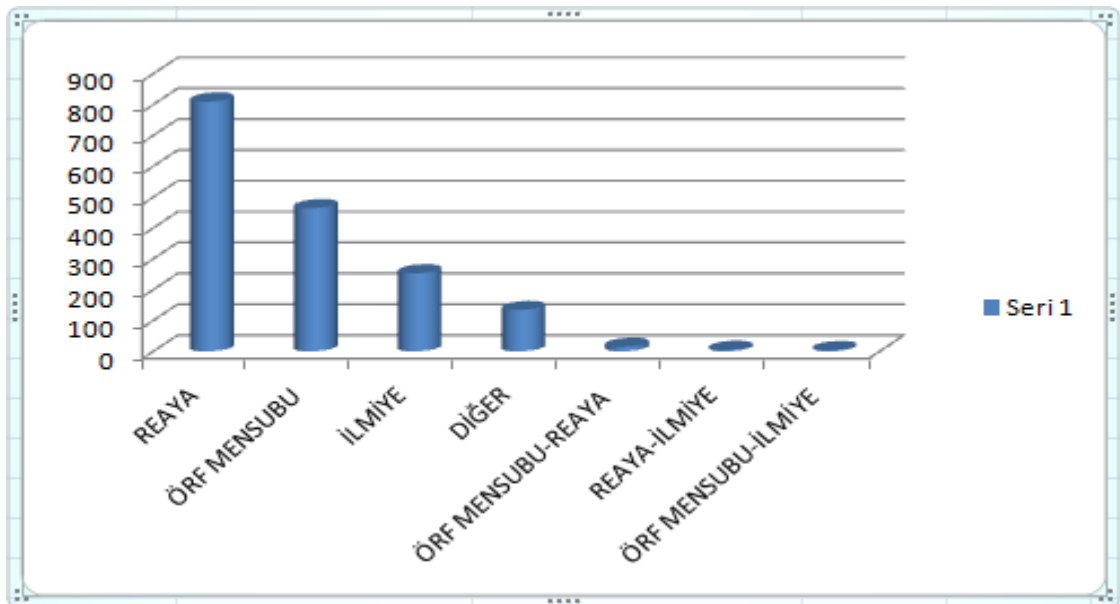
Yukarıdaki grafikte görüleceği üzere şikayet edilenler üç zümreye ayrılmaktadır; reaya, askeri sınıfı oluşturan örf ve ilmiye mensupları ile din görevlileri. “Örf mensubu” olarak nitelendirilen grupta, elinde beratı olan *mütesellim*, *mültezim*, *sipahi*, *zeamet sahibi*, *voyvoda*, *mütevelli* gibi her türden askeri-idari ve mali yönetici yer almaktadır. Reaya olarak nitelendirilenler; belgelerde *kimesne*, *reaya*, *ahaliden kimesneler* olarak tanımlanan, belgelerde isminin arkasından herhangi bir dua cümlesi gelmemiş olan Müslim ya da gayr-i Müslim kişilerdir. “Diğer” olarak nitelendirilen grupta ise; belgelerde daha çok “... *âherden kimesne*” tanımlanan ve hangi sınıfa dahil olduğu belirlenemeyen kişilerin yanı sıra *seyyid* statüsünde olup, askeri mi reaya mı olduğu tartışmalı olan bireyler yer almaktadır.

Din adamı statüsünde olan kişiler ise gayri-müslim din adamlarıdır. Son olarak düşük miktarda olsa da kadı ve naiblerin de şikayet edilen taraf olunduğu görülmektedir. 1686 hüküm içinde 761 başvuru, çeşitli düzeydeki askeri sınıf mensupları hakkında yapılan şikayetlerdir. Bunun içerisinde 747’si örf görevlileri ile, 14’ü de adaleti sağlamakla görevli olan kadı ve naibler ile ilgili şikayetlerdir. Veriler içinde örf mensuplarının, yani askeri-idari yetkililerin ilk sırada gelmesinde, gerek kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıkların Divan’a intikal etmesi, gerekse reayanın uğradığı zulm karşısında yöneticilere karşı padişahın

adaletine sığınmaları etkili olmuştur. Reayanın, nüfuslarına oranla daha az şikayet edilen taraf olması ise; kişilerin daha çok kendi aralarında yaşadıkları ihtilaflar karşısında kadı mahkemelerine müracaat etmelerinden, ancak dava çözümsüz bir hal aldığına ya da mahallinde görülmesi mümkün olmadığı durumlarda Divan'a başvurmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Kadılar ve naibler hakkında yapılan şikayetler ise çoğunlukla kadının mütegalibeden olduğu ya da yerel eşraf ve ayanla iş birliği içine girerek reayaya zulm etmeleri hususundadır.

III.2.b. Şikayet Edenler

Ekseriyetle bir çok insanın zihninde bu şikayet hakkı kullanımının, sıradan bireylerden ziyade toplumun elit kesimi arasında daha yaygın olduğu kanaati hâkimdir. Fakat aşağıdaki grafikte de göreceğiniz üzere; şikayet hakkını kullanan reayanın oranı askerilere göre daha fazladır. Yapılan incelemede toplumun her kesiminden, reaya, askeri veya ilmiye sınıfından kişilerin, Müslim, gayr-i Müslimlerin, kadın ya da erkek teb'adan köylü ya da kentlilerin gerek arzuhal göndererek gerekse bizzat Divan-ı Hümayun'a gelerek şikayet hakkını kullandıkları tespit edilmiştir.

Grafik 5: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Statülerine Göre Şikayet Hakkını Kullanan Kişiler

Grafikte görüldüğü üzere şikayet hakkının kullanımı üç zümre üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Reaya kategorisi; belgelerde isminden önce ya da sonra herhangi bir unvan ve dua almamış kişilerin oluşturduğu gruptur. Grafiğe baktığımızda şikayet hakkı kullanımında reaya zümresinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Osmanlı toplumunda askeri sınıfta yer alanların sayısının, reaya nüfusuna olan oranı düşünüldüğünde, bu durum oldukça normaldir. Reaya taifesinden kentte ya da kırsalda yaşayan birçok kadın ve erkek bireylerin gerek arzuhal göndererek, gerekse bizzat İstanbul'a gelerek şikayet hakkını kullandıkları tespit edilmiştir. Kendisine tanınan şikayet hakkının farkında olan reaya hem kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklara çözüm bulamadıklarında hem de yöneticilerin zulmü ya da haksızlıkları karşısında Divan'a başvuru haklarını kullanmışlardır.

Yukarıdaki grafikte dikkati çeken belki de en önemli husus; ister ilmiyeden ister örfiyeden olsun, taşradaki yöneticilerin, bazı durumları merkeze iletme noktasında reaya ile birlikte hareket etmiş olmalarıdır. Örf mensupları ile reayayı ortak paydada buluşturan hususlar, genellikle yine bir örf mensubunun zulmü karşısında birlikte hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Kastamonu sancağına bağlı Sart kazası sakinlerinden olan Sipahiyan mütekâidlerinden Ömer ve ahaliden bazı kişilerin 1727 (Evasıt-ı Zilkade 1139)'de Divan-ı Hümayun'a gelerek yaptıkları şikayetin konusu; Sart kazası ve beş kazanın kethüdayeri olan İbrahim'in zalim ve mütegalibeden olduğu ve kanuna dışı vergi topladığı ile ilgilidir.²¹⁸ Bu şikayeti reaya ile örf mensubu bir emekli sipahinin bir arada yapması, İbrahim'in zulmünden her iki tarafın da şikayetçi olduğunun göstergesidir. Belki de Sartlılar, mütekaid bir sipahinin desteğini alarak, bir yandan bilmedikleri bir camiada davalarının zaman kaybetmeden dinlenmesini sağlayacak birinin rehberliğini elde etmiş oluyorlardı, diğer yandan da sipahinin desteği ile davayı kazanmayı hedeflemişlerdi. Bu şekilde örf mensupları

²¹⁸ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.162/1.

ile reayanın aynı konudan muzdarip oldukları ve birlikte merkeze başvurdukları şikayetlere dair pek çok örnek bulunmaktadır.²¹⁹

Diğer taraftan devletin taşradaki temsilcisi olan kadı ve naibler, reayanın şikayet hakkını kullanmasında aracı rol oynadıkları için grafikte yer almaları olağandır. Fakat burada dikkate değer nokta, tıpkı reaya-örf mensubu işbirliğinde olduğu gibi reaya ve ilmiye mensuplarının şikayetçi oldukları konuları, birlikte Divan'a taşımalarıdır. Örneğin Abdülkerim Efendi ve Mahmut Ağa'nın dışında kazanın imamı, hatipleri ile ahali birlik olup Divan'a gitmişlerdir. Kaza işleri için vekil tayin ettikleri kişilerin işlerine müdahale edilmemesi için emr-i şerif ricasında bulunmuşlardır.²²⁰ Bu belgede şikayet hakkı kullanımının farklı zümrelerden bireyleri bir araya getirmesi ve bu kadar kalabalık bir grubun Divan'a gitmesi dikkat çekicidir. Muhtemelen kendi iradelerinin çiğnenmesinden rahatsız olan kişiler, ortak çıkarlar etrafında bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Bu durum bize; zulm gören bireylerin tamamen savunmasız olmadıklarının, güçlü kişiler karşısında bir araya gelip örgütlenerek kendilerini koruma çabasında olduklarının göstergesidir.

Yukarıdaki grafikte şikayet mekanizmasını kullanan diğer zümre örf mensuplarıdır. Onların bu konudaki tavırları, reyanıkinden biraz farklıdır. Onlar; daha çok, yine kendi zümreleri içinden olan kişilerin çeşitli müdahalelerine kaldıkları için özlük haklarını korumak amacıyla, Divan'a başvurmuşlardır.²²¹

Üçüncü sırada yer alan ilmiye mensuplarının şikayetleri ise genellikle reaya adına Divan'a yapılmış başvurulardır. Devletin taşradaki temsilcisi olan ve doğrudan Divan'la yazışma hakkına sahip olan kadılar ve naibler, çözüme kavuşturamadıkları davaları ya da

²¹⁹ Lefkoşa'nın Geylan kazasına bağlı bir köyün sipahileri, bölükbaşları ve ahalilerinin başvurusu (*A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.345/1) ya da Sivasili kaza subaşı ile ahalinin şikayetleri (*A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s. 432/3), bu konuda verilebilecek örneklerdendir.

²²⁰ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.9/3.

²²¹ Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı ...", s.193.

askerilerin reaya yaptıkları zulümleri Divan-ı Hümayun'a mektup göndererek bildirmişlerdir. Aslında ilmiye mensuplarının şikayetleri gibi görülen bu grafik; reayanın, kadı veya naib aracılığı ile Divan'a ulaştığının göstergesidir. Reaya; bir yandan zaman ve maliyet hesabını gözeterek kadı efendilerin aracılığını tercih ediyor olmalıydı, diğer yandan da davalarının merkez tarafından dikkate alınmasında kadıların desteğini almış olmak, muhtemelen onları bir nebze de olsa rahatlatıyordu. Bunun dışında kadıların kamu düzenini derinden etkileyen eşkıya saldırıları gibi durumları merkeze bildirmeleri gerektiği için şikayet defterlerinde buna dair kayıtlara rastlamak pekala mümkündür.

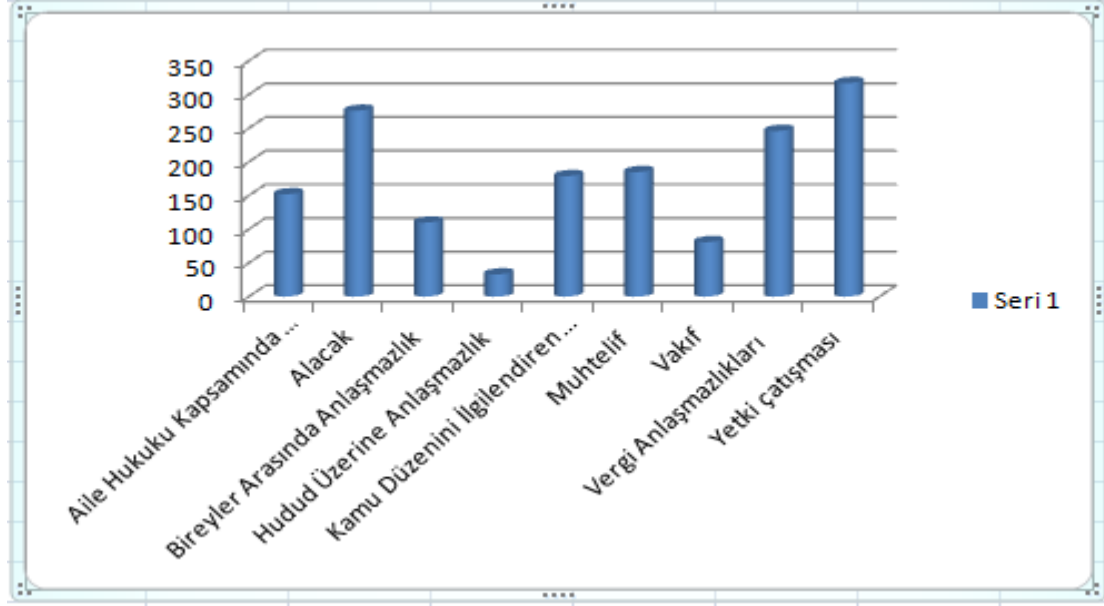
Grafikte "diğer" başlığı altında topladığımız veriler ise, seyyidlerin şikayetlerini içermektedir. Seyyidlerin vergi mükellefi olup olmadıkları tartışmalı bir konu olmasından dolayı ayrı bir kategoriye konulmuştur.

Hangi zümreden olursa olsun, erken modern Osmanlı toplumunda Divan'a yapılan başvuruların, hangi konularda yoğunlaştığını tespit etmek, Osmanlı sultanı ile teb'ası arasında var olduğu düşünölem ve itaat-emanet ilişkisine dayanan mutabakatın işlerliğini anlamak ve anlamlandırmak adına önemlidir.

III.3. ŞİKAYETE SEBEP OLAN ANLAŞMAZLIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmaya başladığımda zihnimi meşgul eden sorulardan biri; sorunların neden kadı mahkemesinde çözülemediği ve ne tür davaların Divan-ı Hümayun'a yansıdığı meselesi idi. Şikayet kayıtlarını çözümlenmeye başladığımda ise, oldukça çeşitli konular hakkında, farklı zümrelerden kadın-erkek bireylerin şikayet hakkını kullandıklarını fark ettim. Bu kısımda; birtakım anlaşmazlıkların neden Divan-ı Hümayun'a taşındığı detaylı biçimde ele alınacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu çalışma tek bir şikayet defterinin verilerine

dayanan bir araştırmadır. Defterler çoğaldığında ve veriler artırıldığında şikayet konularının oranı değişebilir. Fakat şikayet defteri üzerinden yapılan diğer çalışmalarda da²²² şikayet konularının ve oranlarının büyük farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir.

Grafik 6: 112 Numaralı Şikayet Defterinde Yer Alan Şikayetlerin Konu Dağılımı

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere, Divan'a yansıyan şikayetlerin çoğunluğu ekonomik temellidir ve bunda dönemin koşulları etkili olmuş olmalıdır. Örf mensupları arasında yaşanan yetki çatışmalarının ilk sırada yer alması; on sekizinci yüzyılda vekâleten yönetimin yaygınlaşmasına, bu sebeple yetki zincirinin uzamasına ve tasarruf hakkı üzerinde birçok anlaşmazlığın çıkmasına dayanmaktadır. İleride detayları ile ele alınacak olan bu tür şikâyetlerde Divan'a başvurulmasının farklı gerekçeleri olduğu tespit edilmiştir.

İkinci sırada yer alan alacak davalarının Divan'ın gündemine taşınmasının nedeni, büyük ölçüde davacının alacağını tahsil edememesinden kaynaklanmaktadır. Alacak tahsilinin gerçekleşmemesinde ise borçlu ve alacaklı arasındaki güç dengesinin farklı olmasının yanı

²²² Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı...*; S. Okur Gümrükçüoğlu, *Şikayet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ...*

sıra, genellikle borçluların firar etmesi söz konusudur. Bu tür konularda davacıların merkezden talebi ise; firarilerin buldukları mahalde yakalanarak, alacaklarının kadı huzurunda tahsil edilmesidir. Bu güç dengesi dışında da çeşitli sebeplere dayanan borç-alacak ilişkisi üzerinden yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesinde Divan'ın konuya dâhil edildiği görülmektedir. Örneğin Haziran 1727 (Evahir-i Şevval 1139)'de Mihaliç kazasında yaşayan iki zımmi; Mihaliç voyvodası ve kardeşi zimmetinde kalan alacaklarını iki yıldır talep ettiklerini fakat tahsil edemediklerini bildirmişlerdir. Alacaklı olduklarını ellerinde bulundurdukları temessükle kanıtlayabilen davacılar, voyvoda ve kardeşinin Divan'a çağrılmasını talep ederler. Yetkililer ise; davanın Divan yerine mahallinde görüşülmesi için Mihaliç kadısına emr-i şerif göndermiştir.²²³ Bu davanın neden merkeze taşındığı ortadadır. Beratlı bir yönetici karşısında mağdur duruma düşen reaya, mahallinde davasına çözüm bulamadığı için iki yılın sonunda, alacağını tahsil edebilme umuduyla İstanbul'un yolunu tutmuştur. Voyvodanın Divan'a çağrılmasını talep etmesi ise, davanın bu huzurda çözüme kavuşturulabileceğine inandığının bir göstergesi olsa gerek.

Üçüncü sırada ise vergi anlaşmazlıklarının bulunmasında en önemli etken, reyanın yöneticilerin kanun dışı vergi talepleri ile baş edemediği ve bunu merkeze taşıma istemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda Divan'a başvuruda bulunulması, teoride var olan itaat-emanet ilişkisinin pratik hayatta da uygulandığının bir göstergesidir. Ayrıca on sekizinci yüzyılda devletin taşrada gücünü yitirdiği tezinin, her zümreden yöneticinin zulmü karşısında, reyanın merkezi yönetimin adaletine güvenerek veya pratikte sorunlara çözüm getirebileceği inancıyla yaptığı başvurular göz önünde tutularak sorgulanması gerekmektedir. Çünkü reyanın gerek Dergâh-ı mualla müteferrikaları,²²⁴ yeniçeri serdari,²²⁵ mütesellim ve

²²³ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.100/3.

²²⁴ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.198/2.

²²⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.24/5.

gerekse voyvoda gibi her kademedeki yönetici hakkında şikayette bulunabilmesi, merkezi yönetimin toplumun nazarında görünür oluşunun, bir anlamda reayanın koruyucusu olduğunun göstergesidir.

Dördüncü sırada yer alan ve muhtelif konuları kapsayan şikayetler ise; vergi toplayıcıları ve reaya arasında mahsulün pazara taşınması üzerine yaşanan anlaşmazlıklar,²²⁶ halkın ya da bireyin borçlarının taksitlendirilmesi,²²⁷ davanın başka kadılıkta görülmesi talebi,²²⁸ reayanın yeniden iskân ettirilmesi,²²⁹ vekil olarak tayin edilen kişilere müdahale edilmemesi,²³⁰ akarsu üzerine reaya arasında yaşanan anlaşmazlıklardır.²³¹ Ayrıca çeşitli sebeplerle okunamayan belgeler de bu kategoride yer almaktadır.

Kamu düzenini ilgilendiren davaların, merkeze yansması son derece doğal iken, aile hukukunu ilgilendiren, geneli miras davalarını içeren,²³² ama kimi zaman da bir nikâh akdi²³³ gibi Divan'a gitmeden de mahallinde halledilebilecek olan davaların da, nadir de olsa, merkeze yansıdığı görülmektedir. Ancak bundan ziyade, devletin/sultanın meşruiyetini/görünürlüğünü sorgulamak adına hem yöneticilerin kendi arasındaki anlaşmazlıklara hem de reayanın taşrada devleti temsil eden yöneticilerle yaşadığı çatışmalara biraz daha yakından bakmak gerekir.

²²⁶ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.35/4, s.349/1, s.351/1, s.452/3, s.565/1, s.497/2, s.503/5, s.532/4.

²²⁷ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.8/3, s.33/3, s.44/3, s.94/2, s.152/1, s.185/3, s.252/2, s.517/1.

²²⁸ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.52/1, s.93/2.

²²⁹ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.52/4, s.126/1, s.160/2, s.288/1, s.334/3, s.343/2, s.462/3, s.467/2, s.483/4.

²³⁰ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.166/2, s.170/3, s.203/1, s.220/1, s.259/2, s.262/3/4, s.279/3, s.294/1/2, s.303/1, s.324/3, s.446/3.

²³¹ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.345/1.

²³² *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.3/1, s. 34/1, s.42/3, s.80/1, s.94/3, s.120/4, s.130/2.

²³³ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.38/3, s.151/3, s.181/3.

III.3.a. Yöneticiler Arasında Yaşanan Yetki Çatışmaları

Osmanlı toplumunda padişah tarafından bir kamu hizmeti ile görevlendirilen ve eline berat verilen her düzeyde yönetici askeri sınıfa dahildi. Askeri sınıf olarak nitelendirilen yöneticiler ise, kendi içinde belirli bir hiyerarşiye sahipti. Örneğin, askeri sınıfın örf zümresine ait olanlar; beylerbeyine karşı sorumlu olan sancakbeylerinden, sancakbeyine karşı sorumlu olan sipahilere kadar irili ufaklı rütbedeki askeri-idari yöneticiler, taşradaki yönetim zincirinin halkalarını oluşturuyorlardı. Bu halkada yer alan askeriler zaman zaman kendi düzeylerindeki yöneticilerle, zaman zaman da daha üst düzeyde bulunan askerilerle, yetki alanlarına yapılan müdahaleden muzdarip olup İstanbul'un yolunu tutuyorlardı. Fakat şikayet hakkı kullanılarak Divan-ı Hümayun'a yapılan başvurular içinden, askeriler arasında yaşanan yetki çatışmalarının şikayet olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmaya açık bir konudur. Çünkü Hülya Taş askerilerin Divan'a yaptıkları başvuruların "*özlük hakları*"²³⁴ statüsünde değerlendirilebileceğine ve bu hakkın reayaya tanınan şikayet hakkından ayrı tutulması gerektiğine dikkat çekmektedir. Özlük hakları kapsamında askerilere "tevcih" ve "havale" edilen bu hak, onların yetkileri kapsamındadır.²³⁵ Bu sebeple beratlılar arasında yaşanan ve Divan-ı Hümayun'un gündemine taşınan yetki çatışması davaları, devlet tarafından askerilere tevcih edilen tasarruf hakkının korunmaya çalışılmasından ibarettir. Ayrıca yaşanan bu çatışmaların çözüme kavuşturulabileceği tek yer, Divan-ı Hümayun'dur. Bu sebeple 112 numaralı şikayet defteri içinde, ehl-i örf taifesinden çeşitli statüde askeri yetkilinin tasarruf haklarını korumak adına yaptığı 216 adet şikayet Divan'ın gündemine konu olmuştur. Fakat burada cevaplanması gereken önemli soru, bu çatışmalara neden olan faktörlerdir.

²³⁴ Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı ...", s.193.

²³⁵ Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı ...", s.193.

III.3.a.i. Yöneticiler Arasında Tasarruf Hakkı Üzerine Yaşanan Anlaşmazlıklar

112 numaralı şikayet defterinde yer alan veriler bize, yöneticiler arasında yaşanan anlaşmazlıkların sıklıkla yetki alanına yapılan müdahaleden kaynaklandığını göstermektedir. Akla gelen ilk soru; padişah tarafından kendilerine verilen beratta, yetki alanı ve süresi açıkça ifade edilmesine rağmen, tasarruf sahiplerinin neden bir başkasının yetki alanına müdahale ettiği sorusudur. İşte bu soru, yöneticilerin yozlaştığı tezinden uzak, dönemin şartlarından ve bu şartlar doğrultusunda ortaya çıkan yeni uygulamalar göz önünde bulundurularak cevaplanmalıdır.

On sekizinci yüzyıl genel hatlarıyla yetki devri zincirinin uzadığı bir dönemdir. Vekaleten yönetimin yaygınlaşması, en küçük dirlik sahibinden mukâtaayı üzerine alan yöneticilere; sancakbeylerinden valilere kadar bir çok beratlıının tasarruf hakkını daha alt düzeydeki kişileri kendilerine vekil tayin ederek onlarla paylaşması, özellikle vergilerin toplanması konusunda birçok çatışmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun en bariz örneklerinden biri; tahvil tarihi üzerine yaşanan anlaşmazlıklardır.²³⁶ Esas yüklenicinin/dirlik sahibinin, bir bölgenin vergi toplama hakkını iltizam ile belirli bir süre için bir başkasına devretmesi, bu kişinin belirtilen sürenin dışına çıkarak, diğer yıllara ait vergileri de toplamak istemesinden kaynaklanıyordu. Varna'da ikamet eden Osman'ın İstanbul'un yolunu tutmasının nedeni, tam da bu konuya örnek teşkil edecek niteliktedir. Haziran 1727 (Evail-i Şaban 1139)'de kayıtlara geçirilen davada; Varna sakinlerinden Osman, kendi tahvili tarihine düşen vergi gelirlerinin bir başka pare mültezimi tarafından gasp edildiğini iddia etmektedir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Varna kazasının bir kısım tasarrufunu elinde bulunduran zeamet

²³⁶ Örf mensupları arasında tahvil tarihine düşen gelirlerin gasp edilmesi hususunda yaşanan çatışmalardan bazıları için bkz: *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.19/3, s.70/2, s.121/2, s.127/2.

sahibi Abdullah, hicri 1130'lu yılların sonlarına ait bir senenin²³⁷ toplama hakkını iltizam yoluyla Osman'a devretmiştir. İltizam bedelinin tamamını zeamet sahibine ödeyen Osman, elinde bulundurduğu temessük ve merkezden gönderilen emr-i şerif ile tahvili tarihine düşen vergilerin bir kısmını tahsil etmiş, fakat bir kısmı hala reayanın zimmetinde iken, Alemdar Seyyid Ebubekir diye biri ortaya çıkmıştır. Bu kişi, zeamet sahibi Abdullah'ın kendisine de bir temessük verdiğini iddia ederek, Osman'ın hakkı olan gelirlere el koymuştur. Yaşanan haksızlık karşısında Osman ilk iş olarak Silistre kadısına başvurmuş ve yüzleştirilmek üzere Alemdar Seyyid Ebubekir mahkemeye çağırılmıştır. Fakat Ebubekir mahkemeye gelmediği gibi firar ederek ortadan kaybolmuştur. Osman bunun üzerine konuyu Divan'a taşımış ve kendisine yapılan haksızlığın giderilmesi, baki kalan alacağını tahsil edebilmek için bir hükm-i hümayun talebinde bulunmuştur. Divan, sorunun çözülmesi için davayı Silistre kadısına havale etmiştir.²³⁸ Burada konunun zeamet sahibine sorulup sorulmadığıyla ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Zeamet sahibi Abdullah'ın daha fazla gelir elde etmek için aynı yılın gelirlerini iki ayrı kişiye iltizam etmiş olması muhtemeldir. Ya da birbirini takip eden yılların gelirlerini farklı kişilere iltizama vermesine rağmen, Alemdar Seyyid Ebubekir'in kendi tahvili tarihine düşen yılı beklemeyip Osman'ın tahvili tarihinde olan vergilere müdahale etmiş olması da olasıdır. Burada davanın Silistre kadısına havale edilmesinin sebebi ise; muhtemelen bu pare mültezimi olduğunu iddia eden her iki şahsın aldıkları temessüklerin kadı siciline kaydedilmiş olması ve vergilerin gerçekten ne kadarının toplanıp ne kadarının reayanın zimmetinde kaldığının kadı tarafından kontrol edilmesinin mümkün olmasından kaynaklanmaktadır.

Balkan coğrafyasında yaşanan ve yetki devrinden kaynaklanan bu şikayete benzer bir şikayet İzmir'den yapılmıştır. Fakat bu davada yetki çatışması henüz gerçekleşmemiştir. Daha

²³⁷ Belgede, sene kısmı "113?" şeklinde tam olarak yazılmadığından, bahsi geçen sene ile 1138'in mi, 1139'un mu ya da 1137'nin mi kast edildiği anlaşılamamıştır.

²³⁸ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.2/1.

çok yetki çatışması muhtemel koşulların ortadan kaldırılması için yapılan bir başvurudur. Şöyle ki; Derya kürekçilerinden Ahmet; x mukâtaasına memur olup, tasarrufunda olan köylerin 1727 ve 1728 yılı gelirlerini toplama hakkını İzmir’de yaşayan Derviş Mehmet’e iltizamla devreder. Derviş Mehmet 1727 senesine ait olan vergi gelirlerini toplamıştır. Anlaşılan o ki, buraya kadar bu iki kişi arasında bir problem yaşanmamıştır. Derya kürekçilerinden Ahmet, 1728 senesi gelirlerini, sonradan fikir değiştirerek, kendisi toplamaya karar verince, ortalık karışmıştır. Çünkü Kürekçi Ahmet’in Derviş Mehmet’e verdiği temessük ona 1727 ve 1728 senelerinin gelirlerini toplama yetkisi vermektedir. Bu temessükten dolayı karışıklık yaşanması muhtemeldir. Bu sebeple Kürekçi Ahmet, konuyla ilgili Şeyhü’l-İslam’dan aldığı bir fetvasının da olduğunu bildirerek, Derviş Mehmet’e verilen temessükün iptal edilmesini istemiş ve Divan’dan bir emr-i şerif ricasında bulunmuştur. Divan-ı Hümayun’dan İzmir mollasına hitaben yazılan hükümde; mukâtaa gelirini toplama hakkının Kürekçi Ahmet’e ait olduğu belirtilerek, Derviş Mehmet’in elindeki temessüğe güvenerek vergi gelirlerine müdahale etmemesi için gereğinin yapılması emredilmektedir.²³⁹ Bu belge; yetki devrinin esnekliğini ortaya koymakta, esas tasarruf sahibinin iltizamla devrettiği vergi toplama hakkını istediğinde geri alabileceğinin de göstergesidir. Bu tür durumların karışıklığa sebep olması da kuvvetle muhtemeldir.

Divan’a yansıyan şikayetler arasında; herhangi bir yetki devri söz konusu olmadığı halde, örf mensupları arasında tasarruf hakkı üzerine yaşanan anlaşmazlıklara da rastlanmaktadır. Bilindiği gibi bir bölgede tımar tevcih edilirken örf mensuplarının bölgede güç kazanmalarını engellemek için farklı nahiyelere bağlı köylerin tevcih edilmesine dikkat edilirdi. Hatta kimi zaman bir köyün hisselerine ayrılarak farklı dirlik sahiplerine tevcih

²³⁹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.50/3.

edildiğine de rastlanmaktadır.²⁴⁰ İşte bu tarz köy ya da mezraa hisseleri üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar örnek niteliği taşıyabilecek bir dava, Haziran 1727 (Evasıt-ı Şevval 1139)'de kayıtlara geçirilmiştir. Erbab-ı timar mütekaidlerinden Mehmet'in Divan-ı Hümayun'a sunduğu arzuhalinden anlaşıldığına göre; Konya sancağında Aladağ nahiyesinde bulunan Selamsız köyünün gelirleri berat-ı şerif ile Mehmet'in tasarrufuna bırakılmıştır. Ayrıca yine Konya sancağında bulunan Eskiil nahiyesine bağlı bir köyün üç yüz akçelik geliri de müşterekleriyle tasarruf edilmek üzere Mehmet'in beratına eklenmiştir. Buraya kadar her şey normal seyrinde devam etmiş görünüyor. Fakat öyle bir an geliyor ki Mehmet'in gelirlerine, aynı sancakta yetkilendirilmiş Ali ve Abdülkerim adında iki dirlik sahibi, *burası bizim dirliğimiz sınırları içindedir*, diyerek müdahale eder. Mehmet de adı geçen iki kişiyi, kendisine ait olan gelirleri "*hilâf-ı defter fuzuli*" zapt etmişlerdir, diyerek Divan'a şikayet eder. Mehmet'in, tasarruf hakkını korumak amacıyla yaptığı başvuru, Divan'da dinlenir ve ardından gereğinin yapılması için Defterhane eminine havale edilir. Defterhanede; *icmal, mufassal ve ruznamçe* kayıtlarında yapılan inceleme neticesinde; Divan'a, hangi köyün ne kadar gelir ile kimin tasarrufunda olduğuna ilişkin detaylı bir rapor sunulduğu, belgenin ilerleyen satırlarından anlaşılmaktadır. Konya'daki üç dirlik sahibi arasında yaşanan bu çatışma; defterhane emininin *arzu mucibince* Eskiil kadısına hitaben bir emir yazılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu emre göre; kadıdan Sipahi Ali'nin ve zeamet tasarruf eden Abdülkerim'in, haksız olduğu ve kanuna aykırı bir şekilde Mehmet'in yetki alanı içerisindeki halktan topladıkları vergilerin, derhal asıl sahibine ödettirilmesi istenmektedir.²⁴¹ Konya sancağına tabi Eskiil nahiyesine bağlı bir köy gelirleri üzerinde yaşanan bu çatışma, defterde karşımıza çıkan tek örnek değildir. 1727 yılı Haziran ayında (Evahir-i Şevval 1139) kaydedilen, Dergâh-ı Mualla müteferrikalarından müteferrika El-hac Mustafa'nın Divan-ı Hümayun'a bizzat

²⁴⁰ Özer Ergenç," XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri", *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 367-382.

²⁴¹ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.76/3.

gelerek yaptığı şikayetin konusu da haksız müdahaledir. Karasi ve Hüdavendigâr sancaklarında Ayazmend ve (...) nahiyelerine bağlı bir kısım köylerin gelirleri berat-ı şerif ile El-hac Mustafa'nın tasarrufuna bırakılmıştır. Ayrıca Karasi sancağına tabi Sındırgı nahiyesine bağlı bir köyün gelirleri de zeamet üzere El-hac Mustafa'nın beratına eklenmiştir. Fakat El-hac Mustafa'nın iddiasına göre; aynı nahiyede gedik tımar tasarruf eden kale topçularından biri, El-hac Mustafa'nın beratına kayıtlı olan köyün mahsulünü fuzuli zapt etmiştir. Divan yetkilileri Mehmet'in davasında olduğu gibi bu davayı da defterhane eminine havale etmiştir. Yine defterlerde yapılan incelemelerde Sındırgı kazasına bağlı köyün tüm gelirlerinin El-hac Mustafa'nın tasarrufunda olduğu tespit edilerek, Karasi sancağı mütesellimine ve Sındırgı kadısına hitaben yazılan emr-i şerifte konunun defter emini arzı gereğince çözüme kavuşturulması istenmiştir.²⁴²

Yukarıda örnek olarak verilen her iki davada da örf mensupları hiyerarşik olarak aynı düzeyde askerilerdir. Yani müdahale bizzat benzer statüdeki berat sahibi tarafından yapılmıştır. Ayrıca burada bir yetki devri söz konusu değildir. Şikayet mekanizması sayesinde durumdan haberdar olan merkez yöneticilerinin, tasarrufa müdahale eden örf mensubuna uyarı niteliği taşıyabilecek herhangi bir söylemde bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat deftere kaydedilen satırlardan davayı defter emininin raporuna göre çözülmek üzere kadiya havale ettikleri görülmektedir. Divan-ı Hümayun'un bu noktada bir danışma meclisi fonksiyonu üstlendiği anlaşılmaktadır. Şikayet defterlerinde sıklıkla karşılaşılan bu tür anlaşmazlıkların sebebi ne olabilir? Bu iki örnek belgeden hareketle; belirli bir döneme kadar yapılan tahrir uygulamasının bir takım anlaşmazlıkların ve yetki çatışmalarının önüne geçilmesinde etkin kaynaklar olarak kullanılmaya devam ettiği ortadadır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde artık tahrir geleneğinin ortadan kalkması, kayıtların yenilenmemesi, “*eski berat*

²⁴² A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.95/2.

ve yalnız tahvil tezkiresi ile tımar tasarrufuna devam edilmesi”²⁴³, sınırların zamanla kayması ya da belirsiz hale gelmesi, fakat tasarruf alanlarının daha önceki kayıtlarda yer aldığı şekilde tasarrufa verilmeye devam etmesi, yetki çatışmalarının artmasına sebep olmuş gibi gözüküyor. Bu sebeple gerek askerilerin özlük haklarını kullanarak Divan’a başvuru yapmaları, gerekse bu çatışmaların ancak defterhanede tutulan defter serilerinden kontrol edilebilmesi, çatışmanın çözülmesinde Divan’ın etkin rol oynadığının göstergesidir.

Yetki devri ya da herhangi bir kayıt hatası olmadığı halde, tasarruf hakkı üzerine yaşanan bazı anlaşmazlıkların, “güç çatışması”ndan kaynaklandığı göze çarpmaktadır. Özellikle bazı örf mensuplarının bölgede güçlü konumda olan ayan ile işbirliği yaparak bir başka örf mensubunun hakkına tecavüz ettiği ve haksızlığa uğrayan askerinin özlük hakkını kullanarak Divan’a müracaat ettiği birçok örnek belge tespit edilmiştir. Hüseyin veled-i Osman’ın Haziran 1727 (Evasıt-ı Şevval 1139)’de kayda geçirilen şikayeti bu konuda örnek niteliğindeki kayıtlardan biridir. Kütahya sancağına bağlı bazı köylerin geliri, müşterekleriyle “Anadolu’nun defterlü çavuşlarından” olan Osman’a zeamet olarak tevcih ve havale edilmiştir. Fakat sorun şudur ki; eski Soma Voyvodası Ahmet, ayan-ı vilayetten bazı mütegalibe ile birlik olarak, Osman’ın tasarrufunda olan karyeleri zapt etmiştir. Osman fermân-ı hümayunda olduğu için vergi tahsilatı konusunda subaşısını görevlendirmiştir. Fakat subaşının bu köyden vergi toplamasına izin verilmemiştir. Bunun üzerine Osman Divan-ı Hümayun’a başvurarak, tasarrufunda olan köyün gelirlerinin kendisine ve ortağına zabt ettirilmesi için bir emr-i şerif ricasında bulunmuştur. Divan’da görüşülen bu dava defter eminine havale edilmiş ve defter emininin Divan’a sunduğu rapordan; karye gelirlerinin tamamının Osman’ın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Hitap makamında yer alan bilgilerden, davanın çözüme kavuşturulması için kaza kadısının yanı sıra Anadolu valisi de

²⁴³ Ergenç, ” XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, s. 369.

²⁴⁴ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.64/3, s.162/2.

sorumlu tutulmuş gözükmetedir. On sekizinci yüzyılda, ayanların taşrada güçlü konuma geldiklerini ve bazı örf mensupları ile işbirliği içinde olduklarını gösteren bu belge, aynı zamanda değişen güç dengelerine karşı güçsüz duruma düşen bazı örf mensuplarının Divan'a başvuru yaparak, elde ettikleri hük-m-i hümayun sayesinde dengeyi korumaya çalıştığının göstergesidir.

Benzer bir durumla karşı karşıya kalan Dergah-ı Mualla Müteferrikalarından Süleyman(?) Eylül 1727 (Evahir-i Safer 1140)'de Divan'a sunduğu mektubunda; Karesi, Hüdavendigâr ve Kütahya sancaklarında Sındırgı ve gayrı nahiyelerinin zeamet gelirleri ve rusûm-ı serbestiyyesinin kendi tasarrufunda olduğunu belirtmiştir. Fakat Akçakocalı ve tevabi'i karyelerinden bazı kişilerin, mütesellim ve voyvodaların reayaya zulm etmelerinin yanı sıra bunun tasarrufunda olan gelirlere dahi müdahale ettiklerini bildirip, bu müdahalenin engellenmesi için emr-i şerif talebinde bulunmuştur. Konu Divan'da görüşüldükten sonra, adet olduğu üzere defterhane eminine havale edilmiştir. Defterhane emini, ruznamçe ve icmal defterlerini kontrol ettikten sonra, vergi gelirlerinin ne kadarının kimin tasarrufunda olduğunu açıklayan bir rapor tertip etmiştir ve Divan'dan gönderilen hükümde anlaşmazlığın bu rapora göre çözülmesi emredilmiştir.²⁴⁵

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nin *klasik* dönemde Anadolu ve Balkanlarda uyguladığı tımar sistemi, on yedinci yüzyıl itibariyle yaşanan değişimler sonucunda çözülmeye başlamıştır. Devletin vergi toplama yönteminde klasik dirlik sistemini geri plana çekip, iltizam ve mukâtaa sistemine ağırlık vermesi ve bir sancak ya da eyalet içerisinde aynı anda farklı vergi toplama usullerinin uygulanması, birtakım sorunları da beraberinde getirmiş gözükmetedir. Yetki devri zincirinin uzaması, esas tasarruf hakkı sahiplerinin yetkilerini iltizam yoluyla mültezimlere devretmeleri, hatta bir iltizamı üzerine alan mültezimlerin dahi yetkilerini alt mültezimlere devretmeleri yaşanan çatışmaların zeminini oluşturmuştur. Tımar

²⁴⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.548/2.

sistemi içinde yetki kullanan dirlik sahipleri, iltizam sistemi ile gelir toplama hakkını ve gelir bölgesinin idareciliğini üstlenen mültezimler, ayrıca malikane sahiplerinin yetkilendirdiği mütesellimler ya da vekiller ve vakıf mütevellileri arasında yaşanan yetki çatışmalarının şikayet defterlerine bol miktarda yansımalarının sebeplerinden biri de budur. On sekizinci yüzyılda taşra yönetiminde yetki kullanan bireylerin, bir ağacın dalları şeklinde, farklı düzeylerde bir diğerine yetkilerini devrettiği söylenebilir. İşte bu noktada devlet her biri başka bir yere uzanan bu dalların kontrolünü sağlamakta güçlük yaşamış gibi görünüyor. Elbette daha önceki dönemlerde de bir sancakta farklı vergi toplama usulleri bir arada uygulanmıştı. Fakat on sekizinci yüzyılda bu uygulamaların yoğunlaşması, sistemin henüz oturmamış olması, merkezin artık vergi kalemlerini tespit etmek ve denetimini sürdürmek amacıyla yaptığı tahrir sisteminden vazgeçmesi, bazen ruznamçe defterlerinde yer alan kayıtlar ile icmal ve mufassal kayıtlarının uyuşmaması, tasarruf üzerine yaşanan anlaşmazlıkların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Karışıklığın giderilebilmesi ve haksızlıkların önüne geçilebilmesi için ehl-i örf taifesinden askeriler haklarını korumak amacıyla Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunmuşlardır. Örf mensuplarının eksik gelir yüzünden devletin ve halkın kendisinden beklediği görevleri yerine getirmekte zorlanacağını ve bu durumun daha sonra farklı sorunlara yol açacağını farkında olan merkezi yönetimin ise; özlük hakkı çerçevesinde şikayet hakkını kullanan yöneticilerin şikayetlerini dikkate alarak sorunu gidermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Teb'anın şikayet hakkını kullanarak Divan-ı Hümayun'a yaptığı başvuruların, Osmanlı bürokrasisinin gelişmesi sonucunda mühimme defterlerinden ayrılması ve şikayet defterleri serilerinin ortaya çıkması, Osmanlı tarihyazımında adem-i merkezileşmeyi destekleyen kanıtlar arasında gösterilmektedir. Lakin, bu şikayetler ve sebepleri dönemin bağlamı içinde değerlendirildiğinde; devletin taşrada gücünü kaybettiğinin göstergesi olmaktan uzak veriler olduğu anlaşılacaktır. Bu şikayetlerin artmasının -ki eğer arttıysa-

ardındaki etkenin örf mensuplarından gelen şikayetler bağlamında; devletin, yaşanan değişime ayak uydurma çabası ile sorunlara çözüm bulma gayreti olarak da değerlendirilebilir.

III.3.a.ii. Hizmet Hakkına Yapılan Müdahalelerden Kaynaklanan Anlaşmazlıklar

Örf mensupları arasında gelir tasarrufu üzerine yaşanan anlaşmazlıklara benzer biçimde, hizmet ve görev tasarrufları üzerine de yaşanan çatışmaların Divan'ın gündemini meşgul ettiği tespit edilmiştir. Şikayetler incelendiğinde cami imamlığı, vakıf mütevelliliği, zaviyedarlık, naiblik ve katiplik görevleri üzerinden anlaşmazlıkların yaşandığı veya bu görevle yetkilendirilmiş kişilere aherden müdahale edildiği anlaşılmaktadır. Bu hizmetlere müdahale edilmesinin sebebi ekonomik koşullar ve güç sahiplerinin bazı makamlara kendi destekledikleri kişileri oturtmak istemeleri olabilir. Bu sebeple görevlerini yerine getirmeye çalışan beratlılar kendilerine yapılan müdahale neticesinde şikayet haklarını kullanarak durumu Divan-ı Hümayun'a bildirmişlerdir.

Örneğin, Amasya sancağında bulunan Gedegera kazasında yaşayan Osman 1727 Ağustosunda (Evasıt-1 Zilhicce 1139) Divan-ı Hümayun'a bizzat gelerek yaptığı şikayetinde; tasarrufunda olan imamlığa müdahale edildiğini bildirmiştir. İmamlığına neden müdahale edildiği kâtibin özetlediği şikayet kaydından anlaşılabilir. Bir önceki cami imamı Ali, ölmeden önce cami imamlığını Osman'a bırakmıştır. Osman ise Divan-ı Hümayun'a başvurup imamlığı için bir berat-ı şerif almıştır. Fakat aynı cami imamlığını Seyyid Mehmet de kendisi üzerine berat ve maliyeye kayd ettirip, imameti oğlu Seyyid Ebubekir'e geçirmiştir. Bu karışıklık ve cami imamlığının iki kişiye birden berat edilmesi kişiler arasında çatışmaya sebep olmuştur. Konunun mahalle ahalisinden sual edilmesini ve ahalinin desteklediği kişinin imamlığa devam etmesini ve herhangi birinin imamlığa müdahale etmemesini

emretmektedir.²⁴⁶ Burada ilk göze çarpan konu elbette ki bir görevin aynı anda farklı kişiler tarafından tasarruf edilmesidir. Bu durum imamlığın kimin tasarrufunda kalacağı konusunda bir karmaşa yaratmıştır. Fakat burada daha fazla dikkat çeken husus, şikayetin mahallinde ahalinin isteği doğrultusunda çözülmesidir. Seçimin imamın cemaatine dahil olacak kişilere bırakılması, devletin pratik karar verme mekanizmalarından biridir. Böylece kayıtlarda yaşanan karışıklık ahali tarafından daha çok kabul gören kişinin seçilmesiyle giderilmiş olmanın yanı sıra devletin meşruiyeti toplum nazarında bir kez daha perçinleniyordu. Ayrıca mahalle ahalsinin işe dahil edilmesinin sebebi; mahallenin bir otokontrol mekanizması olarak devlet tarafından örgütlenmiş olması ve imamların, mahalle cemaatini en yakından tanıyan kişiler olarak, onların bir anlamda liderleri konumunda bulunması ile alakalıdır.

Cami imamlığı gibi zaviyedarlık üzerine de çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığı tespit edilmiştir.²⁴⁷ Ayrıca mahkemede naib ve kâtip olan kişilerin görevlerine de müdahale edildiği saptanmıştır. 1727 Temmuz ayının son günlerinde (Evasıt-ı Zilkade 1139) kayda geçirilen şikayeti, davacı adına bir mektupla Divan'a bildiren Kayseri kadısıdır. Divan'a sunulan mektupta; Kayseri şehrinde otuz yıldır kaza imamlığı ve berat-ı şerif ile naiblik ve katiplik görevini yerine getiren, Elhac Hüseyin Halife ve (...) adlı kişilerin niyabet ve kitabet hizmetinden bir kişi dahi müteessir olmayıp, cümle ahali kendilerinden razı ve hoşnuttur. Fakat yine Kayseri sakinlerinden bazı kişiler, naib ve kâtip olan Elhac Hüseyin Halife ve (...) adlı kişinin, kendi hevalarına tabi olmadıkları gerekçesiyle, naiblik ve kâtiplik görevlerinin sonlandırılmasını talep etmişlerdir. Fakat gerek Kayseri kadısının gerekse kazanın ulema ve sulehanın yanı sıra reaya ve berayanın da ba-cümle bu kişilerin hizmetinden memnun

²⁴⁶ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.233/1.

²⁴⁷ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.231/1, s.336/1, s.487/1, s.473/1.

olduklarını belirtmeleri üzerine, Elhac Hüseyin Halife ve (...) adlı kişinin görevine devam ettirilmesi belirten bir emr-i şerif gönderilmiştir.²⁴⁸

Bu örnek, otuz yıldır aynı yerde kâtiplik ve naiblik görevini elinde bulunduran kişilerin yerine başka kişileri geçirme girişimi olabileceği gibi, uzun zamandır bu görevi ifa eden kişilerin belki de bölgede güçlü konumda oldukları için çatışmaların yaşanması da mümkündür. Ayrıca yerliden naib ve mütesellim olmanın yasaklandığı on sekizinci yüzyılda bu kişilerin yerliden olup olmadıkları belirtilmediği için yetki çatışmasına neyin sebep olduğu açık değildir. İmamlık yapan bir kişinin naiblik yapabilecek kadar yeterli bilgiye sahip olup olmadığı da, akla gelen sorulardandır. Belki de bu tip yerliden olan ve aslında liyakat sahibi olmayanlar naib olarak atandığı için, hem zaman zaman çıkarları çatıştığında ahali bu kişiler hakkında şikayetçi oluyordu, hem de hem de devlet yerliden olan liyakatsiz yetkililerin önüne geçmek niyetindeydi.

Beratlı sınıf içine girmek ve belirli bir gelire sahip olmak isteyen toplumun farklı kesiminden olan kişiler, birbirlerinin işlerine ya da tasarruf haklarına bir biçimde müdahale ederek, bu mevkileri kendi ya da yakınları üzerlerine alma eğilimi göstermektedirler. Fakat bu çatışmaların sadece on sekizinci yüzyıla has bir durum olduğunu ve sadece şikayet defterleri içinde yer aldığını düşünmek pek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yukarıda bahsi geçen konular her dönem sorunlarıdır. Mevki ve makam sahibi olmanın getirdiği ayrıcalıklardan faydalanmak isteyen her kesimden bireyler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Tasarruf üzerine yaşanan çatışmalar, toplum içinde oluşan sorunlardan sadece biridir. Asıl çatışma, vergi mükellefleri ve vergi toplayıcıları arasında yaşanmıştır. Her zaman daha az vergi verme eğiliminde olan reyaya ile vergi gelirlerini artırmaya çalışan beraya arasında yaşanan çatışmaların örneklerine Halil İnalçık'ın yayınladığı "*Adaletnameler*"de görülmektedir.

²⁴⁸ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.177/3.*

Şikayet defterlerinde sıkça rastlanan dava konularından biri, adaletnamelerde de görüldüğü gibi ahalinin fuzuli akçe talebiyle rencide edilmesi meselesidir.

III.3.b. Yöneten-Yönetilen Arasında Yaşanan Anlaşmazlıklar

On sekizinci yüzyılda Osmanlı teb'asında yöneten ve yönetileni sıklıkla karşı karşıya getiren çatışmanın temeli vergi meselesidir. Vergi toplama biçiminde yaşanan değişim, enflasyon, birden fazla cephede ve uzun süren savaşların getirdiği maliyet, orduya asker sağlama işinin yerel ayanlara devredilmesi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik baskı gibi faktörler, reaya ve askeriler arasında zaten var olan vergi çatışmalarının daha da artmasına sebep olmuştur. Çeşitli sebeplerle daha fazla nakit paraya ihtiyaç duyan örf mensuplarının ya da kısa süreli elde ettiği vergi toplama hakkından daha fazla kâr elde etmeye çalışan mültezimlerin, kânûn-ı kadîme aykırı taleplerle reayaya zulm ettikleri bilinmektedir. Diğer taraftan, kânûn-ı kadîme aykırı vergi almaya çalışan yöneticilerin karşısında, her fırsatta daha az vergi verme eğiliminde olan ya da çeşitli sebeplerle vergi vermekten kaçınan reayanın olduğu da, yöneticilerin yaptıkları şikayetlerden anlaşılmaktadır. Divan-ı Hümayun'un görevi ise bu çatışma alanının kontrolünü sağlamaktır. Bir taraftan itaat-emanet ilişkisi içinde haksız vergi talepleriyle reayanın perâkende ve perişan olmasının önüne geçmek, diğer taraftan askerilerin vergi toplayamamasından doğacak sorunları gidermek için ne ölçüde çaba gösterdiği, şikayet defterleri ışığında sorgulanabilecek konular arasındadır.

Vergi tahsildarları ve vergi yükümlüleri arasında yaşanan çatışmada vergi yükümlüsü reayanın şikayetleri ön plana çıkmaktadır. Elbette verilerden bu sonucun çıkması olağandır. Çünkü karşısında daha güçlü konumda olan ve askeri gücü bünyesinde barındıran yöneticiler karşısında hiçbir güce sahip olmayan reayanın direnme gücü zayıftır. Zaten bu sebeple merkezi yönetimin şikayet mekanizmasını işlevsel kıldığı da bilinmektedir. Diğer taraftan

vergi ödemekten kaçınan reaya hakkında askeriler tarafından yapılan şikayet sayısı oldukça düşük miktardadır.

Örf mensuplarının kimliğinde yaşanan değişimin yanı sıra, devlet tarafından bu kişilerin kontrolünün zorlaşması, taşrada var olduğu düşünülen bey-kadı dengesinin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dengenin bozulması karşısında itaat-emanet ilişkisinin farkında olan reaya ise şikayet hakkını kullanarak soluğu İstanbul'da almış gözükmektedir. Elbette bu her zaman kolay olamamıştır. Bölgede güçlü konumda bulunan yöneticiyi geçerek onun hakkında Divan'a şikayette bulunma cesaretini gösteren bireylere her bölgede rastlansa da, bunun toplumun bütününe hangi oranda temsil ettiği sorusuna cevap bulmak, pek mümkün görünmemektedir. Çünkü tarihçi geçmişten arta kalan kırıntılardan bir bütünü anlamaya çalışsa da bunun imkân dâhilinde olmadığı farkındadır. Burada gözden kaçırılmaması gereken diğer bir husus; klasik dönemde yönetici ve yönetilen arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulabilecek bir takım ara kademeler bulunuyordu. Örneğin tımarlı sipahinin haksızlığı karşısında reaya şikayetini sancakbeyine ya da beylerbeyi makamına iletebiliyordu. Tıpkı yönetim merkezi divanda olduğu gibi, şehzade sancaklarında ya da eyaletlerde beylerbeyi denetimi altında kurulan divanlarda reyanın şikayetlerine çözüm arandığı günümüze ulaşan belgelerden anlaşılmaktadır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise yetki zincirinin değişimi reayayı, yaşadığı haksızlık karşısında Divan'a ulaşmaya mecbur etmiş gözükmektedir. Aslında şikayetlerin artması meselesi bu açıdan değerlendirildiğinde de dönemin koşullarıyla uyum göstermektedir.

112 numaralı şikayet defterine kaydedilen 1686 şikayet arasından ahalinin en çok şikayetçi olduğu konu, bir örf mensubu tarafından *fuzuli akçe talebiyle rencide* edilmesidir. Her ne kadar vergilerin toplanması kadı tarafından denetleniyor olsa da, yaşanan haksızlığın giderilmesinde kadı'nın tek başına bir çözüm getiremeyeceğinin farkında olan reaya, şikayet hakkını kullanarak Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunuyordu. Bu başvurular ise çeşitli

biçimlerde yapılabilirdi. Şikayet hakkını bölgenin kadısı/naibi aracılığıyla kullandığı tespit edilen 46 kaydın yanı sıra, toplumun farklı kesiminden reayanın bizzat ya da grup halinde Divan-ı Hümayun'a gelerek yaptıkları şikayetlerin sayısı 101 adettir. Konya sancağına bağlı Kureyş kazası ahalipleri,²⁴⁹ Bosna Eyaletine bağlı İzvornik kazası ahalipleri,²⁵⁰ Edirne sancağına bağlı Malkara kazası ahalipleri,²⁵¹ Niğbolu sancağına bağlı Zıştovi kazasında yaşayan zimmi ve Müslüman reaya²⁵² ile Gerede kazasına bağlı karye reayaları,²⁵³ Divan-ı Hümayun'a bizzat gelerek şikayette bulunan gruplardan sadece bazılarıdır.

Burada kadı aracılığı ile şikayet hakkı kullanımı önemlidir. Çünkü kadı mektubu yolu ile iletilen bu şikayetler, durumun merkezin taşradaki bağımsız yetkilisi tarafından da onaylandığının göstergesidir. Ayrıca şikayet kadı mektubu aracılığı ile iletildiği için Divan-ı Hümayun'un gündemine gelmesi ve daha hızlı sonuçlandırılma ihtimalinin olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra elbette kadı aracılığı ile yapılan şikayetlerin maliyeti daha düşüktür.

Belgelerde dikkat çeken diğer bir husus, reaya fukarasının yaşadığı haksızlık karşısında divandan ne talep ettiği meselesidir. Reaya; örf mensupları tarafından haksız vergi talebiyle rencide edilmesine, hatta zaman zaman bu talepler dolayısıyla perâkende ve perişan olmasına rağmen, örf mensuplarının cezalandırılması talebinde bulunmamıştır. Onların talebi; kendilerinden fuzuli yere alınan akçelerin geri verilmesi yönündedir. Elbette reayanın yaptığı şikayet doğrultusunda örf mensuplarının uyarıldığına dair ibareler satır aralarında yer almaktadır, fakat reayanın bu kişilerin azl edilmesi hususunda bir talepte bulunmadıkları da

²⁴⁹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.285/3.

²⁵⁰ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.507/1.

²⁵¹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.18/3.

²⁵² A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.25/2.

²⁵³ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.45/2.

anlaşılmaktadır. Bunun sebebi belki de bu talebin pek de bir işe yaramayacağını düşünmeleridir; bu nedenle de sadece yapılan haksızlığın giderilmesini talep etmişlerdir.

Yukarıda vergi mükellefi ve toplayıcıları arasında yaşanan çatışmaların on sekizinci yüzyılın genel koşullarıyla örtüştüğünü söylemiştik. Bu noktada vergi anlaşmazlıkları arasında imdâdiye vergisi üzerine yaşanan anlaşmazlıkların ön plana çıktığı tespit edilmiştir.²⁵⁴ Bu konuda 112 Numaralı Şikayet Defteri'ne yansıyan bir örnek şöyledir: Nisan 1727 (Evasıt-ı Şaban 1139)'de Elmalı kadısı, reaya adına Divan-ı Hümayun'a mektup göndererek ahalinin fuzuli akçe talebiyle rencide edildiğini bildirmiştir. Anadolu eyaleti Teke sancağı sınırları içinde yer alan Elmalı kazası ahalisi "*meclis-i şer'a varub*" üzerlerine düşen imdâd-ı seferiyye ve hazeriyye vergilerini vermeye razılar iken kazalarında mütesellim olan Yusuf'un hissesine düşene kanaat etmediğini bildirmişlerdir. Yusuf, Alanya ve Mersin sancakbeyinin mübaşiri olduğu için, sancakbeyi ile *yekdil olup* ahaliden zorla akçe almaktadır. Ayrıca Yusuf, "*kolculuk akçesi*" namıyla da ahaliden kanuna aykırı akçe talebinde bulunmaktadır. Durumu kadıya bildiren ahali, mütesellim Yusuf'un kendilerinden cebren aldığı akçelerin iade edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Elmalı kadısı ahaliden "*hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i şerîf cebren*" alınan akçenin kendilerine geri verilebilmesi için Divan'dan hükm-i hümayun rica etmektedir. Divan'dan gönderilen hükümde davanın Elmalı kadısı huzurunda çözüme kavuşturulması emredilmiştir.²⁵⁵ Kaza kadısının şahitliğinde olduğu anlaşılan bu davanın çözümünden ayrıca Teke mütesellimi de sorumlu tutulmuştur. Sancakbeyi desteğini alarak bir mütesellimin yaptığı haksızlık karşısında ahali adına kadı devreye girmiş gözükmektedir. Her ne kadar bu dönemde bey-kadı dengesi kadının aleyhine bozulmuş olsa da, çalışmalarda sıkça vurgulanan, kadının reaya ve askerileri arasında yaşanan çatışmalarda, padişahın taşradaki temsilcisi rolünü üstlendiği bu dava örneğinden de

²⁵⁴ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.460/1, s.499/3, s.524/1, s.551/1.

²⁵⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.1/1.

anlaşılmaktadır. Sorunun nasıl çözüldüğüne ya da çözümlenip çözülmediğine, ahalini kendilerinden cebren alınan akçelerini geri alıp alamadıklarına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

1727 Haziranında (Evail-i Şevval 1139) Divan'ın gündemine konu olan bir başka şikayet, yine bir ilmiye görevlisi tarafından yapılmıştır. Sivas Eyaleti Bozok sancağına bağlı Yergöğü kazası naibinin gönderdiği mektupta; Yergöğü mukâtaasının “varoş reayaları”²⁵⁶, kocabaşları ve ahaliden bazı zımmiler *meclis-i şer'a varup*, Yergöğü mukâtaasının bazı hisselerine *ber vech-i mâlikâne* mutasarrıf olan İbrahim Paşa'nın voyvoda ve adamlarının kendilerinden usulsüz biçimde akçe aldıklarını bildirmişlerdir. Bu şikayeti Divan-ı Hümayun'a ileten Yergöğü naibi, ahaliden fuzuli alınan akçenin tamamen tahsil edilmesi ve reayaya geri verilmesi için emr-i şerif ricasında bulunmuştur. Divan-ı hümayun ise, âdet olduğu üzere, davanın “*vech-i meşrûh üzere mahallinde şer'le*” görülmesini emretmektedir.²⁵⁷ Bu davada ise ahaliden gereksiz yere vergi toplayan şahıslar, aracılardır. Yani hukuki yönetici ile fiili yönetici farklıdır.²⁵⁸ On sekizinci yüzyılda yaygınlaşan bu yetki devrinin bir takım sorunlara yol açtığı görülmektedir. Esas tasarruf sahiplerinin vergi toplama yetkisini bir başkasına devretmesi bu kişilerin de kendileri namına gelirlerini artırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Burada altı çizilmesi gereken noktalardan biri ise Yergöğü kadılığının küçük bir kadılık olmasından dolayı, hiyerarşik olarak küçük bir kadılık naibinin bir paşanın adamlarıyla baş etmesinin pek de mümkün olmadığı gerçeğidir. Buradan, daha

²⁵⁶ Neşet Çağatay'ın Peçoy kanunnamesinde geçen “karye ve varoş reaya” tabiri ile ilgili olarak bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 5, s.488. Buradan da anladığımız, varoş'un 16. yüzyılda mekânsal bağlamda bugünkü anlama yakın bir anlamda kullanıldığıdır. Yergöğü mukataasının varoş reayaları da, mukataa sınırına yakın yerde bulunan kişiler olsa gerektir.

²⁵⁷ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.22/2.

²⁵⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, s. 367-382.

önceki yüzyıllarda var olduğu düşünölen bey-kadı dengesinde bir çözümlenin yaşandığı sonucu çıkarılabilir.

Reayayı fuzuli akçe talebiyle rencide eden örf mensupları sadece yetki devri ile bir berat sahibi olan askeriler değildir. Dirlik sistemi içinde yer alan örf mensuplarının da *tekâlif-i şâkka* talebiyle reayaya zulm ettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda örnek niteliği taşıyan belge aynı zamanda sıradan bir reaya ile bir sipahinin yaşadığı husumetin neden Divan-ı Hümayun'un gündemine taşındığını gözler önüne sermektedir. Hüdavendigâr sancağı Karasu kazasına bağlı karye sakinlerinden Osman kendi halinde olup, kimseye zararı olmadığı halde karyede sipahi Hacı Osman'ın kölesinin ölümünden sorumlu tutulmaktadır. Sipahi; kölesinin ölmeden önce “*beni Osman darp etti*” diye beyanda bulunduğunu iddia ederek, yalancı şahitler ve kendi tarafında olan kadıya dayanarak sahte bir hüccet peyda edip, Osman'ı cinayetle suçlamaktadır. Mahallinde bir sebeple icrâ-yı hakk mümkün olmadığını ve konuya ilişkin elinde fetvasının olduğunu belirten Osman ise, davasının başka bir kadı huzurunda görölmesini talep etmektedir. Bunun üzerine 1727 senesinin Temmuz ayında karara bağlanan şikayetin (Evahir-i Zilkade 1139) Karasu kazasının yakınında olan kadı huzurunda fetvası gereğince görölmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁹ Bu şikayette tarafların Divan'a çağırılması ve davanın görölmesi yerine” başka bir kadı huzurunda çözümlenmesi ile haksızlık giderilmeye çalışılmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir mesele, fetva meselesidir. Sipahinin hüccetine karşılık reaya fetva olarak durumu dengelemeye çalışmış gözükmektedir.²⁶⁰ Maalesef davanın hangi minvalde çözümlendiğine dair, belgede herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Reayadan kanun dışı vergi talebinde bulunanlar yalnızca örfi görevliler değildir. Taşrada adaletin temsilcisi olan kadı ve naiblerin de bu konuda şikayet edilmeleri oldukça ironiktir. Kadı ve naiblerin bazı şikayetlerde; sadece kendileri için kanuna aykırı akçe aldıkları

²⁵⁹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.244/3.

²⁶⁰ Bilindiği üzere fetva hukuki olarak bağlayıcılığı bulunmamakla beraber göz ardı da edilemeyen belgelerdir. Fetva hakkında detaylı bilgi için bkz: Fahrettin Atar, “Fetvâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt:12, s. 486-496.

belirtirken, bazı şikayetlerde ise kanuna aykırı vergi toplanmasına göz yumdukları anlaşılıyor. Yani kayıtlarda reyanın uğradığı haksızlığın giderilebilmesi için Divan-ı Hümayun'a mektup gönderen kadılar olduğu gibi, vergi toplayıcıları ile işbirliği içine girerek kanuna aykırı gelir elde etmek isteyen kadılara da rastlamak mümkündür. Sivas eyaletine bağlı Divriği kazası ahalisinin Divan-ı Hümayun'a gelerek yaptıkları şikayet, bu konudaki bir çok örnekten sadece biridir.²⁶¹ Divriği kazasında ikamet eden bazı kişiler ahalinin işlerine karışıp "... *mücerred celb-i mâl için hevâlarına tâbi' kadıya istinaden ...*" kendileri namına ahaliden zorla akçe almışlardır. Ahalinin talebi, kendilerine yapılan bu haksızlığın giderilmesi yönündedir. Divan; Eylül 1727 (Evail-i Safer 1140)'de kayda geçirdiği davanın, mahallinde şerh görülmesini emretmiştir.²⁶² Divan'ın davayı mahallinde görülmek üzere sevk etmesi, ilk bakışta mantığa aykırı gibi görünse de kadı'nın davanın çözümünden sorumlu tutulması, uyarı niteliği taşıyor olabilir. Ahalinin; Divriği kadısını, kimi zaman bölgedeki bazı güç unsurlarının etkisi altında kaldığı ve onların lehine hareket ettiği yönündeki iddiaları önemlidir. Yine bey-kadı dengesinin sarsılmaya başladığının göstergelerinden biridir. Silistre sancağına bağlı Aydos kazası ahalisi de Divan-ı Hümayun'a gelerek benzer biçimde vilayet ayanından bazı kişilerin "...*hevâlarına tâbi' kadı ile yekdil olup...*" herhangi bir emr-i şerif olmadan kendileri için akçe aldıklarını ve bu sebeple reaya fukarasının *perâkende ve perişan* olduklarını bildirmişlerdir. Kadı'nın yerel ayan ile işbirliği içine girerek görevi süresince daha fazla gelir elde etmeye çalıştığına örnek nitelikte olan bu dava,-Divan yetkililerinin kanuna ve deftere aykırı akçe alınmamasını tembihlemesiyle sonuçlanmıştır.²⁶³

Her zaman şikayetçilerin iddialarının salt gerçekliği yansıtıp yansıtmadığı sorgulanmaya açık olmasının yanı sıra, bu tür davalarda yanıtız kalan pek çok soru vardır.

²⁶¹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.199/3, s.306/1, s.319/2, s. 331/1, s.434/1.

²⁶² A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.382/4.

²⁶³ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.434/1.

Örneğin haksızlığı yapan kişi kadı olduğu halde davanın neden mahallinde kadı huzurunda görülmesi için hükm-i hümayun verildiği, bunlardan sadece bir tanesidir. Ayrıca hitap kısmından anladığımız kadarıyla davanın çözülmesinden kadı'dan başka bir yetkiliye sorumluluk verildiğine dair bir işaret de yoktur. Böyle bir durumda, örneğin, dava zaten mahallinde çözülecek ise reayanın Ankara'dan İstanbul'a kadar giderek bir hükm-i hümayun almasının mantığı ne idi? Alınan hükmün yaptırım gücüne sahip olması mı, yoksa davanın kadı mahkemesinde görülebilmesi için gerekli bir belge niteliğinde midir? Diğer bir soru ise; eğer kadı bu hükme uymaz ve reayadan cebren aldığı akçeleri geri vermez ise bir sonraki aşamanın ne olduğu sorusudur. Bu tezin kapsamı dolayısıyla bu soruların peşine düşmek mümkün olmamıştır. Fakat gelecek araştırmalar için cevaplanması gereken sorulardır.

Yönetici ve yönetilen arasında ekseriyetle vergi üzerinden yaşanan çatışmalar konusunda şikayetçi olan tek taraf vergi mükellefi reaya değildi. Reayanın şikayeti kadar yoğun olmasa da, vergi toplayıcılarının da vergi mükellefi reayadan şikayetçi oldukları belgelerde görülmektedir. Bu şikayetlerin ana gerekçesi ise reayanın üzerine düşen vergileri ödeme noktasında istekli davranmadıkları yönündedir. Tıpkı, Temmuz 1727 (Evasıt-ı Zilkade 1139)'de Hasan'ın Divan'a sunduğu arzuhalde anlaşıldığı gibi. Niğbolu sancağı sınırlarında olan İvraca kazasına bağlı bazı köyler malikane olarak Hasan'ın tasarrufuna bırakılmıştır. Hasan tasarrufunda olan karyelerden vergi topladığı dönemde, İvraca kazasına bağlı bazı köylerde ikamet eden ve tarımla uğraşan zımmi reayadan hakkı olan vergiyi kanunda yazıldığı şekilde talep etmesine rağmen, bazı kişiler *voynuk taifesinden*²⁶⁴ olduklarını öne sürerek vergi vermekten kaçınmıştır. Ya da gerçekten voynuk taifesinden oldukları için

²⁶⁴ Osmanlı döneminde Rumeli'de Hristiyanlardan oluşturulan bir askeri teşkilat olan voynuk taifesinin, tıpkı diğer askeri sınıfta yer alanlar gibi vergilerden muaf olduğu bilinmektedir. 1516 tarihli Niğbolu Kanunnamesi'nde bu taifenin, "haraçtan, ispençeden, baştinasında ekip biçtiklerinin öşründen, resm-i kovandan, resm-i hınırdan ve 100 koyuna kadar koyun resminden" muaf tutulduğu, literatürdeki mevcut bilgilerdendir. Bkz. Ayşe Kayapınar, "Voynuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 43, s.126-127.

malikane sahibinin haksız vergi talebine direnmiş olabilirler. Fakat anlaşılan o ki; malikane sahibi Hasan, bu kişilerin *voynuk taifesinden* olduklarından şüphe duymaktadır. Bu sebeple davanın kadı mahkemesinde görülebilmesi için Divan'dan bir emr-i şerif rica etmektedir. Divan ise reyanın mı yoksa Hasan'ın mı iddiasının gerçek olduğunu bilmediği için davayı mahallinde çözülmek üzere İvraca naibine havale etmiştir.²⁶⁵

Sonuç olarak vergi mükellefleri ve toplayıcıları arasında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan anlaşmazlıkların ardında tek bir neden bulunmamaktadır. Örf mensupları arasında tek bir zümrenin reyadan haksız vergi talebinde bulunmadığı, her düzeyde yöneticinin daha fazla gelir elde etmeye çalıştığı yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Hatta zaman zaman kadılar/naibler de gerek kendileri için fazla gelir elde etmeye çalışarak, gerekse bölgede güçlü konumda olan örf mensuplarının etkisi altında kalarak bu haksızlığın içinde yer almaktadır. Tüm bu olumsuzluklar karşısında ise, en azından bir kısım reaya Divan'a ulaşmayı başarabilmiş gözüküyor. Diğer taraftan daha az vergi vermek adına reyanın türlü bahaneler öne sürerek örf mensubu ile karşı karşıya geldiği de görülmektedir.

III.3.c. Muhtelif Konular

Çalışmamızda “muhtelif” altında kategorize edilen konular; vergi toplayıcıları ve reaya arasında mahsulün pazara taşınması hususunda yaşanan anlaşmazlıklar,²⁶⁶ reyanın ya da bireyin merkezden borçlarının taksitlendirilmesi talebi,²⁶⁷ çeşitli sebeplerle davacının davasını başka kadılıkta gördürebilmek için talep ettiği izin belgesi,²⁶⁸ reyanın yeniden iskân

²⁶⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.169/3.

²⁶⁶ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.,35 h.,4/349-1/351-1/452-3/565-1/497-2/503-5/532-4.

²⁶⁷ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.,8 h.,3/33-3/44-3/94-2/152-1/185-3/252-2/517-1.

²⁶⁸ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.,52 h.,1/93-2.

ettirilmesi,²⁶⁹ akarsu üzerine reaya arasında yaşanan anlaşmazlıklardır.²⁷⁰ Ayrıca çeşitli sebeplerle okunamayan belgeler de bu kategoride yer almaktadır.

Bu kategoride yer alan bazı kayıtların şikayet değil, izin belgesi talebi olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, mürûr tezkiresi; bir yerden bir yere seyahat edebilmek ve seyahati sırasında kendisine, ailesine ya da malına musallat olunmaması için statüsü ne olursa olsun Osmanlı teb'ası olan her bir bireyin Divan'dan talep edebileceği bir belgedir. Mürûr tezkiresine ihtiyaç duyan bireylerin başvuruları mühimme defterlerine kaydedilmesi gerekirken, şikayet defterlerine kaydedilmiştir.²⁷¹ Kaldı ki devletin kendisi de daha sonraki dönemlerde özellikle merkeze yapılacak giriş çıkışları denetim altında tutabilmek adına, bir tür iç pasaport olarak nitelenebilecek olan bu tezkireyi zorunlu hale getirecektir.

Muhtelif konular altında dikkat çekici şikayet türlerinden biri ise; reayanın bir yöneticinin azli veya atanması hakkında Divan-ı Hümayun'a görüş bildirmesi ve bu sürece dahil olma talebidir. Şöyle ki; 112 numaralı defterde yer alan veriler arasında az miktarda da olsa yönetici atanması veya azl edilmesi hususunda reayanın taleplerine rastlanmaktadır.²⁷² Bu taleplerin belirli bir gerekçeye dayandırılması ve merkez tarafından dikkate alınması, anlaşılmaya değer bir konudur.

²⁶⁹ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.,52 h.,4/126-1/160-2/288-1/334-3/343-2/462-3/467-2/483-4.

²⁷⁰ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.,345 h.,1

²⁷¹ 112 numaralı şikayet defteri üzerine yapılan incelemede, mürur tezkiresi talebinin genellikle görevleri sona ermiş ve görev yerlerinden İstanbul'a dönecek olan yetkililer tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Merkezden yol üzerindeki kadılara ve askeri yetkililere hitaben gönderilen emirde bu kişilerin aileleri ve malları ile sorunsuz bir biçimde seyahat edebilmeleri mürûr ve ubûrlarına karışılmaması tembihlenmiştir. Ayrıca bir yerden bir yere ticaret amacıyla seyahat eden tüccarların talep ettikleri mürur tezkireleri de bulunmaktadır. Bu konudaki örnek belgeler için bkz: A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.6/2, s.40/2, s.47/1, s.69/3, s.119/3, s.135/2, s.155/1, s.286/1, s.323/2, s.333/2, s.335/1, s.344/2, s.370/1, s.374/3, s.404/2, s.406/2, s.416/1, s.436/2, s.453/2.

²⁷² A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.257/1, s.206/5, s.328/2, s.346/2.

Bilindiği üzere atama ve azl hakkı merkezin tasarrufunda idi. Fakat on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, giderek yaygınlaşan bir şekilde, kadı ya da her kademedeki örf yetkililerinin kendi adlarına yetki kullanacak vekillerini seçme ve atama hakkı olduğu da bir gerçektir. Hele ki on sekizinci yüzyıl Osmanlı ülkesinin pek çok bölgesinde vekaleten yönetimin yaygınlaştığı bir dönem olduğu düşünülürse, bu durumun Osmanlı belge varlığına yansımaları daha da anlam kazanır. Buna rağmen bu atamalara bazı kısıtlamalar getirildiğini ve bu kısıtlamalardan reayanın haberdar edildiğini Divan'a yapılan şikayetlerden tespit edebiliyoruz. Mesela on sekizinci yüzyılın ilk yarısında *yerliden* naib ve mütesellim atanmasının yasaklandığı,²⁷³ buna rağmen uygulamanın devam ettiği, yapılan şikayet başvurularından anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri örnekler, ahalinin belli bir bilince sahip olduğunu ve bu bilinçle haksızlığı giderme yolunu seçtiğini gösterir. Bu tür kanun dışı hareketler/durumlar ile ilgili olarak toplumun sıradan bireyleri, onlara göre daha eğitimli olan kesimler tarafından bilinçlendirilmiş olmalıdır. Bu bilinçlendirmede bir çıkar çatışmasının yaşanmış olması da ihtimaller dâhilindedir. Elbette defterdeki belgeler, bize bu konuda net veriler sunmamaktadır. Ancak, vekaleten yönetimin arttığı bir dönemde, merkezde ya da taşrada görev almayı bekleyen her kesim arasında çıkar çatışmalarını yaşanacağı da bir vakıadır.

Ahali tarafından şikayet hakkı yolu kullanılarak reayanın koruyucusu padişaha yapılan diğer bir konu da reaya fukarasına *zulm* eden "*yerliden mütesellimler*"in azl edilmesi meselesi idi.²⁷⁴ Haziran 1727 (Evail-i Şevval 1139)'de kayıtlara geçirilen ve reaya-askeri işbirliğini gözler önüne seren şikayetin konusu; Maraş'daki Halep valisinin müteselliminin, reayaya yaptığı zulmler nedeniyle azl edilmesi ve bir daha yerliden birinin mütesellim atanmaması ile ilgilidir. 1727'de Maraş kazası, eski Rumeli Kazaskeri Ahmet'e, arpalık

²⁷³ "...Yerliden naib olmak memnû' iken...", *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.257/1.

²⁷⁴ *A.DVNŞ.ŞKT.d 112*, s.62/1, s.104/3.

olarak verilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre; eski Rumeli kazaskeri de Maraş kadılığını Mustafa adlı bir naibe havale etmiştir. Maraş kadılığı hukuki olarak sabık Rumeli Kazaskerinin üzerinde olduğu için, kendisi de davaya müdahil olmuş gözükmektedir. Şikayete konu olan husus ise; Maraş kazasına “*vilayetliden naip ve mütesellim*” atanması, daha önce gönderilen bir ferman ile yasaklandığı halde, kaza ahalisinden bazı kişiler bir şekilde mütesellim olmuştur. Kanuna aykırı bir şekilde mütesellim olanların bölgede yaptıkları zulmleri; ulema da dahil bölgenin önde gelenlerinin ve ahalinin merkeze gönderdiği mahzarlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple bölgenin ileri gelenleri, ahali ve örf mensupları; Maraş kadısının/naibinin ve muhtemelen eski Rumeli Kazaskeri Ahmet’in de desteğini alarak Maraş’da düzenin bozulmaması için kaza ahalisinden herhangi birinin mütesellim olarak atanmasının önüne geçilmesini talep etmektedirler. Divan yetkilileri merkezin bu konudaki tutumunu bir kez daha hatırlatarak, yerliden olan mütesellimlerin azl edilmesi için Halep valisine hitaben bir emr-i şerif göndermiştir.²⁷⁵ Emrin Halep valisine gönderilmesinin nedeni, muhtemelen bu tarihlerde Maraş sancağının Halep vilayetinde bağlı olması ile alakalı olsa gerektir. Mütesellim atama yetkisi de valilere has bir yetki olduğu için, emrin doğrudan muhatabı, Halep valisidir.

Şikayet hakkı yolunun açık tutulmasıyla kânûn-ı kadîme aykırı olarak yapılan atamalardan haberdar olan devlet yöneticileri, bölgede yaşayan teb’anın taleplerini dikkate alarak nizam-ı alemin sürmesine ve Sultanın meşruiyetine katkı sağlamış gözükmektedirler. Bu belgeler bize on sekizinci yüzyılda devletin merkezîyetçiliğinin toplum nazarında devam etmekte olduğunun ve devlet-toplum uzlaşmasının sürdürülebilmesi için gerekli durumlarda azl talebinin yerine getirildiğini göstermektedir.

²⁷⁵ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.62/1.

III.3.c.i. “Mahallinde Bir Vechile İcra-yı Hakk Mümkün” Olamayan Davalar

Divan-ı Hümayun’a yapılan başvuruların tümü, konunun Divan’da ya da mahallindeki kadı mahkemesinde çözülmesi talebi değildi. Bazı davalar var ki, davacı bir biçimde “mahallinde icrâ-yı hakk mümkün olmadığı”nı belirterek, davasını başka kadılık bölgesine taşımak istemektedir. Bilindiği üzere, bir kişinin davası ancak ikamet ettiği bölge kadılığında görülebilirdi. Fakat kendi mahallinde sorunun çözülemeyeceğini düşünen bireylerin davasını başka bir kadılığa taşıma talepleri olduğu ve merkezin bu talebi yanıtsız bırakmadığı, yapılan çeşitli başvurulardan anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Çeşitli sebeplerle davasını başka kadılığa taşımak için başvuran kişilerden biri Akkirman’da ikamet eden tüccar taifesinden Karakaş isimli bir zımmidir. Haziran 1727 (Evasıt-ı Şevval 1139)’de kayda geçirilen şikayetin konusu ise; bir örf mensubunun alacak davasına müdahil olmasıdır. Karakaş’ın Akkirman sakinlerinden Abdi’de bir miktar alacağı vardır. Fakat Abdi borcunu ödeyemeden vefat etmiştir. Karakaş kalan borcunu Abdi’nin oğlundan talep etmiştir, fakat Abdi’nin oğlu borcu ödemediği gibi, Akkirman dizdarına güvenerek davanın kadı mahkemesine taşınmasını engellemiştir. Davasını kadı mahkemesinde gördüremeyen Karakaş ise konuyu Divan’ın gündemine taşımıştır. Karakaş davasının Akkirman’a on iki saat mesafede olan Bender’e sevk edilmesini talep etmekte ve Bender muhafızı huzurunda murafaa olunarak çözülmesi için hükm-i hümayun rica etmektedir. Divan yetkilileri ise davacının talebini kabul etmiştir.²⁷⁷ Bu davadan anlaşılacağı üzere; Divan yetkilileri, örf mensuplarının bölgenin kadısı üzerinde baskı kurabileceği gerçeği ile yüzleşmiş ve gerektiğinde buna benzer tedbirler almak zorunda kalmışlardı.

²⁷⁶ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.7/2, s.100/3, s.112/1, s.142/2, s.186/4, s.233/2, s.244/2, s.316/3, s.367/1, s.368/1, s.378/1, s.385/3, s.408/2, s.428/3, s.445/2, s.461/1, s.461/5, s.501/2, s.535/1.

²⁷⁷ A.DVNŞ.ŞKT.d 112, s.52/1.

Divana yansıyan şikayetlerin bir çoğu çeşitli başlıklar altında toplanmasına rağmen, şikayetçilerin her birinin davasının kendine özgü unsurları olduğu da unutulmamalıdır. Her davacının, davalı ile kurduğu ilişki ve yaşadığı anlaşmazlık kendi özelinde tektir. Fakat tarihçi, her davayı tek tek ele aldığında genel bir değerlendirme şansına sahip olamayacağı için, benzer davalar arasında sınıflandırma yapmak kaçınılmazdır. Bu tezin yazarı; her davanın kendi içinde bir hikayesi olduğunu bilse de, birtakım kategorilere başvurmak zorunda kalmış ve ortaya bu çalışma çıkmıştır.

SONUÇ

112 Numaralı Şikayet Defterinde yer alan verilerden yola çıkarak, on sekizinci yüzyılın ilk yarısında devlet-toplum ilişkisinin nasıl şekillendiğini, merkezi-mutlak otoritenin imparatorluğun uzak bölgelerinde nasıl hissedildiğini şikayet hakkı kullanımı üzerinden açıklamaya çalışan bu araştırma sonucunda şu bilgilere ulaşılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği her bölgede aynı biçimde örgütlenmediği bilinmektedir. Merkezden uzak ve yerel güç odaklarının daha etkin olduğu bölgelerde idari örgütlenme biçiminin farklı olması, şikayet hakkı kullanımını da etkilemiş görülmektedir. Salyane ile idare edilen eyaletler ile yurtluk-ocaklık ve hükümet olarak tevhid edilen sancaklardan, Anadolu ve Rumeli'ye oranla daha az şikayet gelmesinde; mesafenin yanı sıra bu örgütlenme biçiminin de etkili olmuş olduğu söylenebilir. Hükümdarın meşruti-mutlak otoritesi bu bölgelerde siyasi anlamda varlık gösterse de devlet-toplum ilişkileri açısından etkinlik alanının kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple ampirik veriler göz önünde tutulduğunda, idari uygulamanın farklılaştığı, merkezden uzak bölgelerde devlet-toplum ilişkisinde bağların daha zayıf olduğu söylenebilir.

Diğer yandan bu veriler ışığında yönetici-yönetilen arasındaki ilişki analiz edildiğinde ise; bu dönemde vekaleten yönetimin yaygınlaşmasıyla birlikte yetki zincirinin uzamasına ve taşrada yönetici tipolojisinin değişmesiyle sonuçlanmıştır. Bu değişimin gerek yöneticilerin kendi aralarında gerekse yönetici-yönetilenler arasında var olan bir takım sorunların yoğunlaşmasına ve bu sebeple problemlerin daha görünür hale gelmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Özellikle yöneticiler arasında yaşanan yetki çatışmalarının ekonomik temele dayanması, dönemin koşulları ile uyum göstermektedir. Değişen koşullar nedeniyle ve yaşanan ekonomik buhranın da etkisiyle askeri sınıf mensuplarının sık sık birbirlerinin tasarruflarına haksız yere müdahale etmelerinin ardında yatan en önemli etken, bu olsa gerek.

Benzer şekilde ahalinin sıklıkla tekâlif-i şâkka talebiyle rencide edilmesinin de bu ekonomik koşullarla bağlantılı olduğu söylenebilir. Ayrıca yaşanan yetki çatışmalarının artmasında kayıt sisteminde yaşanan değişimin de etkili olduğu söylenebilir. Daha önceden belirli aralıklarla yapılan tahrir uygulamasının bu dönemde geri plana itilmesi, eski berat ve tahvil tezkereleri ile tımar tasarruflarına devam edilmesi, bir takım karışıklıkları da beraberinde getirmiştir. Askeriler arasında yaşanan tüm bu çatışmaların çözümü ise Divan-ı Hümayun'a yansımış ve kayıtların kontrolü ile sorun giderilmeye çalışılmıştır. Bu noktada; Divan-ı Hümayun, sorunların çözümünde daha çok bir danışma meclisi fonksiyonu üstlenmiştir.

Divan-ı Hümayun'un en önemli görevleri arasında olduğu söylenen en üst mahkeme olma niteliği ise; tartışmaya açık bir konu olarak bırakılmıştır. Çünkü, Divan'a yapılan başvuruların gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra tekrar kadı huzurunda görülmek üzere mahalline sevk edilmesi; Divan'ın yaptırım gücünün altını çizerken ve kadı mahkemelerinin yetki alanı bağlamında -modern anlamda olmasa da- bağımsızlığını ortaya koymaktadır. Tüm bu sebeplerden ötürü, Divan-ı Hümayun'un son karar mercii olduğu varsayımı yeniden gözden geçirilmelidir. En azından, eğer bir son karar mercii durumu var ise, bunun hukuki düzlemde her alanı kapsamadığı ortadadır.

Son ve en önemli çıkarımımız ise; devletin on sekizinci yüzyılda adem-i merkezileştiği ve taşrada gücünün yitirdiği tezinin, en azından şikayet verilerinden hareketle sorgulanması gerektiğidir. Çünkü ampirik veriler bize, reayanın kendisine yapılan her türlü haksızlık karşısında Divan-ı Hümayun'a başvurabildiğini, en üst kademedeki yöneticiden en alt kademedeki yöneticiye kadar bir çok askeriye şikayet edebildiğini göstermektedir. Şikayetlerin arttığı tezi ise; değişen koşullar doğrultusunda yönetici ve yönetilenler arasında yaşanan çatışmalara çözüm üretebilecek şehzade divanlarının artık kurulmuyor olması, sancakbeyi ve beylerbeyi divanlarının da işlevsiz hale gelmesi göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.

Sonuç olarak; Osmanlı yönetim anlayışı içinde ön plana çıkarılan padişah ile teb’ası arasında var olduğuna inanılan itaat-emanet ilişkisi içinde şikayet hakkı yolunun açık tutulması, bir yandan adaletli padişah imgesini pekiştirirken, diğer yandan toplum içinde yaşanan sorunların, önüne geçilemez bir hal almadan engellenmesini sağlıyor olmalıydı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

A.DVNŞ.ŞKT.d 112: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-1 Âsâfi fonu, Atik Şikayet Defteri.

Araştırma Eserler:

ABACI, Nurcan, *Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik bir İdari-Sosyal Tarih Araştırması: Bursa Örneği (1650-1700)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.

ADANIR, Fikret, "Balkanlar ve Anadolu'da Yarı Özerk Taşra Güçleri", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Çeviren: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, 2016, s.195-227.

AGOSTON, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Çeviren: Kahraman Şakul, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2017.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt.8-12, Sayı:14-23, 1970, s. 51-61.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt 1, İstanbul: Fev Vakfi, 1990.

AKSAN, Virginia H.-Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul, 2011.

AKYILDIZ, Ali, “Para” (Tağış), *TDVİA*, C. 34, s.163-166.

AKYÜZ ORAT, Jülide Akyüz, “Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:22, 2012, s. 219-232.

AL-GERAFİ, Ebtisam, *Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

ATABEY, Fatma, *4 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı, 2014.

ATAR, Fahrettin, “Fetvâ”, *TDVİA*, C.12, s. 486-496.

AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul, 2002, s.15-20.

BARCAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali esasları I, Kanunlar*, İstanbul, 1943.

BARKEY, Karen, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, 1994.

BARKEY, Karen, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press, 2008.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, İstanbul, 2000.

BATMAZ, Eftal Ş., “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 30, s.39-50.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 5, s.483-511.

DARLING, Linda, “Another Look at Periodization in Ottoman History”, *The Turkish Studies Association Journal* 26:2 (Fall 2002), s. 19-28.

DEMİR, Mesut, *1686-1687 (1097-1098) Tarihli Atık Şikayet Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

ELDEM, Edhem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Cogito (Osmanlı Özel Sayısı)*, Sayı:19, (1999), s.189-199.

EMECEN, Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.1-34.

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s.329-342.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 356-366.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı’da ‘Enfâ‘ Kuralının Devlet ve Re’âyâ Arasındaki Mâlî İlişkiler Açısından Anlamı”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 429-439.

ERGENÇ, Özer, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 2013, s. 367-382.

ERGENE, Boğaç, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill: Leiden Boston, 2003.

ERYILMAZ, Fatma Sinem, “Âdem’den Süleyman’a”, Derleyen: H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, *Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 120-155.

ERYILMAZ, Fatma Sinem, *The Shehnamecis of Sultan Süleyman: Ârif and Eflatun and their Dynastic Project*, University of Chicago, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago, 2010.

FAROQHI, Suraiya, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.

FLEISCHER, Cornell, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratı*, Çeviren: Ayla Ortaç, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1996.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2015.

GERBER, Haim, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany: State University of New York Press, 1994.

HATHAWAY, Jane, “Problems of Periodization in Ottoman History; through the Eighteenth Centuries”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, vol.20, no:2 (Fall 1996) s. 25-31.

HOWARD, Douglas A., “Ottoman Historiography and the Literature of ‘Decline’ of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asian History* vol:22/1, 1998, s. 53-77.

IMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu*, Çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006.

İNALCIK, “Adaletnameler”, *Belgeler*, Cilt II, Sayı 3-4, Ankara 1965, s. 49-142.

İNALCIK, Halil, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, Thomas Naff ve Roger Owen (der.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale, 1977, s. 27-52.

İNALCIK, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, s. 283-337.

İNALCIK, Halil, “Periods in Ottoman History”, *Essays in Ottoman History* içinde, Eren Yayınları, İstanbul, 1998.

İNALCIK, Halil, “Şikayet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzâr’lar”, *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1988, s.33-54.

İŞBİLİR, Ömer, “Nüzul”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, s. 311-312.

JENNINGS, Ronald, *Christians and Muslim in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World: 1571-1640*, New York University Press, New York and London, 1993.

KAFADAR, Cemal “The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Past—Süleyman Era”, *Süleyman the Second and His Time*, Halil İnalcık and Cemal Kafadar (Ed.), İstanbul: The Isis Press, 1993, s. 37-48.

KAFADAR, Cemal, “The Question of Ottoman Decline”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4 (1997-1998), 1-2, s. 30-75.

KARATEKE, H., & Reinkowski, M., “Introduction”, *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, (Ed) H. Karateke, & M. Reinkowski, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.1-11.

KARATEKE, H., “Legitimizing The Ottoman Sultanate: A Framework For Historical Analysis,” *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, (Ed) H. Karateke, & M. Reinkowski, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.13-52.

KAYA, Mustafa, “Ankaralı Âyan Aileler Hakkında Bazı Bilgiler”, *İdealkent*, 2 (4), 2011, 62-98.

KAYAPINAR, Ayşe, “Voynuk”, *TDVİA*, C.43, s.126-127.

KEMAL, Yaşar, *Teneke*, Adam Yayınları, İstanbul, 2002.

KHOURY, Dina Rizk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed.) Suraiya Faroqhi, Çeviren: Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, 2016, s.171-193.

KHOURY, Dina, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999.

KILIÇ, Orhan, “Ocaklık Sancaklarının Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Sayı: 1, s.257-274.

KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı:10, 1999, s.119-137.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Şark Pazarlama, Elazığ, 1997.

Koçi Bey, *Koçibey Risalesi*, Çeviren: Yılmaz Kurt, Akçağ, Ankara, 2001.

KUNT, İ. Metin, “Devolution from the Centre to the Periphery: An Overview of Ottoman Provincial Administration”, *The Dynastic Centre and the Provinces*, (Ed.), Jeroen Duindam and Sabine Dabringhaus, Brill, 2014, s.30-48.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1551-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

LE GOFF, Jacques, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?* Çeviren: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

LEWIS, Bernard, “Ottoman Observers of Ottoman Decline”, *Islamic Studies*, 1962, s. 71-87.

LEWIS, Bernard, “Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire”, *Studia Islamica*, No.9, 1958, s. 111-127.

LEWIS, Bernard, *The Crisis of Islam*, New York: Modern Library, 2003.

LEWIS, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, New York: W.W. Norton&Company, 1982.

LEWIS, Bernard, *What Went Wrong?*, New York: Oxford University Press, 2002.

MAJER, H.G., (1675) *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikayet Defteri) vom Jahre 1675*, Wien: Verlag Akademie der Wissenschaften.

MURPHEY, Rhouads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London: Routledge, 1999.

OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU, Saliha, *Şikayet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap, İstanbul, 2016.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat Tarihi*, Cedid Neşriyat, İstanbul, 2007.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

ÖZBARAN, Salih, "Some Notes on The Salyane System in the Ottoman Empire as Organized in Arabia in the Sixteenth Century", *The Journal of Ottoman Studies VI*, İstanbul, 1986, s.39-45

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara, 2014.

ÖZVAR, Erol, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan*, 1999/2, s. 135-151.

PARKER, Geoffrey and Smith Lesley M. (Ed.), *The General Crisis of The Seventeenth Century*, London; New York: Routledge, 1997.

PARKER, Geoffrey, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çeviren: Zorlu Tuncay, Küre Yayınları, İstanbul, 2006;

QUATAERT, Donald, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, New York, 2005.

RAYMOND, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi*, Çeviren: Alp Tümertekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

ROBERTS, M., *The Military Revolution 1500-1660*, Belfast, 1956.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adaları Sözlüğü*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.

SINGER, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çeviren: Sema Bulutsuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

SOYER, Emel, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Divan Bürokrasisindeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

ŞAHİN, Canay, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Canıklızades (1737-1808)*, The Department of History Bilkent University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

ŞAHİN, Kaya, "Imperialism, Bureaucratic Consciousness and the Historian's Craft: A Reading of Celalzade Mustafa's Tabakatu'l-memalik," in H. Erdem Çıpa and Emine Fetvacı (eds.), *Editing the Past, Fashioning the Future: Historiography of the Ottoman Empire* (Bloomington: Indiana University Press, 2013), 39-57.

TAŞ, Hülya, "Osmanlıda 'Şikayet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetimi*, Cilt:2, Sayı:3, 2007/3, s.186-203.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

TEZCAN, Baki, “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı”,(Ed.) Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul, 2011, s.223-267.

TOPRAK, Seydi Vakkas, “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22/Bahar, 2012, s.223-237.

TOSH, John, *Tarihin Peşinde*, Çeviren: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikayet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Ünal, Mehmet Ali, “XVI. ve XVII. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletine Tâbi Sancakların İdari Statüleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-29 Eylül 1986)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. X, Ankara, 1986, s. 2211-2220.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti”, *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 5-9 Eylül 1990)*, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1994, s. 1071-1096.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, 1997.

WHITE, Hayden V., *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore: Jon Hopskin University Press, 1987.

WOODHEAD, Christine, “Murat III and The Historians: Representations of Ottoman Imperial Authority in Late 16th-Century Historiography”, H. Karateke, & M. Reinkowski, (Ed.), *Legitimizing The Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Koninklijke Brill NV: Leiden, The Netherland, 2005, s.85-98.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 152, 1974, s.658-708.

ÖZET

Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727)

Gül YÖRÜK

Bu çalışma; on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet-toplum ilişkisinin nasıl şekillendiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu açıklamayı yapabilmek için başvurulan birinci el kaynaklar A.DVNSSŞKT.d 112 Numaralı Atık Şikayet Defteridir.

Amacımız A.DVNSSŞKT.d 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri verilerinden hareketle, devlet toplum ilişkisine ve bu ilişkinin merkezden çepere nasıl değiştiğine ışık tutmaktır. Bu sebeple elde edilen veriler, merkezi yönetimin yönetici-yönetilen arasındaki ilişkide nerede durduğu sorusu göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı'da Devlet-Toplum, Şikayet Defteri, Osmanlı'da Şikayet

ABSTRACT

An Example of State-Society Relations in the Ottoman Empire: The Record Book of Complaint 112 (1727)

Gül YÖRÜK

This study seek to identify the state-society relations at the Ottoman Empire in the first half of the eighteenth century. The primary source of this study is from the record book of camplaints (Şikayet Defteri) classified under the code A.DVNSŞKT.d 112 dated 1727.

Using data from A.DVNSŞKT.d 112, we aim to cast light on that how the state-society relations is established and changes from center to periphery in the first half of the 18th century. For this reason, data obtained has been evaluated considering the question of where the central administration is standing in the relationship between the ruler and the ruled.

Key Words

State-Society in the Ottoman Empire, The Record of Complaint Book, Complaint in the Ottoman Empire